T A R T U R I I K L I K Ü L I K O O L

Ü l d a j a l o o k a t e e d e r

VABA-VAIMU KETSERLUS KESKAJAL JA RANTERLUS INGLISE REVOLUTSIOONIS

d i p l o m i t ö ö

R e i n R u u t s o o

juh.van.-õp.L.M ä l l

Tartus 1971

S I S S E J U H A T U S.

Igal ühiskondliku mõtte ajaloo uurijal tuleb tõdeda, et ketserlike liikumiste ajalugu, sektantlus keskaja Euroopas, on leidnud nõukogude ajaloolaste poolt võrreldamatult vähem uurimist kui näiteks feodalismi agraarajalugu [1]. Veelgi vähem on aga uuritud seost ketserlike liikumiste ja ühiskondliku ning filosoofilise mõtte arenemise vahel. Kodanliku revolutsiooni käsitlemine Inglismaal seab aga ajaloolase ette rea veel lahendamata küsimusi, mille seast kõige spetsiifilisemaks on "suure mässu" ideoloogia probleem. Inglise kodanlik revolutsioon pidi ammutama talle vajalikud ideaalid ja argumendid keskaegseist religioosseist doktriinide arsenalist, mis moodustasidki rahvareformatsiooni ideoloogia toetuspunkti ja transformeerusid vastavalt sellele, milliste ühiskondlike vastuolude ja milliste kihtide huvide väljenduseks nad said. M.A.Barg oma monograafias "Rahva alamkihid XVII sajandi Inglise kodanlikus revolutsioonis", milles ta uurib ka rahvareformatsioonilisте liikumiste ideoloogiat, rõhutab, et "Revolutsioonilise sektantluse uurimine saab üheks aktuaalsemaks ülesandeks plebeiliku ideoloogia uurimises"[2] ja nendib seejuures, et 4o-ndate aastate rahvasektid, kui sotsiaalse ideoloogia vormid, ootavad veel uurimist"[3].

---

1 М.А Барг, Народные низы в Английской буржуазной революции XVII века, Москва, 1967, стр. 3.

2 ibid., стр. 16.

3 ibid., стр. 65.

Käesolevas töös seab autor üheks oma kõige üldisemaks ülesandeks uurida ranterite ajaloolise ja sotsioloogilise vaadete analüüsi kaudu rahva alamkihtide ideoloogia küsimusi inglise kodanlikud revolutsioonis. M.A.Barg oma töös vaid nimetab rantereid , ja ka siis liigitab nad meie arvates ekslikult anabaptistlike sektide hulka[4], Autori spetsiaalne uurimisprobleem - ranterite liikumine - on siiamaani leidnud mõningat uurimist vaid kodanliku ajalooteaduse poolt. Sedagi on tehtud kas siis religioossete ideede või müstilis-te õpetuste ajaloo uurimise plaanis.

R.Barelay, üks esimesi ranterite liikumise käsitlejaid, teeb seda põhiliselt kveekerluse-ajaloo uurimise kõrvalt ja ei seagi eesmärgiks nende vaadete ja liikumise ajaloo süstemaatilist esitamist. Seoseid teiste sektidega uurib ja vaatleb ta ideede filiatsioonina. Tuttav olles aga ranterite endi teostega, jõuab ta väärtuslikule järeldusele, et ranterite ateismi juured peituvad panteismis ja hoiatab kaasaegseid panteismi kui jumalkartmatuse ja anarhismi allika eest [5].

Kahjuks polnud autoril tervikuna kasutada R.M.Jones'i teos "Mysticism and democracy in the English Commonwealth"[6], millest üks peatükk on pühendatud ranterluse uurimisele, kuid tema hiljem avaldatud teosed võimaldavad tuua selgust, millistele järeldustele ta seal jõudis ranterluse tervikuna hindamisel:"Võimsa reli-

---

4 М.А.Барг, op.cit., стр.89.

5 R.Barlay, The Inner Life of Religions Societies of The Commonwealth. 3 ed. London, 1879, p.406.

6 R.M.Jones, Mysticism and democracy in the English Commonwealth, Cambridge-Massachusetts, 1932.

gioosse tõusu tulemusena tekkis Inglismaal veider pisikeste sektide vohamine. Need entusiasmi täis organiseerimatud sektid valgusid laiali mööda Inglismaad, peamiselt kogunesid nad mõne psühhopaadist liidri mõju alla. Avalik arvamus ühendas nad ja nimetas ranterreiks"[7]. "Nad pole aga mitte mingil juhul oluline nähtus sel perioodil. Neis settis välja spritуaalse liikumise põhjapära, nende lodev ja amoraalne vabadus sisaldas endas immanentse ohu vaimse vabaduse proklamatsioonile"[8]. See on muidugi kveekeri hinnang, kes hindas kogu sektantlikku ja müstilist liikumist ainult sellest seisukohast, kuivõrd nad lähendasid inimest jumalale, abstraktsest eetilis-moraalsest aspektist, huvitumata ranterite eelkõige kui sotsiaalse liikumise ideelisest sisust.

D.Petegorsky, kes oma fundamentaalses uurimuses demokraatlikust liikumisest Inglise kodanlikus revolutsioonis kirjeldab neid sotsiaalseid kollisioone inglise ühiskonnas XVII sajandi keskel, mis võisid saada toitvaks pinnaseks ranterite ideoloogia formeerumisele ja näeb neis eelkõige egalitaarsete vaadete esindajaid, ei pööra tähelepanu sellele, et just panteistlikateism oli ranterite egalitarismi allikas. "Ranterid, kõige metsikum ja kõige ekstsentrilisem kõigist sektidest, olid nii veendunud jumala kõikvõimsuses ja vahetu suhtlemise võimaluses temaga, nii et nad tundsid, et iga impuls, iga tõuge, iga liikumise või aktiivsuse avaldumine neis on Tema Olemise manifestatsioon"[9].

---

7 R.M.Jones, Spiritual reformers in the 16 and 17 century, London, 1941, p.321.

8 ibid., p.322.

9 D.Petegorsky, Left-wing democracy in English Civil War, London, 1941, p.248.

Ranterlus on D.Petegorsky jaoks üks paljudest plebeilise ideoloogia avaldustest, kus sotsiaalsed ideed reeglina esinevad sektantlik-religioosses drapeeringus. Nagu teame, leidis kodanluse teine suur ülestõus kalvinismis valmis kujul oma võitlusteooria. Plebeilik rahvareformatsiooniline sektantlus leidis aga teoreetilised allikad oma vaadetele Saksamaal ja Madalmail levinud müstilistes õpetustes ja ketserlustes. Kui R.M.Jones ja R.Barelay näevad ranterluses vaid neljakümnendate aastate sektantluse ideaalide ja sisu moonutamist, siis N.Cohn näeb selles XIII-XVI sajandil üle terve Euroopa levinud Vaba-Vaimu ketserluse ja Böömi adamiitide traditsioonide ja ideede jätkumist Inglismaal ning tõestust sellele, et kroonikute teated Vaba-Vaimu ketserluse kohta vastavad tegelikkusele. "Ranterlus tõestab ajalooliste dokumentide kaudu, et "Vaba Vaim" oli just see, mis tal väideti olevat: enese-eksaltatsioonisüsteem, mis tihti ulatus enese deifikatsioonini; püüe täielikule emantsipatsioonile, mis praktiliselt võis väljenduse leida antinomianismis ja eriti anarhilises erotismis. Tihti muutus ta ka revolutsioonilisek doktriiniks, mis mõistis hukka eraomanduse institutsiooni ja tahtis seda kõrvaldada"[9-a]. Vaba-Vaimu ketserluse ja renterite liikumise täielik samastamine on muidugi antihistoritsistlik, kuid tüpoloogiline võrdlus (mida N.Cohn ise küll ei esita) viitab väga suurele sarnasusele, mille põhjuste väljaselgitamine ei või piirduda üksnes viitege ideede filiatsioonile. N.Cohn ei tõesta, et sektide vahel oleks eksisteerinud järgnevuse suhe või vähemalt seos, jättes sellega probleemi hüpoteesi esitamise tasemele.

9-a N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957, p. 323.

Toodud ülevaade näitab, et ranterite vaadete uurimise praegune tase ei aita tuua selgust ei nende vaadete seostesse teiste tüpoloogiliselt sarnaste liikumistega erinevail ajaloo perioodidel, ei ajaloolisest ega vaadete analüütilis-võrdlevast aspektist. Ka ei lisa see midagi olulist ettekujutuse laiendamiseks Inglise kodanliku revolutsiooni ideoloogia kohta. Huvitav on märkida, et ka Vaba-Vaimu ketserlust on, võrreldes teiste ketserlike liikumistega, suhteliselt vähe uuritud.[1o] Vastust sellele tuleb aga otsida pigem liikumise enda spetsiifikas, mis on siiamaani hoidnud uurimise teema mitteaktuaalsena, mitte aga üksnes ajaloolase eelarvamustes või liikumise enda väheses tähtsuses. Probleem, mis sisaldub selles ideoloogilises nähtuses, on huvitav eelkõige kahest aspektist: esiteks kui ühiskondliku teadvuse spetsiifiline vorm, kui teatavate sotsiaalsete suhete peegeldus; teiseks võimaldab ketserluse põhiprintsiibi - enesejumalikustamise - esinemine erinevais ajaloolistes kontekstides teostada tüpoloogilist võrdlust ühe ideoloogia vormi transformeerumisest idee ajaloolises plaanis. Ranterluse uurimises seab autor endale ülesandeks :

1. uurida ajaloolisi ja ideoloogilisi ranterluse tekkimise eeldusi ning täpsustada ranterluse tekkimise ja revolutsiooni arenemise vahelisi seoseid,

2. kindlaks määrata see sotsiaalne grupp, kelle ühiskondliku olemuse spetsiifika peegelduseks olid ranterite vaated,

3. uurida ranterite vaadete ja teiste rahvareformatsiooniliste sektide koosmõju revolutsiooni arenemise käigus,

4. püüda leida ranterite vaadete formaalse ja sisulise analüüsi kaudu põhjused, mis takistasid ranterite

---

lo M.Erbstösser-E.Werner, Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums, Die Freigeistige Ketzäsie und ihre sozialen Wurzeln, Berlin, 1960, S. 9.

vaadete saamist laiade hulkade ideoloogiaks,

5. selgitada need muutused ja faktorid ajaloolistes tingimustes, mis põhustasid ranterite liikumise hääbumise,

6. anda ajalooline ja filosoofiline hinnang ranterlusele, selle osale Inglise kodanlikus revolutsioonis, mõjule ühiskondliku ja filosoofilise mõtte arengus.

Eripeatükis võrdleb autor ranterlust teiste tüpoloogiliselt sarnaste XIII-XVI sajandil Euroopas laialt levinud liikumistega: Vaba-Vaimu ketserluse ja adamiitlusega revolutsioonilises Taboris.

Erilist huvi pakub uurida, millist erinevat ühiskondlikku tähendust ja filosoofilist sisu omab erinevas ajaloolises kontekstis enesejumalustamise printsiip. Samuti on oluline jälgida, millist mõju avaldab, tulenevalt ühiskondliku teadvuse üldisest arengutasemest, erinev mõtlemismaterjal oma vormilt lähedase põhiidee sotsiaalse sisu kujunemisele ühiskondlike suhete ümberkujundamise doktriiniks.

Selles mõtte võib käesolevat tööd vaadelda koosnevana kahest osast. Ometi on need idee ajaloolise arengu jälgimise plaanis omavahel tihedalt seotud. Autor peab oma eesmärgiks tõestada, et tüpoloogiliselt sarnane ideedekompleks peegeldab ka erinevail ajalooperioodidel sarnaste sotsiaalsete gruppide ühiskondlikku seisundit.

Uurimise lõpptulemuseks oleks üldistava pildi esitamine ranterite liikumisest kui tervikust, ajaloolis-konkreetsest nähtusest ajaloolisest, sotsiaalsest, ideoloogilisest, filosoofilis-ajaloolisest aspektist ja enesejumalikustamise-printsiibi sotsiaalse olemuse lahtimõtestamine, vaadelduna pikal ajalooperioodil.

I O S A

RAHVA ALAMKIHID INGLISE KODANLIKUS REVOLUTSIOONIS JA RANTERLUS

I p e a t ü k k.

MÕNINGAID METOODILISI LÄHTEKOHTI RANTERITE LIIKUMISE UURIMISEL

Mõisteid "ranter" ja "rantlema" (to rant) kasutati meie käsutusel olevate allikate ja kirjanduse alusel ligi kolmveerand sajandi jooksul Inglismaal ja Põhja-Ameerika kolooniais levinud teatud sektantlikku liikumist iseloomustava terminina ("to rant" tähendab inglise keeles - ülespuhutult, lärmakalt tutvustama). Nagu järeldub lähemast vaatlusest, mõisteti ranterlust kohati väga kitsalt, samuti samastati rantereid antinomianistidega, adamiitide ja anabaptistlike sektidega, mõnikord kasutati neid nimetusi isegi sünonüümselt. Selle põhjuseks peale pealiskaudsuse oli sektide vaheliste piiride ähmasus, üleminekuvormide mitmekesisus. Teiselt poolt paljusid sekte iseloomustati diskrediteerimise eesmärgil "rantlevaina", et isoleerida neid "seesmise valguse" otsijaist. Sekti identifitseerimiseks ranteritega piisas mõne üksiku sektile iseloomuliku joonega lihtsustatud paralleelide tõmbamisest. Ranterluse iseloomustus hõlmab aga terve kompleksi koos esinevaid tunnuseid - filosoofiliste, poliitiliste ja religioossete vaadete näol. Ranterite moraalinormid, vaated ühiskonnale ja kirikule on aga nende teoreetiliste eeldustega tihedalt seotud ja põhjendatud. Selleks, et välja selgitada ranterite vaateid võimalikult täpselt ja selle alusel ka nende liikumise levimise tõelist ulatust, tuleb kriitiliselt läheneda kõigile teadaolevaile teateile ranteritest. Alli-

kad ranterite liikumise kohta jaguneksid järgmiselt:

1. ranterite endi teosed, peamiselt pamfletid,
2. parlamendi otsused, parlamendi komisjonide ettekanded, parlamendi debaatide materjalid,
3. ranterite kaasaegsete kriitikute iseloomustused ja teated.

Ranterite endi teostest, mis on meile põhiliseks allikaks liikumise dateerimisel ja vaadete uurimisel, lähenevad erigrupina kolmandale allikate liigile ranterite rekantatsioonilised ja pihtimusli~~k~~-memuaarilised teosed. Ranterite kriitika puhul on väga tähtis selgitada, kas oponent on kalvinist või ise sektant.

Kõik allikate liigid on meil kasutada perioodi 1647- - 1651 kohta, pealegi langeb sellesse perioodi ligi 9o% kõigist teateist ranterite kohta, nende hulgas ka kõik ranterite endi teosed. Selline allikate konsantratsioon nii lühikesele ajavahemikule, millel pealegi on suur tähtsus Inglismaa ajaloos, näitab, et ranterlus on ajalooliselt konkreetsete tingimuste produkt, tekkinud erilises ajaloolises situatsioonis. Just selle perioodi allikate kompleksest uurimisest selgub ranterluse tuum - panteism ning primitiiv-egalitarism. Kõigi ülejäänud teadete audentsuse üle ranterite kohta otsustame me just selle perioodi uurimise järelduste alusel. Tihti polegi tegemist ranteritega.

Varasemad ja hilisemad teated ranterite kohta on vaid registreerivad või napilt iseloomustavad. Niisama fragmentaarne oli ilmselt ka ranterite endi vaadete levik. Vaevalt, et ta kunagi olekski moodustanud oma teoreetilistele eeldustele vastavat koherentset liikumist, laguneb koost ka ranterluse ideoloogia. Revolutsiooni arenemise käigus sünteesis ta endasse teiste sektide revolutsioonilised vaated, süvendas neid ja tegi palju

radikaalsemaid järeldusi. Revolutsiooni allakäimisel aga muutus rõhu astus ranterite vaadetes, õpetuse üksikud küljed iseseisvusid. Ja seda enam, mida vähem organisatsiooniliselt iseseisvaks muutus ranterlus. Ranterlus saab nüüd vaid vähem radikaalsete sektide vasakuks tiivaks, süveneb ja muutub domineerivaks individuaalne anarhiline protest, mis siiani , katsudes organiseeruda, oli esitanud üleüldise egalitaarse programmi.

Omaette probleem on sektantlus Ameerikas kolooniais ja ranterluse levik. G.Fox oma Ameerika reisi aastaist 1673-1677 mainib rantereid [11].Ka teiste kveekerite päevikuis on juttu ranteritest, kes segasid nende koosolekuid [12]. K.V.Thomas arvab, et rantereid oli ka Uus-Inglismaal.[13]. Oma raamatus kveekereist Ameerika kolooniais väidab Jones: "Vähemalt põhja kolooniais oli 7o-ndail aastail laialdane ja ohtlik ranterite liikumine. Nad ei olnud pärit kveekerite hulgast, kuna eksisteerisid mõned aastad enne neid. Nad olid osa laialt levinud, kuigi veidi kaootilisest, liikumisest Inglismaal ja Ameerikas oli selle sama voolu järellainetus"[14]. Kuid ka tema enda poolt toodud andmed on küllalt napid. Nii kindlalt lubas R.Jones'il seda väita vaid tema enda kontseptsioon ranterlusest, kelles ta nägi vaid "langenud" kveekereid. Ka Ameerikas olid ranterid tihedalt

---

11 G.Fox, A Journal. London, 1694, vol.2, p.23o.

12 R.M.Jones, The Quakers in the American Colonies, New-York, 1962,p.217,23o,232.

13 K.V.Thomas, Woman and the Civil War Sects. "Past and Present", 1958, vol.XIV, nr.3,p.59.

14 R.M.Jones,The Quakers in the American Colonies,p.233.

seotud kveekeritega. R.Jones'i arvates oli just ranterlus üks ohtlikemaid kveekerluse vaenlasi ja ka ilmselt üks ranterluse allikaid. „Kveekerite hulgast rekruteeriti rantereiks vaid neurootikud ja need, kes kergelt allusid fanatismile" ja "neil puudus sisemise valgustatuse õpetus"[15]. Osa neist rantereist, kellest räägib Jones, olid kindlasti need, kes tegid sisemisest valgustatusest radikaalseid revolutsioonilisi ja sotsiaalseid järeldusi, kuid kindlasti polnud nad panteistid. Ranterid jäid Ameerikas teiste sektide radikaalse tiiva ossa. "Anabaptistide, siikerite ja nn. antinomianistide gruppide hulgas, ükskõik kuhu nad ka ilmusid, moodustasid ranterid alati radikaalse tiiva, mis moodustus nendest, kes olid hingeliselt organiseerimatud, moraalselt vähem kindlad ja vähem selle grupi, mille hulka nad kuulusid, sotsiaalse suunamise all"[16]. Igatahes me ei kohta Jones'i poolt toodud ranterluse näiteis ühtegi enesejumalustamise juhtu, mis omaksid ranterlusele iseloomulikke tunnuseid. J.Whintrop'i raamat "A short story of the rise, reign and ruine of the Antinomians, Familists and Libertines that infected the Churches of New-England"[17] ei räägi midagi ranteritest. Trükitud küll 1644.a. Londonis, on ta kirjutatud juba 1638.aastal[18] ja seetõttu tema poolt kirjeldatud sektide ja ranterlusele omaseid jooni ei saa indentifitseerida ranteritega, nad esine-

---

15 R.M.Jones, The Quakers in the American Colonies, p.232.

16 ibid, p.232.

17 J.Wintrop, A short story of the rise, reign and ruine of the Antinomians,Familists and Libertines That infected the Churches of New-England, ed. C.J.Adams. in:C.J.Adams, Antinomianism in the Colony of Massachusets 1636-1638, New-York 1891.

18 R.S.Dunn, Puritans and Yankees. The Whintrop Dynasty of New-England 163o-1717, New-Yersey, 1962, p.21.

vad veel üksi lohutatult teiste sektide vaadete elementidena. Pealegi tõestab ühe kuberneri süüdistusakt kveekerite vastu, et Ameerika puritaanlaste ettekujutus sektidest üldse oli väga pealiskaudne. Meelsasti omistasid nad kõigile sektantidele neid jooni, mille tõttu just ranterlus hiljem taunimist leidis. "See müstiline printsiip, s.o. sisemine valgustatus, kõlas kveekerite kriitikute kõrvadele kui ranterluse levitamine"[19], Anne Huchisoni "antinomianismi" lähem analüüs näitab, et see oli pigem sisemise valgustatuse propageerimine kui ranterism[20]. Pealegi oli abielurikkumine näiteks Massachusetsis karistatav surmaga. Huchison'i karistati piibli viienda käsu rikkumise eest väljasaatmisega kolooniast[21].

Kogu sektantlik liikumine Ameerikas, välja arvatud kveekerlus, oli inglise revolutsiooniga kaasnenud "väärtuste ümberhindamise" ja uute ideaalide otsimise kahvatu järelkaja. Seda täiesti mõistetavatel ajaloolistel põhjustel. Et ranterid oleksid asunud Inglismaalt ümber Ameerikasse, pole teada. J. Salmon polnud enam 1656. . aastal ranter, kui ta Uus-Inglismaale asus[22]. Kveekerlus etendas Ameerika mandril täpselt sama osa, mis Inglismaalgi. Ühelt poolt viitab kveekerluse kiire levik Ameerikas teravate sotsiaalsete konfliktide puudumisele ja et radikaalne element kiiresti

---

19 R.M.Jones, Quakers in the American Colonies, p.232.

20 Edmund S.Morgan, The Puritan Dialemma. The Story of John Whintrop, Boston, 1958, pp. 27o-278.

21 ibid., p.283.

22 Richard Coppin, Dictionary of National Biography, vol.12, Oxford, 1889, p.218.

tasalülitati kveekerluse poolt. Teiselt poolt on kveekerluse sisemise valgustatuse printsiibis endas revolutsiooniline potensiaal. Igasugune sotsiaalne protest võis otsida endale kinnitust ja õigustust "valgustusest". Nn. pool-kveekerid (half-Quakers), nagu neid nimetab Jones, olid just sellised kveekerid. Teiselt poolt ei ole välistatud koos kveekeritega Inglismaalt ka ranterite ideede jõudmine Ameerikasse, kuid see võis juhtuda alles siis, kui ranterite endi liikumine juba ka Inglismaal oli hääbumas. Ranterluse üksikud ideed võisid elada edasi veel inimpõlve jooksul, kuid sotsiaalne protest, ranterlik anarhism, võõrandunud oma teoreetilistest eeldustest, lakkas olemast ajaloolis-konkreetne sektantlik liikumine ja radikaliseerides teisi sekte pikkamööda sulas nendesse.

II p e a t ü k k .

RANTERLUS JA EGALITAARSED IDEED INGLISE REVOLUTSIOONI 40-NDAIL AASTAIL

Inglismaa neljakümnendate aastate revolutsioonieelsele majanduslikule arengule oli poolteise sajandi jooksul iseloomulik see, et ühiskondlike vastuolude sõlmpunktiks sai agraarküsimus. Juba XV sajandil alanud kolmanda seisuse sotsiaalne diferentseerumine sai XVII sajandil poliitiliseks faktiks. Selles hakati eraldama keskmist kõrgemat liiki (middle better sort), mis parlamendi silmis moodustaski kolmanda seisuse, ja alamat liiki (meoner sort) ehk neljandat seisust. Koosseisult väga kirju, olid kõik sinna kuulujad nn. 4o shillingi bärjääriga ilma jäetud õigusest osaleda parlamendivalimistel [23]."Neid nimetati plebeideks või vabadeks kogukondlasteks (Poor Commons) ja käsitleti neid ka vastavalt kui poliitiliselt mittearvesse tulevat rahva osa[24]. Palgatöölised koos kotteritega moodustasid peaaegu poole kogu maa elanikkonnast. Selline rahvastiku struktuur oli Lääne-Euroopas unikaalne[25]. Ekspropriieerimise ohvritel-hulgustel ja pauperitel - tuli veel oodata palgatöölise ossa astumist kapitalistlikus manufaktuuris. Plebeid muutusid omaette sotsiaalseks grupiks, kelle hädadele reageeris valitsus vaid "vaeste seaduse" (Poor Law) väljaandmisega, mida aga vaevalt saab tõlgendada humanistliku aktina, nagu teeb

---

23 М.А Барг, op. cit., стр. 46.
24 ibid. стр. 36.
25 ibid. стр. 43.

seda Trevelyan [26]. Tekkis uus sotsiaalne jõud ja koos sellega spetsiifiline plebeilik ideoloogia. F.Engels on korduvalt rõhutanud, et alates Talupoegadesõjast Saksamaal oli plebeiline ideoloogia oma sisult printsipiaalselt uus, vaatamata mõtlemise traditsioonilisele vormile, kuna ta esimest korda "sai reaalse ühiskondliku grupi püüdluste väljendajaks". Erakordne situatsioon Inglismaal aga pidi looma sotsiaalse atmosfääri, kordumatu nii konflikti keerulisuselt kui ka suunatuselt. Ja nii "on ilmne, et plebeilise elemendi erakordselt suur erikaal pidi asetama sotsiaalse võitluse keskpunkti mitte ainult omandivormi küsimuse, vaid küsimuse omandi ümberjaotamisest - eelkõige maa ümberjaotamisest"[27].Vaieldamatult jäi keskseks maaküsimus. Plebeide erinevate gruppide hulgas teadvustus see küsimus erinevalt, olenevalt lähedusest maaga ja sotsiaalse teadvuse arenemise astmest. Väga erinev võis olla olemasoleva mõtlemismaterjali seostamine oma sotsiaalse ideaaliga.

Inglise kodanlik revolutsioon langeb ühiskondliku teadvuse arenemise ajaloo murrangulisse perioodi. Indiviid, üksikinimene jääb veel valdavalt religioosseks, tema ettekujutus enda olemusest ja iseendast ühiskonnas rajaneb ikka veel piibli mütoloogial. Ja kuigi ühiskond hakkab üha enam õiguses ja filosoofias otsima enesetunnetuse vahendit, toimib sotsiaalse elu reguleerimismehhanism ikka veel religioosse teadvuse kaudu [28]. Stiihiliselt tekkinud sotsiaalse õigluse

---

26 G.M.Trevelyan, Illustrated English Social History, vol.2, London, 1964, p. 201.

27 М.А Барг, op.cit., стр. 43.

28 Ю.А Лебедев, Социальная природа религий, стр. 57, 68.

otsimine viis plebeilikes keskaja ketserlustes tagasi algkristluse ideaali juurde. Utopistid alustasid ühiskonna idee ja ühiselu ideaali sekulariseerimist. Fiore Joachimi, kelle tööd ka Inglismaal olid tuntud, spiritualiseeritud ajaloo kontseptsioon omandas selleks ajaks sektantide vaateis konkreetse praktilise tähendusega ajaloofilosoofilise iseloomu.

Inglise revolutsiooni perioodile on iseloomulik arvukate sektide tekkimine ja utopistlike pamflettide kirjutamine üsna harimatute autorite poolt, kellele vaadete vorm on veel vaid religioosne[29]. Nii on plebeide ideoloogia, mis lõplikult kristalliseerus välja revolutsiooni demokraatlikul etapil, väga rikas oma sotsiaalselt gammalt. Revolutsioon ise mõjus apokalüptilise ennustuse täideminemisena. Lootused üldisele võrdsustavale ümberjaotamisele segunesid joahimliku ajalookontseptsiooniga. Diggerite praktilised primitiivkommunistlikud püüdlused modifitseerivad ja sekulariseerivad esmakordselt uuema aja ajaloos kristliku ühisomandi ideaali.

Sotsiaalsete utoopiate lähemal uurimisel võib maineis eristada kindlate sotsiaalsete kihtide erinevaid vastuseid agraarküsimuse lahendamiseks. Üldjoontes

---

29 Ranterite poolt kirjutatud pamfletid ja traktaadid on ära toodud bibliograafias:
D.Wing Short-title catalogue of books printed in England 1644-17oo, vol.1-3, 1945-1951, vol.1, London.
Ranterite töid osadena ja tervikuna on publitseerinud teostes
R.Barclay The inner Life of Religious Societies of the Commonweath. 3 ed.London, 1879 ja
N.Cohn "Pursuit of Millenium, New-York, 1957. N.Cohn publitseerib ka sektantide väljapaistvamate kriitikute töödes need lõigud, milles käsitletakse rantereid.

võiks jaotada kõik võrdsustavad ideed, mis revolutsiooni ajal välja pakuti, 1.sektantlik-egalitaarseiks ja 2.primitiivkommunistlikeks utoopiateks. Esimene peegeldab paljude sektide sisemise majandusliku organisatsiooni vormi elatusvahendite võrdsustavaks ümberjaotamiseks. Programmi ühiskonna kui terviku revolutsioneerimiseks nad ei esita. Teine suund esitas utoopiate näol terve ühiskonna ümberkujundamise programmi. Need jagunevad omakorda utoopiateks, mis olid seotud diggerliku liikumisega ja utoopiateks, mis tekkisid neist eraldi. Diggerlikke vaateid esindasid need kihid, kes polnud kaotanud lootust pöörduda tagasi maa juurde. Just see lootus toitis nende igatsusi,"kes olid maata või vähese maaga"[30]. Mingit erilist sotsiaalset gruppi plebeide hulgast nende ideede kandjatena M.A.Barg välja ei eralda. "Teisest küljest egalitaarsed utoopiad, mis loodi väljaspool diggerite liikumist, erinesid viimaste programmist sellega, et neis sisaldus nõudmine mitte ainult vabastada maa eraomandi köidikuist, vaid ka nõue võrdsustavalt ümber jaotada kõik sissetulekut andvad omandiliigid [31].

M.A.Barg jaotab primitiiv-kommunistlikud utoopiad veel kolme alaliiki[32]. Nad erinevad üksteisest astmelt, millega nad seovad oma plaane eksisteeriva ühiskondliku korraga, kuid on iseloomulik, et kõik nad seda teevad. Isegi kõige radikaalsem neist projektidest, ilmselt familistide hulka kuulunud autori töö "Silma-

---

30 M.A. Барг, op. cit., стр. 102-103.

31 ibid, стр. 251.

32 ibid., стр. 254.

kirjalik türann"[33], asetab lootused riigile, magistraatide õiglasele, administratiivseile vahendeile toetuvale ümberkorraldavale tegevusele, kuigi ta suurepäraselt teab, et magistraadid on vaid rikkuse teenrid[34]. Ka neid utoopiate autoreid, kes peavad käsitlema maast ilmajäämist pöördumatu faktina, ei kavatse midagi ette võtta ühiskonna ümberkorraldamiseks, vaid asetavad oma lootused käsitöölet, milles nad otsivad maast ilmajäänuile ainust kättesaadavat eksisteerimise allikat, ilma et peaksid puudutama kellegi omandit[35]. Kokku võttes võime öelda, et sektantlikke ja utopistlikke primitiivkommunistlikke ideid eristab see, et esimesed ei ühista tootmisvahendeid, nende ideoloogiliseks eesmärgiks on vaid õigustada sekti raamides toimuvat võrdsustavat ümberjaotamist, kuid teiselt poolt tekib nende arvates uus ühiskond täiesti uutel alustel, omandi kui sellise üldise kaotamise teel. Põhitingimuseks on inimese ümbersünd. Uus ühiskond saab tekkida vaid uuenenud inimeste baasil. Kuigi abstraktselt, seavad nad eesmärgiks ühiskond tervikuna ümber kujundada; ent mida enam langeb revolutsiooni hoog, seda enam seostub see apokalüptiliste ootustega. Argumentatsioon religioossest aspektist on ajastu iseloomust tulenevalt tavaliselt omane ka plebeilis-talupoeglikele utoopiaile (ka Winstanley'le)[36] just kristluse eetilise aspekti rõhutamise kaudu. Kuid ka diggerid ei nõua maa täielikku natsionaliseerimist, vaid üksnes õigust vaestel harida enda tuluks üles kasutamata maad[37].

---

33 Tyrannopocrit. Discovered with all his wiles, where with he Vanquishes, Amsterdam, 1649. p.3.

34 ibid., p. 8.

35 М. А. Барг, op. cit., стр. 135.

36 ibid., стр. 214.

37 ibid., стр. 213.

Tekib huvitav pardoks revolutsiooni ideoloogia arengus, tekib nagu kaks erinevat suunda, mis ei suuda sulada ühtseks terviklikuks ühiskonda revolutsioneerivalt ümber-korraldavaks programmiks. Kui sektantlik egalitarism eitab tervikuna vana ühiskonda ja jääb tegelikkuses vaid elatusvahendite võrdsustava ümberjaotamise juurde sekti raamides, püstitamata mingisugust tuleviku ühiskonna konkreetset programmi ja asendades praktilise tegevuse selles suunas kilialistlike ootustega, siis teiselt poolt plebeiliktalupoeglik utoopia ei suuda tõusta vana ühiskonna kui terviku eitamiseni uue ühiskonna jaatamiseks. Seetõttu nende konkreetsed ja ühiskondlike vastuolude arvestamisele toetuvad programmid ongi määratud jääma utoopiaiks. Ühed sellepärast, et nende autorid mõnikord vaevalt isegi usuvad oma projektidesse [38], teised sellepärast, et nad ei näe antagonismi eksisteerivate ühiskondlike suhete ja oma programmi eesmärgi vahel.

Inglise revolutsiooni selles väga rikkas ideoloogilises pildis, kus paljude sektide või utoopiate erinevus seisneb vaid detailides, sünteesib ranterlus endasse mõlema suuna külgi. Tema argumentatsioon, asetsedes nende vahel, on aga originaalne: panteistlik võrdsuse printsiip. Lõplikult kaovad ranterite vaadetes sektantidele omane uue riigi spiritualiseeritus, nad asendavad religioosse abstraktsuse maise abstraktsusega. Ühiskonna tulevikku ei seo nad mingi organiseeritud tööle rajatud ühiskonna konkreetse projektiga. Nad ise on ilmselt kaotanud otsese sideme agraarprobleemi lahendamisega. Teiselt poolt ei karda nad tungida kallale omandile üldse. Käsitööle rajatud ühiskond pole neile välja-

---

38 M. A. Барг, op. cit., стр. 257.

pääs.Nende endi sotsiaalne seisund tõukab neid eitama omandit institutsiooni kui üldse kogu viletsuse juurt. Nad ei suuda nagu Winstanley (ja selles on ka diggerite ideoloogia omapära) ühendada oma vaadetes utoopilisi ja ajaloolis-konkreetseid algeid[39]. Nagu sektandidki arvavad nad, ei uus kord hakkab valitsema ühiskonnas tervikuna, et selle murranguga algab üldse uus periood inimkonna ajaloos. Kuid igasuguse sektantlusele ja ka talupoeglik-plebeilistele utoopiatele iseloomuliku eetilis-moraalse argumentatsiooni ühisomandi (poolt) kasuks ja inimese "uuestisünni Kristuses" asndavad nad argumentatsiooniga, mis on lähedane loodusõiguse teooriale. Kõik nende nõudmised toetuvad inimese kõigi vajaduste rahuldamise õigustatusele inimese enda maise olemuse tunnustamise kaudu. Murrang toimub nende ranterite arvates ühiskonna rajamisel just sellisele inimese olemuse tunnustamisele, kuid selleks on tarvis kõrvaldada ainus takistus - omand.

Me ei sea endale ülesandeks välja selgitada, millised jooned ranterite õpetuses on sektantlusest mõjutatud, või millised ideed võiksid olla laenatud loodusõiguse teooriast. Ilmselt on see aga üks väheseid sellelaadilisi üleminekulisi, inglise ühiskonna sotsiaalses eneseteadvustamises toimuva murrangu peegeldusi. Teisest küljest peegeldub ranterite vaadetes nende erilise sotsiaalse seisundi ja Inglise revolutsiooni poolt äratatud lootuste ning olemuse vaheline kokkupõrge."Poliitiline emantsipatsioon on inimese tõstmine ühelt poolt tsiviilühiskonna liikmeks,egoistlikuks,sõltumatuks individiks, teiselt poolt riigikodanikuks, juriidiliseks isikuks"[40].Plebeidele tähendas aga tsiviilühiskonna

---

39 M.A. Бар, op. cit., стр. 240.

40 Karl Marx/Friedrich Engels, Werke, Berlin, 1970, Band 1, S. 385.

lõhkumine algosadeks:"ühelt poolt indiviididideks, teiselt poolt materiaalseiks ja vaimseiks elementideks, mis moodustavad nende indiviidide elu sisu, nende tsiviilseisundi[41], nende ilmajätmist elatusvahendeist, nende endi asetamist väljapoole ühiskonda. Vaid kodanluse jaoks tähendas feodaalühiskonna lammutamine inimese egoistliku kodanlase loomuse emantsipeerimist. Plebeid said vastandada kodanliku ühiskonna egoismile oma egoismi - tegelikult soovi lihtsalt mitte nälga surra - kommunistlike projektidena. Plebei ei saanud mitte tunnustada tsiviilühiskonna liikmena olla poliitilise, parlamentaristliku riigi eelduseks. Poliitiline Inglise revolutsioon oli kaotanud tsiviilühiskonna poliitilise iseloomu, võõrandanud plebeidelt poliitilise võimu ja elatusvahendid. Kommunistlikud projektid olid katse need tagasi anda. Kuna just omandi institutsioon seisis selle indiviidi emantsipeerimise teel ees, siis- häda eraomandile. Vaid nii sai toimuda indiviidi emantsipeerumine: omandi kaotamisega sai inimesele maailma ja inimlikud suhted tagasi anda. Ranterid olid kõige kompromissitumad omandi institutsiooni vastased. On paradoksaalne, kuid diggerid ja Winstanley olid sisuliselt kodanlike omandisuhete ideoloogid[42]. Plebeiliku elemendi olemasolu võimaldas talupoegadel tõusta maa võrdsustava ümberjaotamise programmini. See oli agraarprobleemi lahendamise demokraatlik tee. Ranterid olid kaotanud igasuguse suhte omandiga.

Ranterite vaadetes peegeldub ka see protsess, kuidas indiviid järkjärgult lakkab olemast vaid võõrandunud religioosse teadvuse subjekt, kelle võrdsustav ideaal võis olla vaid algkristluses. Kodanliku ühis-

---

41 Karl Marx/Friedrich Engels, Werke, Band 1, S. 386.

42 М.А. Барг, op. cit., стр. 218.

konna sündi sanktsioneeriva "mõistuslikkuse ideaali," milles avaldub hoopis uus mõtlemistüüp,[43] võis neile väljendada vaid võrdsustav kommunistlik projekt.

Kaheldamatult said ranterid toetuda vaid olemasolevale mõtlemismaterialile, nende vaateid mõjutas nii nende ideede geneetiline päritolu kui ka olemasolevad teooriad. Kuid miks ja kuidas nende ühiskondlik seisund suunas selle materjali absorbeerimist, võib näidata vaid detailne konkreetne uurimine. Kõigile neile küsimustele vastuse andmine võimaldab meil laiendada ettekujutust plebeiliku ideoloogia spetsiifikast ja täpsustada inglise kodanliku revolutsiooni ideoloogia piire.

---

[43] С.И. Ученов, Структура общественного сознания, Москва, 1969, стр. 201.

III p e a t ü k k.

RANTERID JA RAHVAREFORMATSIOONI ARENEMINE

Kuigi paljude radikaalsete sektide, näiteks familistide ja siikerite eksisteerimisest Inglismaal on teateid juba vastavalt 1581. ja 1617.aastast, toimus koos revolutsiooniga sektantluse kiire aktiviseerumine. Anonüümse pamfleti "A discovery of 29 sects in here London" autor teatab 1641.aastal 29 sekti olemasolust Londonis[44]. Ephraim Pagitt "Heresiograph" loetleb 1645.aastal 45 sekti[45], Thomas Edwards tõstab aasta hiljem nende arvu juba 25o-ni[46]! Vaatamata hüpertrofeeritusele näitavad need arvud siiski, et revolutsiooni arenedes ka kõige passiivsemad rahvakihid asusid aktiivseile vaimseile otsinguile, vastuste otsimisele küsimustele, mis näisid juba ammu olevat lahendatud. Mis aga kõige enam alarmeeris puritaanlikku parlamenti ja võimulolevaid seisusi, oli rahvamasside äralibisemine nende ideoloogilise kontrolli alt.

"Ortodoksaalsete jutlustajate asemel naudivad nad nüüd igat liiki jutlustajaid - käsitöölisi, saapategijaid, rätsepaid, lihunikke, kindategijaid, kelle jutlus pole midagi enamat kui varese karjumine ja lobisemine. Paadimehed, nöörimeistrid, voorimehed, kangrud

---

44 , A discovery of 29 sects here in London, 1641, p.4 tsit. M.A Bap2, op.cit., cip.72.

45 E.P. Heresiography, London, 1646, tnt: D Petegorsky, op. cit., p. 203.

46 J.Marsden, The History of the later Puritans, London, 1872, p.224.

ja õllega kauplejad - need jutlustavad käsitöölised,... panevad imetlema ja lõbustavad vaest, autut jõuku, veendes, et nemad on palju sügavamad usuõpetajad ja omavad teadmisi palju sügavamate asjade kohta"[47].

Kõrvuti sektantliku liikumise tõusuga toimub ka erinevate sektide erikaalu muutumine. D.Petegorsky eraldab sektantlikus liikumises 4o-ndail aastail kaks lainet, esimest 4o-ndate algul ja teist algusega 1648. Seejuures erineb teine esimesest oma suurema sotsiaalse teadlikkuse poolest.

"1648 aastast alates on liikumine terava klassiteadvuse produkt, täis rõhutute sotsiaalsete nõudmiste sügavat mõistmist ja kindlat veendumust iga indiviidi võõrandamatutesse õigustesse... Kuid poliitilise agitatsiooni ebaõnnestumine ja repressiivsed vahendid, mis võeti kasutusele, et hävitada progressiivseid liikumisi, annulleeris varasema edu, ja sotsiaalsed püüdlused muutuvad ähmasemaks ja transformeeruvad viljatuina religioossesse radikalismi[48].

Ranterite kohta ei ole mingeid teateid enne Th.Edwardsi "Gangrenae" ilmumist 1646, kuid selleks ajaks oli ranterlus ilmselt juba formeerunud süstemaatilise sektantliku doktriinina. Olulisi erinevusi Edwardsi iseloomustuse ja ranterite endi teoste analüüsist tulenevate järelduste vahel ei ole.[49] Ranterite ilmumisest

---

47 R.Carter, The Schismatic Stigmatized, London(1641). p.7, tsit: Barg,M.A.op.cit., стр. 78.

48 D.Petegorsky, Left-Wing Democracy in English Civil War,London, 1941.p.236.

49 Thomas Edwards, Gangraena,London, 1646,in:N.Cohn, Pursuit of Millenium,pp.324-325.

Inglismaale selle nime all 164o-1641.aasta paiku teatab R.Barelay[5o], kuigi ta seda ei motiveeri viitega allikale, võib pidada üsna tõenäoliseks. Ranterluse ajalugu enne teist revolutsioonilist tõusu, tema suhe teiste sektidega jääb paljuski ähmaseks. R.Barelay jaotab siikerid kolme gruppi, kellest viimane,on "väljapool ja üle igasuguste seaduste", ongi tema arvates juba ranterid, üldse aga loeb ta siikerite sekti ranterismi taimelavaks[51]. R.Barelay tsiteerib kedagi kaasaegset Jacksoni ütlevat, et "see oli ainult üks faas liikumises, mis,enne kui Georg Fox alustas jutlustamist, palju siikerite kongregatsioone muutis ranterreiks"[52]. Jones'i teateil samastasid kaasaegsed rantereid ja familiste, ranterid olid lihtsalt "familistid, kes elasid väljapool kõiki seadusi ja muutusid pikkamööda illegaalseiks rantereiks"[53]. Haller seostab ranterluse tekke familistide kadumisega, mis järgnes nende jälitamisele, nende asemele tulevad Siikerid, Üldised Ristijad, Ranterid ja Kveekerid[54]. On täpselt raske fikseerid, kuidas sektantlik opositsioon ranterluses läheb üle anarhiliseks protestiks valitseva sotsiaalse ebaõigluse vastu ja "seesmine valgustatud" üha enam asendub enesereflektsiooniga, kuni jumal lahustub lõpuks täielikult inimeses. Familism kristluse

---

5o R.Barelay, op.cit., p.414.

51 ibid., p.41o-412.

52 ibid., op.cit.,p.412.

53 R.M.Jones, Spiritual reformers in XVI and XVII century, London,1941,p.24.

54 Tracts of Liberty in Puritan Revolution 1638-1647, vol.1, New-York, 1934, p.44.

eetilises tõlgendamises ei saanud minna kaugemale sellest, et kohustas sekti rikkaid liikmeid aitama vaeseid. Kaasaegsed väitsid küll, et familistidel nagu kõigil anabaptistidel "on kõik asjad ühised , mitte ainult asjad ja kariloomad, vaid ka naised ja lapsed"[55]. Tegelikult kuulusid familistide sekti väga erineva sotsiaalse päritoluga inimesi. Sekti sisemine struktuur oli rangelt hierarhiline.[56] Peale selle propageerisid familistid mittevastuhakkamist poliitilisele võimule.[57] Religioosne sektantlus ei võinud olla poliitiliselt radikaalne. Monarhia kukutamine seadis kõik sektid raske probleemi ette, kriisiseisundisse, sest "ristiusk ei otsusta riigivormide väärtuse üle, kuna ta ei tee nende vahel vahet, vaid nagu religioon peab õpetama:"Alistuge võimule, sest iga võim on Jumalast!"[58]. Seetõttu võib familistide kadumise põhjust näha mitte niivõrd repressioonides, kui sotsiaalselt koosseisult amorfsete sektide asendumises enam sotsiaalselt diferentseeritutega, "armastuse" motiivi asendumises enam kilialistlike ootuste ja klassiteadvusega. Ka G.Winstanley kohta on teada, et ta oli siiker, hiljem familist ning 1648.a. sai temast mõne kuu jooksul diggerite ideoloog.[59] Samuti ei võinud doktrinaarsed seisukohad olla takistuseks familistide, siikerite jt. sektantide evolutsioneerumisel rantereiks, seda enam, et familistide hulka kuulus äärmiselt vaesunud plebeide osa.

---

55 D.Petegovsky, op.cit.p.68

The division of the Church of England, London, 1942, p.3

56 R.Barelay, op.cit.,p.216.

57 М.А.Бар, op.cit., стр. 79.

58 K.Marx ja F.Engels, Religioonist ,Tallinn,1956,lk.28.

59 М.А.Бар, op.cit., стр. 106.

"Vaadake ringi ja te näete neil hirmsail päevil tuhandeid viletsaid rõhutud piinatud kristlasi. Vaadake, kui kahvatud ja kõhnad nad on. Kui viletsalt, kui puudulikult ja kaltsuselt nad on riietatud. Ela üks nädal koos nendega nende majades, ela nagu nemad elavad, söö nagu nemad söövad ja mitte tihedamini... Kui sa kardad seda teha hirmust surra, siis käi ringi ja vaata seda küllust, suure hulga naiste ja meeste uhkeldamist, kellel on kõik asjad, mida võib ette kujutada."[60]

Ja kui Coppe pidas, kolles alasti, jutlust alasti kuulajaskonnale, siis tuleb selle rituaali põhjust otsida peale panteistliku võrdsustamise ideaali ka tõelisest viletsusest, kus riietatus ei erinenud enam palju alastiolekust.

Admiitluse põimumine ranterlusega komplitseerib veelgi ranterluse geneesi probleemi. Juba 1642.a. pärinev pamflett "Bloody News from the North and the Ranting Adamites Deklaration" teatab, et Põhja--Inglismaal rantlevate adamiitide sekt "pidas patuks kanda mingit ihukatet peale omaenese naha ja juuste".[61] Adamiitlus on vaid ranterliku panteistliku võrdsustaotluse vormiline teisendus. Adamiitide ja pikardide kohta Böömimaal on teada, et nad olid antropopanteistid, nende vaated olid otseselt mõjustatud amalrikaanlastest või olid isegi Vaba--Vaimu ketserluse modifikatsioon.[62] Kuigi meie käsutuses ei ole andmeid admiitluse esinemisest varem Inglismaal, ei ole põhjust arvata, et ta ulatuks adeptide kaudu tagasi revolutsioonilise Fabori adamiitideni. Adamiite nimetab ka E. Pagyt oma Heresio-

60 W.Walwyn, Power of Love. London 1643, in: Tracts of Liberty, vol. 2, p. 283.

61 R.Barelay, op.cit., 42o.

62 E.Werner, Nachrichten über die böhmischen „Adamiten" in religion-historischer Sicht, in: Büttner/Werner Circumcellionen und Adamiten, Zwei Formen der Mittelalterlichen Ketzerei, Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte, Band 2, Berlin, 1959, S. 104.

graafias 1645.a.[63]. Ka Thomas Edwardsi "liberi" ja „libertiinid" võivad viidata admiitlusele, kuid sama hästi ka antinomianismile[64]. "Libertinism", millega võitles sajand enne Inglise revolutsiooni Calvin Genfis, omas mõlemat tähendust[65]. Veel keerulisemaks muutub admiitluse ja ranterluse seose küsimus pärast seda, kui selgub, et ka siikerid, familistid ja baptistid harrastasid sümboolset nudismi[66]. Haller teatab, et antinomiaanlaste (antinomians) ja "primitiivsete admiitide sekti" vahel valitses tihe seos, viimastel aga olevat olnud kalduvus seksuaalseteks estsessideks, seotud religioossete motiividega[67].

Katse tuletada rantereid ühest või teisest sektist või kindlalt väita nende seost ühe või teise sektiga ainult meie käsutuses olevate allikate põhjal ei saa ning vaevalt ongi see teostatav. Terminoloogiline voluntarism, allikate üldine ebapiisavus ranterite kohta, teeks selle küllalt raskeks puhtajaloolises plaanis. Küll aga sisalduvad 4o-ndate aastate sektantlikus liikumises kõik need üksikelemendid, mis hiljem ideede kompleksina, formeerunud süstemaatiliseks õpetuseks, moodustavad ranterluse. Revolutsiooni tõusul omandasid need ka uue sisu, revolutsioonilise mõtestatuse. Ainus põhimõtteline kvalitatiivne hüpe toimub religioosse sektantluse transformeerumisega ateismiks. Sellegi panteistlikud eeldused leiduvad juba admiit-

---

63 E.P.Heresiofraphy, p.3.tsit, M.A.Бар, op.cit., стр.76.

64 Thomas Edwards Gangrenae, vt. M.A Бар, op.cit.; стр. 104.

65 R.W.Collins, Calvin and the Libertines of Geneva, Toronto, 1968 pp.114-117

66 Tracts of Liberty, p.44.

67 ibid., p..44.

luses. Ranterluse teke peegeldab endas revolutsioonilise kriisi teravust, ta on kogu sektantluse radikaliseerumise kulminatsioon. "Kui puritanismi väline ajalugu arenes mõõdukast opositsioonist valitseva kiriku eest indipendentlusse ja separatismi, siis tema sisemine ajalugu kujutab endast terve XVII sajandi esimesel poolel keerulist üleminekugammat rangelt kalvinismilt (presbüterluselt) entusiastlike sektideni, mis tegelikult on juba väljaspool igasuguse dogma piire"[68]. Nii on meil õigus sektantlikku liikumist peaaegu tervikuna pidada ranterluse allikaks, eluõiguse andis talle aga revolutsiooni demokraatlik etapp. Väga iseloomulik ja meie seisukohti kinnitav on ka ranterite "heresiarhide" endi religioosne areng.

Meile on teada neli ranterite hulgast kerkinud ideoloogi-pamfletisti, kes enamikus on avaldanud teoseid oma vaadete arenemise kõigil perioodidel. See lubab üsna detailselt jälgida seda arengut. J.Salmoni arvukatest töödest , ranterina kirjutatud traktaat "Divinity Anatomised", mille kirjutamise aeg on teadmata, kuid igal juhul on see kirjutatud enne 1651.aastat. Enne 1648.aastat oli ta arvatavasti familist [69]. Laurence Clarksoni kohta on teada kogu tema vaimne evolutsioon[7o]. Algul presbüterlane, saab temast hiljem puritaan. Kui ta 1644.a. on piirkonna preestriks Norfolkis, süüdistatakse teda antinomianismis. Anabaptismis süüdi mõistetuna kannab ta vanglakaristust aasta hiljem[71]. Siikerite vaadetest mõjustumisest annab tun-

---

68 М.А.Бар2, op.cit., стр.65-66.

69 N.Cohn , op.cit., p. 346.

7o Laurence Clarkson or Claxton;, DNB, vol.12.p.14o.

71 ibid.p.14o.

nistust 1646.a.kirjutatud "The Pilgrimage of the Saints". Haller hindab teost isegi ateistlikuks[72]. 1648.a.,kuna tal pole haridust ega vastavat ettevalmistust, kaotab ta õiguse pidada jutlusi. 1649.a. saab Clarksonist ranter. 166o.a. kirjutab ta raamatu "The Lost Sheep found", kus teeb pihtimuslikult kokkuvõtteid oma vaadete arenemisest. P.Zogorin peab seda teost revolutsiooni ja selle järgnenud perioodi ideoloogilisi kollisioone niivõrd silmapaistvalt hästi edasiandvaks, et soovitab seda uuesti trükkida[73].

Jacob Bottomley alias Bautheumley vaadetest pole meil midagi teada peale selle, et 165o.a. kirjutas ta kõige akadeemilisema, filosoofiliselt kõige argumenteerituma teose "The Light and Dark Sides of God"[74], milles on esitatud ranterite vaateid. Abiezer Coppe areng on samuti jälgitav teoste kaudu, mida ta avaldas enne ja pärast rantlemise perioodi. Õppides esialgu Oxfordis, oli ta presbüterlane, sai hiljem anabaptistlikuks jutlustajaks ja aktiivsuse eest, mida ta näitas üles ristimisel Oxfordshire's,Warwickshire's,Worcestershire's ja garnisoni preestrina (ristis ligi 7ooo inimest), istus 1646.a. vangis Coventry's[75]. 1649.a. kirjutas ta töö "A Fiery Flying Roll and A Second Fiery Flying Roule", mille eest ta arreteeriti ranterluses süüdistatuna.

Ranterlus on vaieldamatult rahva alamkihtide ideoloogia kõrgeim arenemisaste, sisuliselt ta juba tegelikult väljub oma ideoloogiliste eelduste piirest. Kui

---

72 W.Haller, Liberty and Reformation in the Puritan Revolution, New-York,1955,p.344.

73 P.Zagorin , A History of Political Thought in English Revolution,New-York,1966,p.24.

74 N.Cohn,op.cit.,p.342.

75 Abiezer Coppe, DNB vol.12,p.216.

ühelt poolt võib rantereid käsitleda kui rekruteerunuid teiste sektide radikaalsemate liikmete hulgast, siis teisest küljest on sümptomaatiline ranterluse kõrgpunkti sattumine aastaisse 1649-1651. Just neil aastail on trükitud ranterite teoreetilised tööd. 1647.a. sügisest algab sotsiaalsete motiivide tugevnemine levellerite publitsistikas[76].1649.a. mais Cromwelli poolt toime pandud verine arveteõiendus levelleritega armees purustab ja hävitab illussioonid vabariiki ja parlamenti. Seetõttu osutub ranterlus üheks etapiks nende evolutsioonis, kes olid oma lootused sidunud parlamendiga ja 5o-ndail aastail moodustavad baasi millnariaanlikele ja müstilistele liikumistele. Seetõttu ranterlik anarhism ei osuta mitte niivõrd sektantliku mõtlemisviisi piiratusele, arenemisvõimetusele, kuivõrd jõuetule protestiavaldamisele nende hulgas, kes olid oma ideaalid sidunud parlamendiga. Sellise evolutsiooni üks näiteid on Laurence Clarkson, kelle pmflett "A general charge", kirjutatud 1647a., annab tunnistust ühiskonna klassiolemuse sügavast mõistmisest[77]. Kokkuvõetuna ranterlus oli omal viisil rahva alamkihtide pettumise ja anarhilise protesti sümptom viitega ideoloogia arenemispildis sellele, et revolutsiooni edasine süvenemine oli katkestatud, lootused, mis oli d seotud sotsiaalse õigluse taastamisega ühiskonnasparlamendi poolt, olid kokku varisenud. Algab uus etapp revolutsiooni ja koos sellega ka ranterluse arengus.

Inglise revolutsiooni ideoloogia arenemise plaanis tähistab see müstika, reaktsioonilise kilialismi pealetungi. Kilialistlikud ideed ja unistused olid

---

76 M.A. Барг, op.cit., стр. 132.

77 ibid., стр. 132.

ka eelnevail aastail olnud nii levinud, et "Kristuse tulemist" oodati iga päev[78]. Kui siiani usuti, et "Kristuse riik maa peal" saab alguse meist endist, inimeste sisemisest uuesti sünnist, siis nüüd süvenesid apokalüptilised ootused. "Alates 165o-ndast aastast polnud sotsiaalse protesti tõus mitte inspireeritud impulsist, mille andis Levellerite liikumine, vaid enamasti domineerisid mittenariaanlikud ideed. Viienda monarhia liikumine oli alla surutud indiviidi karje, kes protestis maailma südametuse ja kurjuse vastu. Religioossel ajastul oli see kaheldamatult pahempoolse tiiva demokraatia revolutsioonilise eneserealiseerimise ebaõnnestumise tulemus[79]. Kilialistlikud õpetused kutsuvad nüüd üles sisse seadma "pühade" riiki, looma teokraatlikku korda[8o]. Ka rahvareformatsioonilistes õpetustes muutub millenariaanlus kitsalt sektantlikuks. Üldse ühendab millenariaanlus endas 5o-ndate aastate kõige erinevamaid taotlusi. Ta lakkab olemast rahvareformatsioonilise liikumise osa[81].

Süvenes ka müstitsism, eriti populaarsed olid Saltmarshi tüüpi müstikud, antikomiaanlased, "vennad lunastuses" (Brothers of the Grace"), kes kategooriliselt eitasid sotsiaalseid revolutsioonilisi järeldusi, mis võisid tuleneda üldisest lunastusõpetusest[81]. 165o-ndate aastate müstiline entusiasm, kuigi ta oli terava klassiteadlikkuse produkt, mille poliitiline väljendamine oli maha surutud valitsuse repressiiv-

---

78 M.A. Барг, op.cit., стр.95 .

79 P.Zagorin, op.cit., p.1o5.

8o H.N.Brailsford, The levellers and the English Revolution, London, 1961, pp.64o-644.

81 L.F.Solt, Saints in Arms "Standford studies in history economics and political scienees, vol.XVII, Stndford, 1959, pp.1o5, 114.

se poliitika poolt[82]. Asketismi levik annab samuti tunnistust positiivse ümberkorraldava programmi asendumisest negativistliku reaktsiooniga jätkuvale viletsusele. Dekaadi lõpuks sektide sotsiaalne eriarvamus peegeldas vaevalt veel midagi rohkemat kui sügavat moraalset indignatsiooni. Väga märgatavalt asketism asub domineerima paljude religioossete entusiastide sotsiaalses mõtlemises[83].

Sellist revolutsiooni sektantliku ideoloogia arengupilti kinnitab, reprodutseerib täpselt ka ranterluse edasine saatus, mida vähemalt osaliselt võime jälgida nende ideoloogide järgnevas käekäigus.

7. Bottomley saatusest peale 1656.aastat, millal ta esines veel kveekerite ja ranterite ühiskoosolekul, pole midagi teada. Jacob Salmon pärast lahtiütlemist ranterite vaateist 1651.a. jutlustas 1656.aastani Rochesteri katedraalis, ilma et tema vastu oleks olnud nurinat. Ei või kindlasti üteldd, et tema vaadetes säilisid mõningad ranterluse elemendid, kuigi tema järglaseks sai Richard Coppin, kes küll väidetavalt kunagi pole olnud ranter[84], kuid kes andis 1649 Coppe kaasautorlusel välja ühe protesti põhjustanud pamfleti[85]. Coppe enda edasine saatus viib ta kokku tuntud müstiku John Pordage'ga[86] ning nende ühiste aktsioonide tulemusena on Pordage'l tegemist 1655.a. Parlamendi komisjoniga[87]. Tema süüdistuste rekantatsioon pole päris

---

82 D.Petegorsky, op.cit., p.83.

83 ibid.op.cit.p.240.

84 Richard Coppin,DNB, vol.12,p218. Petegorsky nimetab teda teiste ranterite pamfletistide seas;D.Petegorsky,op.cit.,p.241.

85 Abiezer Coppe, DNB,vol.12,p.216.

86 ibid.p.217.

87 ibid.p.217.

selge. 1651.a. selleks, et vabaneda vanglast, finaliseerub 1680 a. kirjutatud poeemis "The Charakter of True Christian". Laurence Clarksoni tee viis pärast katsetamist astroloogiaga 1658.a. Muggletoniaalaste askeetliku sekti juurde. (Anthony Woodi väited, et ka Coppe oleks nagu olnud seotud Muggletoniga, ei ole leidnud kinnitust.) Ludowic Muggletoni enda tööd kinnitavad, et ta oli tihedais sidemeis ranteritega[88]. Kuid tema poolt kirjeldatud ranterite vaadete analüüsist järeldub, et nendegi hulgas tugevnesid apokalüptiliste motiividega kilialistlikud ideed. Antropopanteism, millele toetudes ranterid kuulutasid kõik inimesed võrdseiks, redutseerus palju primitiivsemale enda samastamisele Kristusega või apostellusele[89].

Clarksoni tööd sellest perioodist iseloomustab süvenemine puht moraali probleemidesse[90]. Peagi aga loobus ta muggletoniaanlikust askeetlusest, liikumine ise aga sureb välja. Elu lõpul kohtame Clrdsoni katsetamas ühiskonna hädade parandamist heategevusega, kuid seegi lõpeb krahhiga. Clarkson peab tunnistama oma võimetust aidata ühiskonda, mille parandamiseks ta oli järginud kõige erinevamaid õpetusi. Ta sureb võlavanglas.

Kui ranterite ideoloogiline baas, nagu edaspidi näeme, oli väga kitsas, siis revolutsiooni langus viis pettumisele üldse selles, et inimeses endas võiksid peituda teda vabastavad jõud. Sektide edasise saatuse määras tegelikult mitte nende doktriini radikaalsus või üldmõistetavus, vaid see, kuivõrd lai oli see sotsiaalne baas, millele ta toetus, millise praktilise eduga suutis ta väljendada ja täita oma liikmete huve. Mõnekümne aasta jooksul lakkas enamik sekte faktiliselt

---

88 R.Barelay, op.cit., p.212.

89 ibid., pp.221-224.

90 Laurence Clarkson or Claxton, DNB, p.168,

91 H.N.Brailsford, op.cit., p.

eksisteerimast. 1661.a. toimunud millenariaanlaste relvastatud väljaastumine veinitünnimeistri juhtimisel jäi vaid mõnekümne mehe meeleheitlikult vapraks , kuid sotsiaalset vastukaja äratamat viimsemeheni võitlemiseks Londoni tänavail[91]. Just nõnda vaadelduna saab mõistetavaks kveekerite sekti tõus hoolimata väga rängast jälitamisest. Selle kõrval vaevalt et üldse ranterite vastu suunatud repressioone võib pidada olulist osa etendanuiks ranterluse hääbumisel. Kui revolutsiooni ajal kveekerite apoliitilisus ja mõõdukus jättis neile tagasihoidliku osa revolutsiooni demokraatlikul etapil (kui nad sel ajal üldse omaette liikumist moodustasidki), siis revolutsiooni languse perioodil kujunenud ideoloogilised ja poliitilised tingimused olid kveekerlusele soodsad. "See vähene, mis Georg Fox ja tema õpilased poliitikast rääkisid, oli rahumeelne ja ebamäärane, kuid igaüks saab aru, et nad jätkasid levellerite plaane[92]. Üldjoontes on Brailsfordil õigus: enamik levellereid, keda ei haaranud millenarraanlus, astusid just "Sõprade Liitu"[93]. Kveekerid esindasid samade kihtide huve, kelle püüdluste väljendajaiks olid olnud poliitilised levellerid. Rahvareformatsioon jätkus kveekerluses antinomianismi mõõduka variandina. Poliitilises plaanis täitis kveekerlus teatavat puhvri funktsiooni. Ta pidas võitlust radikaalsete liikumistega ja lõpuks absorbeeris nad endasse. Peamise rõhu asetasid "tõelise valguse lapsed" moraalsele-eetilisele küljele, "kristluse vaimu" avaldumisele igapäevase suhtlemise kaudu inimeste vahel, mis seisnes üksteise materiaalse abistamise organisatsiooni loomises.

---

92 H.N.Brailsford, op.cit., p.632.

93 ibidem, p.646.

Mõõdukas poliitiline opositsioon tagas kveekerlusele suhteliselt laia baasi. Programmi religioosne drapeering vastas masside üldisele religioossusele, kristlik armastus pidi abistama ka kõige vaesemaid. Puht ideoloogilis-vormilisest küljest vaadatuna näeme, et kveekerluse kasvu soodustavad faktorid ranterluses puudusid. Sektide vahelises lausa darvinistlikus olelusvõitluses jäid peale kveekerid. Kuid see ei olnud kaugeltki mitte puht ideedevaheline võitlus. Ideoloogiliste faktorite kõrval otsustas kveekerite pealejäämise (mitte ainult ranterite suhtes) nende väliselt religioosse liikumise spetsiifiline majandusliku organisatsiooni efektiivsus, mis toetus suhteliselt laiale sotsiaalsele baasile.

II O S A.

RANTERITE FILOSOOFILISED JA SOTSIAAL-POLIITILISED VAATED

I p e a t ü k k.

RANTERITE PANTEISM

Reformatsioon ei puudutanud jumala idee sisu ega muutnud ristiusu sotsiaalset iseloomu. Nii Lutherile[94] kui ka Calvinile[95] tähendas "kristlik vabadus" vaid hingelist vabadust, mis oli täies kooskõlas sotsiaalpoliitilise orjusega. XVII sajandi 3o-4o-ndate aastate puritanismis joonistus väga selgelt välja kalvinistliku täielikult tahtevabadust eitava dogma sotsiaalne-blokeeriv sisu, Kogu 4o-ndate aastate sektantlik liikumine Inglismaal on tegelikult suunatud selle kalvinistliku dogma vastu, mis võttis vaeseilt koos lootusega õndsaks saada ka õiguse katsuda parandada oma maist saatust. "Rikkad, osavad vargad, röövivad vaeseid ja seda tehakse isikliku väliselt näilise õigluse ja pühaduse sanktsiooni all. Ja teinud nii, nad väidavad kõige alatumal viisil, et jumalik ettemääratus tegi nemad rikkaiks, aga neid, keda nad röövivad, vaeseiks, kuna vaesus ja rikkus, nagu nad õpetavad, on jumaliku ettemääratuse akt."[96]

Müstilised sektandid tõlgendasid "kristlikku vabadust" kui ühiskonna ehitamist vastavalt evangeelsele vabadusele. Sektantlik antinomianism ühendatud kristluse eetilis-moraalse tõlgendamisega oli mõõdukaks teeks

---

94 M.Luther, , Works, vol. 2, Philadelphia, 1930, p. 316.

95 J.Calvin, , The Institutes of christian Religion, Philadelphia, 1936, p.108.

96 Tyranopostit, p.24.

vabaneda kalvinistliku jumala türannist.

Filosoofiline lähenemine jumala ideele, mis on religiooni omalaadne personifikatsioon, oli spetsiifiline rantereile ja asetab nad sellega väljapoole 4o-ndate aastate religioosset sektantlust. Filosoofias võib XVI sajandit nimetada panteismi sajandiks, kui ka reformatsiooni järel rahvamasside saatus sõltus jumala armust, siis jumala saatus hakkas sellest alates sõltuma filosoofide armust. Jumala idee kui sellise religioosse sisu viisid ranterid endi naturalistlikus panteismis miinimumini, sisuliselt on see juba ateism. Esmakordselt uuema aja filosoofia ajaloos sai filosoofiline panteism radikaalsete sotsiaalsete vaadete allikaks. Ranterite vaadetes, antropopanteistlikes tendentsides avaldus ateismi filantroopia vaid kui abstraktne filosoofiline filantroopia [97], mitte kui praktiline filantroopia kui radikaalne ühiskonna ümberkujundamise teooria.

Kuidas toimus ranterite vaadete evolutsioon sektantlusest steismi, nende endi teostest ei järeldu. Igatahes toimus see üsna kiiresti, mõne kuuga. Veel 1648 ja isegi 1649.a. kirjutatud Clarksoni ja Coppe tööd ei kutsunud esile protesti puritaanlaste poolt.

Puht filosoofilisest küljest ei ole ranterite panteistlikud vaated leidnud detailset arendamist, olles küllalt üldsõnalised. Põhiline idee aga, et supranaturaalset jumalat väljaspool inimest ja elavat loodust ei eksisteeri, leiab järjekindlat kinnitamist kõigi ranterite ideoloogide poolt. Kõige ilmekamalt on rantereist panteismi esitatud Bottmley töös "The Light and Dark Sides of God".

"Sellisena nagu ma olen, lihalikult eostunud, ei saa

---

97 К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, Москва, 1956, стр. 589.

ma kujutleda, nagu inimesed seda üldiselt teevad, et Jumalal on tema isikustatud (personal) olemine, ja et ta on ühes kohas rohkem kui teises, või et tal on kindel, püha, aulik ja lõplik olemine kuskil lokaliseeritult ja eraldatult, kõrgemal taevalaotusest ja tähtedest, seal, mida maakera elanike poolt kutsutakse Taevaks. Ja et kõik kreatuurid siin all on Tema looming, ja et nende olemine on Tema olemine ja siiski erinev Temast..."[98] Ranterite arvates avaldab Jumal ennast kõiges, mis elab, on sellega identne, Jumalast säilib vaid Jumala idee; "See jumal elab lihas, ja nagu piibel ütleb, on ta lihalik ja avaldub lihalikkuse mitmesugustes vormides inimese, looma ja teiste kreatuuride kujul..."[99] Ranterite poolt piibli tõlgitsemise eripära seisab selle sõnasõnalises tõlgendamises, mis võimaldab tegelikult spiritualistlikke ja ülekantud tähenduses mõistetud tekste tõlgendada panteistlikult või isegi ateistlikult. Kinnituse otsimine piiblist oma vaadetele, kuigi ranterid ei pidanud seda ise autoriteediks, kinnitab, et siin pidid ranterid jätkama keskaja ketserluse traditsiooni, kellel "tuli peltsebuli ikka peltsebuliga välja ajada". Tsitatoloogia oli mõeldud põhiliselt ranterite kõigi võimalike teoloogidest oponentide vastu, arvestades aga ka masside üldist religioosust. Eitades piiblit, eitavad nad kogu piibli mütoloogiat maailma loomisest ja Eedeni aiast. "Väga imelik on vaade, millest nad kinni peavad, et maailm on loodud mitu tuhat miljonit aastat tagasi ja ta kestab mitu tuhat miljonit aastat enam kui me arvame"[loo].

---

98 Jacob Bottomley, The Light and Dark Sides of God, London, 165o, in: R.Barelay, op.cit., p. 42o

99 ibid., p.421.

loo John Holland, Smoke of the Bottomless Pit, London, 1641, in: R.Barelay, op.cit., p. 426.

Ka Clarksonilt leiame sama kinnituse, et "maailma pole loodud ja et ta on igavene"[101]. Ainult seda väidet peab P.Zagorin juba küllaldaseks, et nimetada Clarksoni ateistiks[102]. Nii nagu Jumal avaldub kõikjal, nii pole ka Kristust ranterite arvate põhjust pidada erinevaks teistest inimestest. "Kristust peavad nad vaid Jumala lihalikuks ilmutuseks. See, mida Kristus tegi ja kannatas oma isikus, on vaid näide, vaid sümbol (type), mida võiks teha ja näidata iga inimene"[103]. Ka Bottomley väited kinnitavad, et ranterite jaoks polnud Kristus jumala poeg. Panteismile toetudes väidab ta, et olles pärit Jumalast, on kõik inimesed selles mõttes jumalapojad."Ma ei arva, et Jumal manifesteeris end ainult inimeses, keda nimetati Kristuseks, vaid usun, et ta sama reaalselt ja sama substantsiaalselt kehastub teiste inimeste ja kreatuuride ihus (flesh), niisamuti nagu inimeses, keda nimetati Kristuseks"[104]. Seega on Kristus ranterite jaoks äärmisel juhul vaid ajalooline isik. Kuna ranterid eitavad piibli kogu eshatoloogist, siis ka Kristuse tulemise lunastuslik motiiv kaotab nende jaoks mõtte. „Jumal eksisteerib võrdselt kõigis inimestes, seetõttu on nad võrdsed." „Ja Jumal armastab kõiki olemasolevaid kreatuure, kuna kõik inimesed on talle sarnased ja on saanud elava osa jumalikust loomusest," ning edasi:"Ma ei arva, et Jumal võiks olla tema ise vähemal või suuremal määral, et ta armastaks ühte inimest enam kui teist... ei ole midagi, mis oleks osa jumalikust loomusest või oleks Jumalast, vaid ta on Jumal. Põhjus on selles, et Juma-

---

101 R.Barlay, op.cit., p.410.

102 P.Zagorin, op.cit., p.24,

103 John Holland, op.tsit., tsit,:R.Barlay, op.cit., p. 418

104 Jacob Bottomley, op.cit., in:N.Cohn op.cit.p.344.

las ei ole astendusi (degrees), ta olemine on üks jagamatu [sic] essents (essence)..."[105]

Kuigi panteistlikku inimeste võrdsuse argumentatsiooni täiendab kohati eetiline jumalatõlgendus, on just panteismis ranterluse tuum, sotsiaalsetes järeldustes on selle mõte: kõik inimesed on võrdsed ja neil ei ole maailmas kõigi ülejäänud loodu hulgas erilist kohta, nagu väidab seda piibel."Iga kreatuur ja asi sisaldab endas seda olemise olu (Being of the Being) ja ei ole vahet inimese ega looma vahel; inimeses on jumala kujutis vaid palju elavam kui teistes kreatuurides"[105A]. Milles seisneb see kujutise erinevus, seda Bottomley täiendavalt ei selgita. Ilmselt seisneb see suuremas mõistuslikkuses. Kui ranterid eraldavadki mõtteliselt Jumala loodusest, siis on see vaid "Mõistus", korrastav printsiip, mitte mingil juhul see piibli Jumal, kes olevat loonud Inimese oma näo järgi:"Tiitlid,mis nad Jumalale andsid," testab üks ranterite kriitikuist, John Holland,"on järgmised: Nad kutsusid teda Olemiseks (Being), Täiuslikkuseks (Fulnesse), suureks Liikumiseks (the Great Motion), mõistuseks (Reason), Ääretuseks (the Immensity);Ma kuulsin neid kinnitavat vandega, et kui on olemas üldse jumal, siis on see ainult see."[105]

Need jumala määratlused on puhtalt filosoofilised ja muudavad ranterite vaated üsna lähedasteks ratsionalismile:maailmal, nii ühiskonnal kui loodusel, on tunnetatav, ratsionaalne iseloom, siin valitseb kord, mida kehastabki rantereile nende filosoofiline abstraktsioon."Ma pean ütlema" kirjutab Bottomley "et kogu Jõud on Jumalast, nii et kõik sündmused, mis leiavad aset looduses, on esile kutsutud Jumala Jõu poolt"[106]

---

106 John Holland, op.cit., in: N.Cohn,op.cit.,pp.328-329.

105 Jacob Bottomley, op.cit.,in:N.Cohn,op.cit.,p.343.

105A ibid.,pp.342.

"Jumala jõud on tema tahe, tema tahe on tema jõud; Sama tahteaktiga, millega ta asju tahab, selle samaga teeb ta ka sündmused teoks"[107]. Abiezer Coppe nimetab Jumalat (absoluutseks) Universaalseks Armastuseks[108] ja ka Igavikuks (Eternity) ja Kõikvõimsaks (Allmightiness)[109]. Siin on ühendatud jumala eetiline ja ratsionalistlik mõistmine. Ühiskonnas avaldub Jumal eetiliste printsiipide kaudu: õigluses,võrdsuses. Jumala seadustega kooskõlas olmine aga tähendab "absoluutset vabadust"[110]. Olemasoleva ühiskonna tunnistab Coppe sellega irratsionaalseks, inimene ei ole siin vaba. Õiglases, vabas ühiskonnas langevad inimese ja jumala tahted kokku. "Ükski inimene ei saa olla [teisiti] ega teha ühtki tegu, mis poleks heas kooskõlas temaga, tema on üsk, millesse kõik on hõlmatud:, milles kõik asjad on loodud ja saanud oma kuju"[sic][111].

Kõigist neist väidetest pole aga põhjust järeldada, et ranterite vaated oleksid lähenenud deismile,või et nad oleksid olnud ebajärjekindlad panteistid. Erinevalt Winstanley'st, kellele sõna"Jumal" oli lihtsalt halb tähistus sellele vaimsele jõule, mis juhib maailma, nii et ta pidi selle tähistuse asendama sõnaga "Mõistus", ei eralda ranterid "Mõistust" organiseerivat ratsionaalset alget asjadest, milles ta kehastub. Bottomley on nõus isegi kinnitama, et "jumal eksisteerib kõigis asjades"Isiklikult" (personally), kui seda tahetakse, ja "ei ole kuskil väljaspool enda poolt loodud Olemist (Creatures)"[112].

---

107 Jacob Bottomley, op.cit.,in:N.Cohn, op.cit.,p.345.

108 Abiezer Coppe, A Fiery Flying Roll, in:N.Cohn,op. cit.,p.366.

109 ibid.,p.360.

110 ibid.,p.361,

111 ibid.,p.367.

112 Jacob Bottomley, op.cit., in: N.Cohn, op.cit., p.346.

Ranterite panteism pole aga vaba vastuoludest. Kuigi tuleb eraldada vastuolusid üksikute autorite endi teostes ja vastuolusid erinevate autorite vaadete vahel, on neile kõigile ühine see, et nad ei seo jumalat mitte kogu materiaalse maailmaga, mis on igavene ja loodamatu, vaid üksnes orgaanilise loodusega.

" Jumal on igas loodud asjas, Inimeses, Loomas, Kalas, Linnus, igas rohelises asjas alates kõrgeimast palmist ja lõpetades sronitaimega müüril." [113]

Selle lokaliseerimise juuri võib otsida ranterite filosoofilise probleemi tekkimise spetsiifikas. Nad ei esitanud küsimust mateeria ja Jumala vahekorrast mitte kui filosoofid, vaid kui sektandid inimese ja Jumala vahekorrast. Võrreldes Vaba Vaimu ketserluse või adamiitide antropopanteismiga, mis spiritualiseeris inimese, lahustades temas jumala, on ranterlus samm naturalistliku panteismi suunas. Vaba Vaimu ketserite panteismis säilib ühelt pool inimeses endas spirituaalse hinge ja keha vastuolu ja spiritualiseeritud inimese vastandatus ülejäänud materiaalsele maailmale. teiselt poolt. Ranterite panteismis pole jumalal spirituaalne, ammugi mitte supernaturaalne iseloom, pigem on ta metafüüsiline substants, mis on difuseerunud orgaanilises maailmas. "See on tema immanentsus ja olemine, mis on kogu Loodud Olemise (Creatures) ja asjade su b s t á n t s (sõrendus R.R.) ning olemine," kirjutab Bottomley.[114]

Ranterid ei ole süstemaatilised filosoofid, nad ei püüagi luua kõikehaaravat, kompaktset filosoofilist

---

113 Jacob Bottomley, op.cit., in: N.Cohn, op.cit., p.342.

114 ibid., p.343.

süsteemi, mistõttu nad väldivad ka neid raskusi, ebajärjekindlusetusi, mis tekkisid materjalistide--panteistide. Ranterite filosoofiline ebajärjekindlus avaldub seetõttu lõpunimõtlematuses, inimese käsitlemise vastuoludes.

Kuna orgaaniline maailm pole mitte alati eksisteerinud, siis peab Jumal olema enne selle loomist eksisteerinud iseseisva substantsina. Nii osutuvad vaimne ja materiaalne substants ikkagi iseseisvaiks. Kõige ilmekamalt avaldub ranterite panteismi pooliklus inimese käsitluses. Inimene koosneb selgelt eraldatud "Hingest" (spirit) ja "lihast ja kontidest, mis on tehtud maailma tolmust"[115]. Kuidas aga lokaliseerub see "hing" kõigesse elavasse, seda ranterid lähemalt ei kirjelda, piirdudes üldise väitega, et "kõik asjad on jumalast ja et "kõik Asjad pöörduvad tagasi oma Allikasse" (Original)[116], Coppe väide, et Jumal on kõikjal "Taevas ja Maapeal, Meres ja Põrgus, ... ta täidab kõik kohad... on kõik kõiges,"[117] on vastuolus ranterite üldise antikreatsionismiga, olles antud kontekstis mõeldudki rohkem spirituaalses tähenduses. Ranterid ei suuda ületada vastuolu Looja ja Loodava vahel, vältida kahe substantsi vastandamist, mille sulatamine üheks just inimeses oli nende filosoofiline argument ja ideoloogiline eesmärk. Neid vastuolusid ei tule aga mitte võtta ainult üksnes ranterite filosoofilise küündimatusena, vaid need

---

115 Laurence Clarkson, A Single Eye, in: N. Cohn, op.cit., p.355.
116 Abiezer Coppe, op.cit., in: N. Cohn., op. cit., p.365.
117 ibid., p.365.

on iseloomulikud kogu ajajärgu filosoofilisele panteismile. "Seda materialismi eriliiki tuleb vaadelda üleminekuvormina keskaja filosoofialt XVII-XVIII sajandi mehhaanilisele materialismile, millega ongi seletatav panteistlikes natuurfilosoofilistes konstruksioonides, seejuures ka kõige enam materialistlike juures, erinevate religioos-idealistlike ja müstiliste igandite (reliktide) olemasolu".[118]

Tuleb silmas pidada, et natuurfilosoofial on ranterite vaadetes tervikuna täita vaid instrumentaalne osa. Samal ajal tuleb rõhutada eriti ranterite panteismi ja sotsiaalsete järelduste vahelist seost. Esiteks: panteistlik ateism vastandab ranterid ülejäänud religioosseile sektidele; teiseks: paljastanud inimese võõrandumise püha vormi, ei takista neid miski paljastamast võõrandumist tema ebapühades vormides;[119] kolmandaks: panteistliku argumentatsiooni spetsiifika tingib ranterite egalitarismi eripärad, võrreldes teiste kommunistlike ideedega; neljandaks: nende panteismi antropopanteistlik tendents rõhutab indiviidis aktiivset ümberkorraldavat alget. Inimene ise loob enda ja sotsiaalsed suhted.

Kui arvestada, et ranterite põhiline rünnakuobjekt oli religioon, mitte filosoofiline idealism, siis ranterid saavutasid oma eesmärgi: nad rehabiliteerisid liha näol mateeria. Inimese "siinpoolses" olemises on tema eksisteerimise mõte, ning seda tuleb ka tunnustada inimese võõrandamise kõigi vormide hävitamisega.

---

118 В.В. Соколов, Философия спинозы и современность, Москва, 1964, стр. 66.

119 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.38.

II p e a t ü k k .

RANTERID JA MÜSTILINE SEKTANTLUS

Inglise revolutsiooni ideoloogia võtab 4o-ndate aastate sektantluses tihti müstilise vormi. Nagu märkis F.Engels, esines feodalismivastane revolutsioonine opositsioon, vastavalt tingimustele, ka müstikana[12o]. Inglise revolutsiooni ajal võtsid müstilised õpetused erakordselt laia ulatuse. "Üheks revolutsioonilise sektantluse iseloomulikuks jooneks oli sügavmüstitsism, mis toitis enamike sektide usuõpetust Inglismaal[121]. Olukorras, kus masside vaimse kasvatamise ainsaks vormiks oli sajandite jooksul olnud usk, pidi rahvamasside vaimse ärkamise protsess, enne kui ta võis saada ühiskondliku pöörde aktiivselt toimivaks jõuks, paratamatult minema läbi müstiliste õpetuste retordi. Müstilise sektantluse allikaks oli lõppkokkuvõttes puritaanlik religioosne individualism. Religioosne subjektivism sisaldas endas võimsa revolutsioonilise potensiaali, kuid haruharva sai religioossele subjektivismile baseeruv müstitsism revolutsionniliste järelduste allikaks. Üldjoontes osutus seda liiki müstitsism, eriti revolutsiooni taandumise olukorras, reaktsiooniliseks. Selle markantseim näide on kveekerlus.

12o K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.74.

121 М.А Барг, op. cit., стр. 66.

M.A.Barg vaatleb Inglise XVII sajandi müstitsismi tervikuna kui religioosset voolu, mille ideaalisteks allikateks on Inglismaa keskaegsete entusiastlike sektide traditsioonide ja kontinendi müstiliste sektide koosmõju[122].

Müstiline komponent ranterite vaadetes erineb kvalitatiivselt sektantlikust müstikast. Tema juured on mujal - müstilises panteismis. Kui sektantlik müstika vaid subjektiviseerib seligiooni, siis ranterite panteism lahustab jumala inimeses, mitte vastupidi. Just erinevas panteismi vormis võib leida filosoofilise põhjenduse mõlema müstika suuna erinevale sotsiaalsele tähendusele. Müstiline komponent ranterite filosoofilistes vaadetes on nende naturalistliku panteismi osa. Jumala idee on ranterite juures kaotanud igasuguse supernaturalismi. Juba XIII sajandil lähtusid Amaury Benast õpilased oma sotsiaalsetes nõudmistes ranterite panteismile väga lähedastest filosoofilistest eeldustest[123]. Inglise müstiliste sektide panteism oli religioosne -spiritualistlik, lähedane neoplatonistlikule müstitsismile selle veendumuses jumala üleloomulikul teel vahetu tajumise võimalikkusest.

Ka ajalooliselt oli 4o-ndate aastate sektantluse ja ranterluse teoreetilised allikad erinevad. "Theologia Germanica", mis Bargi järgi etendas erilist rolli 4o-ndate aastate Inglismaa müstiliste sektide formeerumisel[124], oli otseselt suunatud amalrikaanlaste

---

122 M.A.Барг, op.cit., стр. 79.
123 В.В.Соколов, op.cit., стр.34.
124 M.A.Барг, op.cit., стр 81.

järglaste, Vaba-Vaimu ketserluse antropopanteismi[125] vastu. Kveekerid aga otse vastandasid oma sisemise valgustuse printsiibi ranterite panteistlikule jumalateotamisele[126]. Kontinendi müstikud, kelle vaated said inglise sektantluse allikaiks, ei taganenud kristlikust antropoloogiast milleski. Nn.spirituaalsed reformaatorid XVI-ndal sajandil olid vaid veendunud, et Augustinuse esitatud Aadama patulangemise interpretatsioon oli vale", [127]"nad vaatasid Aadamat kui rikkumatut inimest,nad nägid temas inimese võimete ja potensiaalide kehastust"[128]. Inimese religioosne emantsipatsioon oli nende müstitsismi sisu. Jacob Böhme, kellest sai kveekerluse vaimne isa,põhiideed olid:nähtav maailm on nähtamatu tähis ja jumal avaldab end igas inimeses. Sellised teoreetilised lähtekohad ei saanud kuigagi olla ranterite vaadete eelduseks. Kui teha rangelt vahet "müstilise elamuse" ja "müstitsismi" vahel, siis vaevalt saab üldse näiteks kveekerlust pidada müstiliseks sektiks[129]. Seda liiki müstikale oli sotsiaalsete järelduste tegemine mitteolemuslik. Seesama müstitsism oli olnud ju üheks luterluse allikaks. R.M.Jones'i arvates seisis Bünderlini tragöödia, kes oli nn.sisemise valgustatuse prohvet, just selles, et "ta pidi kogema pettumist kogu oma elutöö tulemustes, Ranterite mõju

---

125 Spirituality though the Centuries. Ascetics and Mystics of the Western Church, New-York, 1964, p.268.

126 R.M.Jones, TheQuakers in the American Colonies, p.23o.

127 R.M.Jones, Spiritual reformers in 16th and 17th Century, p.3o.

128 ibid., p.31

129 V.V.Sokolov väidab ekslikult, et kveekerid olid müstilised panteistid ja et revolutsiooni ajal mobiliseeris see ka kveekereid aktiivsele võitlusele.Vt. В.В.Соколов, op.cit., стр.64.

kasvu ja laienemise tõttu anabaptistide seas, Melchior Hoffmani ja teiste talle sarnaste juhtimise tõttu"[130] Müstiline spiritualistlik panteism oli vaid protesti viis konkreetsete dogmade vastu, mitte religiooni kui sellise vastu. Religioonile immanentselt omane sotsiaalne sisu avaldus ainult teises vormis. Müstitsism spiritualistlikul kujul viis tegelikult täiusele selle, mida oli alustanud Luther. "Luther sai vagal meelel põhinevast orjusest võitu ainult sellepärast, et ta asendas selle veendumusel põhineva orjusega. Ta tegi papppidest ilmalikud inimesed, sest ta tegi ilmalikest inimestest papid. Ta vabastas inimese inimese välisest usklikkusest, sest ta tegi usklikkuse inimese sisemaailmaks. Ta vabastas ihu ahelatest, sest ta aheldas südame"[131]. Seetõttu on müstika osa vaid suhteliselt progressiivne. Tema sotsiaalset tähendust 4o-ndate aastate revolutsioonis ei tule üle hinnata[132].

Ranterite panteismis säilib müstika vaid m.ö.müstilise miinimumina - usuna absoluudi vahetuks vaimseks emotsionaalseks haaramiseks. Ainus supranaturaalne element on inimeses endas tekkiv quasi-müstiline elamus. Müstilised elamused, sellistena nagu neid kirjeldavad nii Coppe, Salmon kui ka Clarkson on tegelikult "mingi müstilise ühtsuse tunnetamine absoluudiga, "Olemisega Üldse", mitte suhtlemine mingi supranaturalistliku personiga. Hing, mis on nagu ajutiselt ürgsubstantsist lokaliseerunud, aegajalt nagu annihileerub selle meta-

---

130 R.M.Jones, Spiritual reformers in 16.ja 17.Century, p.33.

131 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.38,

132 Meie arvates M.A.Barg hindab üle müstikas sisalduvat revolutsioonist potensiaali. Üldse puudub kriitiline hinnang müstilisele sektantlusele.

füüsilise elamuse kaudu jälle absoluudis. "Mind haarati tagasi Igaviku rüppe, samal ajal jäi minu ihu lebama oma tühisuse (vanity) voogudesse"[133]. "Ma tulin enda juurde nagu keegi, kes on paisatud igaviku sügavikku, annihileeritud Olemise Olemisse, minu hing pihustus ja suubus jumaliku täiuse fontääni ja ookeani ning jõudis nii oma igatsustes sihile. Ma olin tõstetud Igavese Kõikvõimsa rüppe"[134]. Selle ekstaatilise seisundi saavutamine(on tegelikult see äärmine piir, kuhu transformeerub ranterite muidu filosoofilis-ratsionaalne panteistliku ühtsuse põhjendus individuaalses emotsionaalses kogemuses) aitas tihti kaasa alkoholi pruukimine. Müstilise elamuse kirjeldusega käib ranterite ideoloogidel alati kaasas joomise motiiv. N.Cohn peab Coppet juba sel ajal, kui teda kohtas G.Fox Charing Crossi vanglas 165o.a., joomahaigeks[135]. Sümboolne joomine muutub ise ka müstilise elamuse kujundiks. Salmon kirjeldab seda järgmiselt:"Mulle anti karikas, millest ma jõin, et ma võiksin patustada;Ma tegin pattu, et ma võiksin langeda; Ma langesin - ja oma langemise kaudu sain ma õnnelikuks"[136]. Clarkson aga otsis praktilises alkoholi pruukimises kinnitust oma usule:"Kui ma mõnikord vaatamata sellele olen tundnud valgustatust hakkavat nõrgenema ja hakkan kartma, et see ei ole nii..siis karikas veini kõrvaldab kõik minu kahtlused"[137]. Ei ole teada, et joomisel

---

133 Joseph Salmon, op.cit.,inN.Cohn, op.cit.,p.349,

134 Joseph Salmon, op.cit.,in: N.Cohn, op.cit.,p.359.

135 N.Cohn, op.cit.,p.362.

136 Joseph Salmon, op.cit., in N.Cohn, op.cit.,p.349.

137 Laurence Clarkson, op.cit., in: N.Cohn, op.cit., p.353.

oleks ranterite juures olnud eukaristi tähendus, kuigi kaasaegsete oponentide kirjeldustste järgi asendasid nad ristiusu eukaristi panteistliku eukaristiga."Üks (rantereist R.R.) haaras tüki loomaliha ja,kiskunud selle tükkideks, hüüdis koosolijaile; "See on Kristuse ihu, võta ja söö!"[138] Samasuguse panteistliku sümboolikaga eukaristi kohta on teateid amalrikaanlaste ketserluse praktikas [139]. Joomine oli,kõrvuti joobeseisundi tekitamisega, ka teist laadi transformeeriv tähendus: nimelt tähendas see ju ühte "pattu", mille tegemisega ületati piir, mis lahutas inimest jumalikuks saamisest. Joomise kollektiivsel patustamisel oli rituaalne tähendus ka ranterite koosolekuil, nagu kirjeldab seda G.Fox:"Nad suitsetasid ja jõid oma koosolekuil ja muutusid seejärel kergemeelseiks ja lodevaiks"[14o].Üldse iseloomustas ranterlust välise käitumise moraalinormides kõige selle jaatamine, mida eitas filisterlik puritaanlus. Swanningtonis baptistide, kveekerite ja ranterite ühiskoosolekut kirjeldades on G.Fox nördinud ranterite ülalpidamisest - nad olid "väga jõhkrad"(rude) ja "laulsid , vilistasid ning tantsisid "[141]. Ameerikakveekerid kaebasid, et ranterid Long Islandil"huilgasid nagu öökullid ja tegid totrat häält, nagu on nende komme,"et "nad tulid tihti Sõprade koosolekule, ise inetul viisil lauldes ja tantsides,mis oli suureks katsumuseks Sõpradele" ja "olid üsna sõjakad

---

138 The Ranters Ranting, London, 165o,in:N.Cohn,op.cit., p.335.

139 E.Werner, Nachrichten über spätmittelalterlichen Ketzern aus tsechoslowakischen Archiven und Bibliotheken, Leipzig,1963,S.34.

14o G.Fox,op.cit.,vol.I,p.199.

141 ibid, p.198.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

ning pidasid end üleval nii, et nendega pidi võitlema nagu apostel Paulus võitles Lõvidega"[142]. Ilmselt oli ranterite jumalavallatul tantsimisel, laulmisel jm. samuti rituaalne tähendus, mille mõte seisneb välises vastandatuses kirikule ja puritaanlikule filisterlusele, sisu aga välise ühtsuse tunnuse otsimises, nagu seda keskaegseile ketsereile oli demonstratiivne vaesus, ilma milleta on mõeldamatu masside organiseerimine. Piiramatu seksuaalse vabaduse propageerimise sotsiaalne sisu on väga lai. Selle rituaalset tähendust on ranterei E.Werner aga üle hinnanud[143]. Pealegi ei oma seksuaalakt "omaette" mingit "lunastavat" tähendust. Puritaanlus nägi ka abielulises seksuaalelus patustamist, kui selle eesmärk oli naudingu saamine. Ranterid nägid seksuaalelus üksnes naudingut, kuid uuestisünni tähenduse omandas akt alles ühendatuna seaduserikkumisega abielurikkumise teel või väljaspool abielu[144]. Mõlemad olid Inglise seadustega karmilt karistatavad. Inimene sünnib uuesti tehes pattu, nii et see ei ole enam patt - seega seisab uuestisünd absoluutses lahtiütlemises antud ühiskonna normidest ja seadustest. Ümbersünd ise oli täiesti ratsionaalne arutlustest järelduv otsus. "Ma jõudsin selleks ajaks otsusele, et üks-

---

142 R.M.Jones, The Quakers in the American Colonies, p.217, 231.

143 E.Werner, Die Nachrichten über bömischen Adamiten in religionhistorischer Sicht. In Büttner/Werner, Circumcellionen und Adamiten, Zwei Formen der mitteralterlichen Herasie, Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte, Bd.2, Berlin, 1959, S.95.

144 Laurence Clarkson, The Lost Sheep found, London, 166o, in: N.Cohn, op.cit., pp.351-352.

145 Ibid., p.351.

ki inimene ei saa vabaks patust, ilma et ta seda teeks... Ma ei võinud aga oma otsusest kellelegi rääkida, arvates, et keegi pole võimeline mind mõistma"[145]. Mingit metafüüsilist tähendust seksuaalaktil polnud ning Clarksoni enda kirjelduse järgi mandus promiskuteet prostitutsiooniks, "Ma olin endiselt raha suhtes väga hoolikas, ainult mu keha oli antud teistele naistele,...Ma sain kõike, mida süda soovis, kuid lõpuks muutus see tavaliseks tööks (trade), nii et igasugune kõnts ja jätised liitusid sellega"[146].

Kui armastus ja seksuaalakt omavadki näiteks Coppe jaoks müstilist tähendust, siis müstilise elamuse seksualiseerimise (erotiseerimise) kaudu. Müstilist elamust võrreldakse armastuse ja armastusaktiga, mitte ei omistata müstilist tähendust niivõrd seksuaalaktile.Armastusel, ka armastusel jumala vastu oli rõhutatult erootiline iseloom. Seetõttu vahendab Abiezer Coppe oma müstiliste elamuste kirjeldust sõnadega "armastus", "suudlus" jne., mida ta üldiselt nimetab "base things", see on "põhilisteks asjadeks"[147]. Just neil müstilistel "suudlustel" on tema jaoks lunastav tähendus. Nad on teravalt vastandatud maisele seksuaalelule."Milline transcendentne, ärarääkimatu,väljendamatu ilu on minu tasu ja rõõm, mu elu ja armastus, mille kaudu ma olen ära valitud ja ei saa olla ilma põhiliste asjadeta (base things)... Kuigi mul on lugematul arvul armukesi, kelleta ma ei saa läbi, siiski on see minu lunastus, minu armastus, minu tuvikene, minu kirg"[148].

---

145 Laurence Clarkson, The Lost Sheep found, London, 166o, in :N.Cohn, op.cit., 351.

146 ibid., p.352.

147 Abiezer Coppe, A Fiery Flying Roll, in:N.Cohn, op.cit., p.366.

148 ibid., p.367.

Ranterite kokkukuuluvuse, ühtsustunde aluse moodustas panteistlik antihierhism, kõik nad on osa ühtsest jumalikust substantsist. Isegi seksuaalset promiskuteeti põhjendasid nad panteistlikult[149]. Oma kaaslasi olevat nad tavaliselt kutsunud "fellow creature"[150]. Täiesti vastandlik sellele on ühtekuuluvuse tunde alus müstilistel sektidel, kõik nad olid "vennad Kristuses". Kveekeritel näiteks etendas nende sekti levimisel väga suurt osa kollektiivne müstiline kogemus: "meie" -tunde moodustumine toimus religioosse eksaltatsiooni kaudu[151]. Ranterite endi suhtumine armulauda jt. ristiusu müstilistesse osasaamistesse on selgelt väljendatud suhtumise kaudu kirikusse ja üldse jumalasse. Coppe nimetab vale-jumalateenreiks neid "müstikuid ja spiritualiste, kes mõistavad hukka lihalikud (carnal) ordnantsid",mis ülendavad inimese Jumalani,..kelle teenimine on absoluutne vabadus" [152]. "Vabadus" omandab ranterite jaoks ainult sotsiaal-poliitilise sisu, usk ei ole enam midagi muud, kui mõistuse elavaks saamine inimeses. Just selle inimeses elavaks saanud mõistuse kaudu saab inimene jumalaga sarnaseks ja õndsaks. Oma enda subjektiivse mõistuse järgimises nägid ranterid kõigi tegude õigustust, see oli ultima causa, objektiivne absoluut ja absoluutne objektiivsus ühekorraga.

Müstika ja ratsionalismi imepärane põimumine erinevas proportsioonis on üks selle sajandi paljude panteistlike sektide iseloomulikumaid jooni. -

---

149 Edward Hyde , op.cit., in:N.Cohn, op.cit., p.228.

150 G.Fox, op.cit., vol. II p.206.

151 Howard Brinton, Friends for 3oo years, London, 1961, p.

152 Abiezer Coppe, Coppes Return to the ways of Truth, London, 1651, tsit.:N.Cohn, op.cit., p.362.

Ranterite vaadetes toimub omalaadne ,coincidentia oppositorum, mille tulemusena ekstaas tõrjutakse tagaplaanile arutlustega jumalast ja ühiskonnast. N.Cohn püüab tendentslikult vähendada ranterite vaadete sotsiaalset teravust, mis olid vabastatud religioossest ja müstilisest drapeeringust, väites, et:"Palju selgemini kui teised allikad, näitavad Coppe traktaadid, et Vaba Vaimu ketserluse järeltulijate vaated kasvasid välja ja olid toidetud quasi, müstilistest ja ekstaatilistest allikatest"[154]. On isegi katseid meie sajandil teha Coppest hullumeelne[155], ometi on meil G.Foxi tunnistus, et Coppe ei olnud nõrgamõistuslik[156].

Kui Vaba-Vaimu ketserlus (Freigeisterei) ja ranterlus on väga sarnased sotsiaalsete järelduste radikaalsuselt ning argumenteerimislaadilt, siis just seepärast, et ka "Vaba-Vaimu" ketserlus toetub antropopanteistlikule enesejumalustamisele (Freigeistigen Selbstvergottung).Püüdeis jumalikustumisele (Vergottungstreben) ei tõusnud ka XIII-XIV saj. müstika iialgi radikaalsete järeldusteni ühiskondliku korra suhtes[157].

Müstikal on ranterite vaadetes kõrvaline tähtsus. Rantereid eraldab teistest müstilistest sektidest just nende järelduste radikaalsus, milles avaldub emantsipeeruva, protestiva inimmõistuse äratundmisele jõudmine, et nende viletsuse allikas peitub selle maailma ebaratsionaalses korralduses, vastuolus ratsionaalse inimmõistusega.

---

153 В.В.Соколов, op.cit., cip.67.

154 N.Cohn, op.citl.,p.362.

155 Abiezer Coppe, "DNB", vol.12,p.216.

156 G.Fox, op. cit.,vol.II, 168.

157. M.Erbstösser-E.Werner, Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums, Die Freigeistige Herasie und ihre sozialen Wurzeln, Berlin,196o,S.1o5.

III p e a t ü k k.

KILIALISTLIKUD JA PRIMITIIV-EGALITAARSED IDEED RANTERITE VAATEIS

Kuningavõimu autoriteedi langus j a lõpuks Charles I avaliku hukkamine, sektantluse massiline levik jne. raputas põhjalikult masside sotsiaalset disponeeritust ja pani nad kahtlema kõiges selles, mida traditsiooniline teadvus oli siiani pühaks ja vääramatuks pidanud. Kogu ühiskonna poliitilise ja sotsiaalse organisatsiooni kõrgemalt seatus, fataalsus pandi küsimuse alla, seda enam, et selle ebaõigluses rahva alamkihid polnud kunagi kahelnud. Eshatoloogilistele apokalüptilistele ideedele, mis olid sajandite jooksul toitnud usku sellesse, et kord tuleb lõplik vabanemine ideoloogilisest ja majanduslikust rõhumisest, hakati kinnitust otsima Inglise revolutsioonis kui selle märgis, et aeg on "täis". Kodusõda Inglismaal nagu valmistas ette saabuvat "Kristuse riiki", mille tulekut aga kujutleti kui põhilist sotsiaalset murrangut. XVII sajandi Inglise kodanlikku revolutsiooni võib üldse pidada viimaseks kilialistlike ootuste massilise levimise perioodiks Euroopa ajaloos[158]. Kristuse tulekut oodati igal pool päev päeva järel, kuidas see aga peaks konkreetselt teoks saama, selles erinesid erinevaid sotsiaalseid kihte esindavate autorite vaated. Kilialism leiab kajastumist ka väga ulatuslikus selleteemalises kirjanduses. Ettekujutused "Kristuse riigi tu-

---

158 H.A Nebaga, op.cit., lk. 118.

lemisest" kõikusid väga laias amplituudis: alates tõsipiibellikest apokalüptilistest ootustest millenariaanlaste vaateis ja lõpetades vaid kinnituse otsimisega oma jumalikule missioneeritusele, näiteks O.Cromwelli ja J.Lilburne vaateis, kes nägid jumaliku tahte avaldumist nende endi poolt teostatavais sotsiaalseis ja poliitilistes ümberkorraldustes. Igatahes sarnanes enamikel juhtudel kujuteldav tulevikupilt enam demokraatlikule revolutsioonile kui "tõelise jumalariigi" sisseseadmisele. Kilialistlikele lootustele otsiti ja ka leiti teoreetiline kinnitus Fiore Joachimi töödes, kelle Inglismaal ulatuslikult levinud ajaloofilosoofilised spekulatsioonid "kolmanda perioodi"tulekust kajastusid enamike anabaptistlike sektide ja ka G.Winstanley vaateis[159].

Ka ranterid olid ilmselt mõjustatud Fiore Joachimi ajalooskeemist ja kandsid ajastu mõttelaadile iseloomulikke jälgi. Nad olevat väitnud, et "Aroni valitsemise aeg on läbi, nüüd on lõppenud ka Kristuse ja tema Apostlite valitsemine, on alanud Vaimu valitsemise aeg". Nende kilialism on aga vaba kitsast sektantlusest."Tuleb üldine taastulemine, milles kõik inimesed lepitatakse Jumalaga ja päästetakse, ainult need, kes on "Pühad" enne seda restauratsiooni, saavad olema eelisolukorras, võrreldes nendega, kes ei usu"[160]. Thomas Edwardsi väidet, et ranterite arvates päästetakse "kõik inimesed", tuleb ilmselt mõista kui seisukohta, et kõik vaesed saavad vabaks sotsiaalsest rõhumisest. Seda kinnitab ka tema enda

---

159 M.A.Бар1, op. cit, p.116.

160 Thomas Edwards, op.cit., in:N.Cohn, op.cit.,p.325.

antud kilialismi klassisuunitluse iseloomustus:"See doktriin täidab inimesi ebaloomulikuga ja leppimatu vihaga ja ei too midagi peale tule ja mõõga...Jumal, päästa meid...jõugu käest"[161]. A.Coppe quasi-apokalüptilistes nägemustes kõlab otsene hoiatus rikkaile, valitsevale klassile parandada meelt:"Vaata, vaata, vaata, Mina igavene Jumal, Laiade Hulkade Jumal, kes ma olen võimas Võrdsustaja, ma olen tulemas põhjalikult võrdsustama, võrdsustama sihikindlalt, võrdsustama, et sellega anda tunnistust endast, tegema Künkad võrdseiks Orgudega ja tehes tasaseks Mäed. Kõrged Mäed! sihvakad Palmid, see on viimane aeg peita end Jumala viha ja tema Majesteedi au (glory) eest. Kuna inimeste upsakus saab murtud ja kõrkus muljutakse maha ja Jumal ÜKSI valitseb sel päeval"[162]. Kuningad, printsid, Lordid, kõik ülikud peavad saama sarnaseks vaeseima talupojaga; rikkad mehed peavad saama võrdseiks vaese hulkuriga, vastasel korral nad kahetsevad[163]". Kuid igal juhul, kui me iseloomustame kilialistlikke tendentse ranterite vaateis, peame me silmas pidama, et ranterid olid panteistid, igasugune eshatoloogia oleks vastuolus ranterite ateismiga. Pealegi kohtame me kilialistlikke motiive otseselt vaid Abiezer Coppe töödes. Kilialistlike üldlevinud argumentide kasutamine vaadete vormilise küljena andis neile vaid suurema ideoloogilise kaalu. Ainsat teotsevat jõudu, sündivate muutuste allikat nägid ranterid üldiselt üksnes deifitseeritud inimeses. Nende arvates pole olemas sellist asja nagu viimne Kohtu-

---

161 М.А.Бар, op.cit., стр. 95.

162 Abiezer Coppe, A Fiery Flying Roll, in:N.Cohn, op.cit,p.37o.

163 ibid., p.378.

päev, viimne kohtumõistmise päev on juba alanud,"164. See algus on inimese uuestisünd, tema Jumalaks saamine, ranterite liikumie tekkimine. Ka näiteks seekerid ja familistid lugesid uue ajastu algust nende endi sekti algusest ja sekti liidrit Henry Nicolas't pidasid Jumalapojaks, uueks Kristuseks, kes on oma õpetusega tulnud kohut pidama maailma üle[165]. Ka Winstanley näeb uue ajastu algust jumala sünnis inimeses, kuni ühtesulamiseni jumalaga, mis saab eelduseks õigluse ja harmoonia järkjärgulisele taastamisele inimeses ja ühiskonnas, mis läks kaduma pärast Aadama patulangemist[166]. Ranterid lähevad aga kaugemale "Kristuse ülestõusmisest" inimeses selle sektantlikus interpretatsioonis, mis jäi peatuma peamiselt hingelise armastuse jutlustamisele ja propageeris tagasipöördumist apostellikesse aegadesse. Et Winstanley propageeris tagasipöördumist ja "armastuse abil võitmist", on seletatav revolutsioonijärgsete meeleoludega[167]. Ranterite liikumine saavutas oma kõrgpunkti revolutsiooni tõusu kulminatsiooni perioodil, kuid A.Coppe 1649.a. detsembrist kirjutatud töös avaldub juba resignatsioon[168]. "Kilialism peegeldab peale A.Coppe enda vaadete iseärasuste ka seda külge ranterluses, mis oli nende ideoloogiliste otsingute väljenduseks, kes olid üldse kaotanud usu, et kehtiv kord võiks saada tema institutsioonide sisu muutmisega mil-

---

164 John Holland, op.cit., in:R.Barelay, op.cit.,p.418.

165 M. A. Бар, op. cit., стр. 182.

166 ibid., стр. 180.

167 ibid., стр. 132.

168 Et A.Coppe kirjutas oma teose "A Fiery Flying Roll" 1649.a. detsembris, sellest kirjutab ta ise, vt.Abiezer Coppe "A Fiery Flying Roll",in: N.Cohn, p.368.

legi uue alguseks. Seda täiesti uut lähtekohta esindas ranterlik isoleeritud indiviidist lähtuv anarhism, millele, pettumuse süvenedes revolutsiooni arengus, võisid lisanduda kilialistlikud jooned, iseenda jõuetusele abi otsimine taevastes jõududes. Ranterite pettumine endi vaateis avaldub selgesti revolutsiooni tulemustes.

Laurence Clarksoni pamflett "A general charge" on M.A.Bargi arvates just nende pingete väljenduseks, mis olid tekkinud poliitiliste levellerite vaadete ja neis oma püüdlustele väljendajat otsiva elatusvahenditest ilma jäetud rahva alamkihtide vahel, kes hakkasid pikkamööda parlamendis pettuma[169] . P.Zagorin peab tulevast ranterite ideoloogi juba siis seisvat oma vaadetes lähemal Gerrard Winstanley'le kui John Lilburnele[170] . M.A.Barg loeb 1647.aastal L.Clarksoni kuuluvaks küll veel Lilburne pooldajate hulka, kuid ta esindab selles juba väljakristalliseeruvat talupoeglik--plebeilikku suunda ja ta leiab L.Clarksoni mõned seisukohad olevat väga lähedased Buckinghamshire'i levellerite vaadetega[171] . L.Clarkson nägi olevat parlamendi säilitamise võimaliku vaid juhul, kui muuta põhjalikult selle klassi-koosseisu. "Vaadake, kui võimatu on oodata neilt, kes teid rõhuvad, et nad kergendaksid teie seisundit või vabastaksid teid rõhumisest, sest kes on siis teie rõhujad, kui mitte üllikud ja dzentry ja kes on need, keda rõhutakse, kui mitte yeoman, rentnik, käsitööline ja tööline. Mõelge järele, kas te pole mitte valinud rõhujaid selleks, et nad

---

169 M.A.Барг, op.cit., стр. 132.

170 P.Zagorin, op.cit., pp.31-32.

171 Laurence Clarkson, A general charge, London 1647, tsit.: M.A Барг, op.cit, стр. 133.

teid rõhumisest vabastaksid"[172] . Clarkson mõistab, et neid, kes ekspluateerivad vaest, ei huvita selle koorma kergendamine, mis teda rõhub. Kuid Clarkson ei anna mingit viidet tegutsemise suunda kohta. Et aga toimuv pööre pidi tulema radikaalne, näitab seegi, et ta nõudis kogu traditsioonilise õiguse ja kohtukorraldussüsteemi asendamist "rahva enda kohtupidamisega".[173] Clarksoni muutumine ranteriks peegeldab just seda alamkihtide pettumist poliitilistes levellereis ja väljapääsu otsimist mõnes muus rühmituse programmis, mis nüüd aga ei saanud siduda oma lootusi ühegi eksisteeriva maise jõuga ega institutsiooniga. Pamfletikirjanduse uurimine näitab, et just parlamendis loodeti näha jõudu, kes võitleks "Antikristliku parteiga" (the Antichristian Party)s.o. võitleks "pimeduse jõududega" ja kehtestaks maapeal õigluse, mis saakski "Kristuse taastulemiseks"[174] . Vabariigi klassiiseloom sai üsna pea, 1649.a. mais, selgeks pärast levellerite ga verist arveteõiendamist armees. Ka armee, millega olid seotud lootused ja milles sektandid nägid kehastuvat jumala tahet, osutus jõuetuks Cromwelli režiimi vastu. AbiezerCoppe mõistab suurepäraselt, et selle uue mõrva põhjus on võitlus omandi ümber. "Uhkus, Aristokraatsus, Kõrkus, Omand, Luksus jne. on olnud... Isaks kõige põrgulikumale uhkusele,kõrkusele, ebaõiglusele, suurelisusele, isekusele, mõrvamisele, kuritegudele ja igat liiki pahedele ja alatusele;,see on olnud kogu verevalamise põhjuseks alates Aabelist

---

172 L.Clarkson, A general charge, London, 1647, p. 11. tsit.: М.А.Барг, op. cit., стр. 134.

173 ibid., стр. 135.

174 D.B.Robertson, The Religious foundations of Leveller democracy, New-York, 1951, p.47.

ja lõpetades viimase mahalastud levelleriga"[175] . Mingit muutust paremuse poole enam ei ole oodata, vabariigi jaoks on tõelised levellerid niisama suured kurjategijad kui nad olid kuningriigigi silmis. A.Coppe paljastab:"Te mõite sama vähe taluda sõna VÕRDSUSTAMINE, kui võis seda ...surnud Charles (teie eelkäija, kes on läinud enne teid...)tema võis elus olles veel vähem taluda levellerite nime nimetamist, kui kuradi nime nimetamist, ... kes on kõige kuulsusrikkamate teoks saavate heade asjade ettekuulutajad[176] . Selle tuleviku elluviijat, teostajat aga ei näe ta enam üheski maises jõus. Kilialistlike tendentside tugevnemine ranterite vaateis tähendab tegelikult ranterluse krahhi. End jumalastanud inimene hakkab jälle jumalat abiks otsima, kellest ta oli lahti öelnud, kui revolutsioon näis talle tagasi andvat need jõud, mida ühiskond temalt oli võõrandanud. Absoluutselt vaba vanast ühiskonnast, tundis ta end siis jõuna, kelles tõeliselt manifisteerub uus ühiskonna kord. A.Coppe kilialistlikes, puhuti apokalüptilistes nägemustes aga saab kõige vahetuma väljenduse ranterite viha eraomanduse ja eraomanike vastu. Omandi kaotamine saab toimuva pöörde põhieesmärgiks. Individuaalse protesti õigustamine eraomandi varastamise jne. näol asendub terve ühiskonna ulatuses korraga omandisuhte muutumise programmiga. Kõigis eelmistes ranterite teostes joonistus ranterite uue ühiskonnakorra kehtestamise pilt umbes järgmise käitumisjuhisena iga üksiku inimese jaoks::"Sul pole siin mingit olemist, sul pole kindlustatud elamist niikaua, kui sa teotsed vaid Egiptuse piirides, ainult koos Moo-

---

[175] Abierzer Coppe, A Fiery Flying Roll, in:N.Cohn, op.citl, p.367.

[176] ibid.,p.366.

sesega Siinai mäel, ainult sõnadega, aga mitte ei tegutse praktiliselt...Ära imesta minu üle, ilma tegutsemata, ilma sündimata, ilma jõulise enda vabaks rebimiseta ei juhtu midagi; mitte ainult Rääkija, vaid ka Tegija, mitte ainult sinu Hing, vaid ka sinu Keha peab olema elav ja tunnustatud Pühadus"[177]. Uue ühiskonna tekkeprotsess pidi olema järkjärguline ja kestma, kuni kõik inimesed on ümber sündinud. Nüüd aga määrab Coppe kindlaks isegi päeva, 3o.septembri, mis pidi olema "Jumala Viimane päev, tema kättemaksu ja kohtupidamise kohutav päev"[178]. Ette kujutab ta seda päeva umbes niisugusena:"Inglid tulevad inimeste kujul ja neile sarnaseina taevast alla, nad on täis Jumala kättemaksu ja valavad Jumala karistuse välja Maa ja selle elanike peale"[179]. Pidevalt korduvad Coppe nägemustes sõnad "tuli", "veri", "mõõk" ja "kättemaks"[180]. Kuna inglid tulevad inimeste kujul, siis , vaatamata eshatoloogilisusele,on uue korra sünd Coppe jaoks üsna reaalne protsess konkreetse sotsiaalse sisuga. Rikkad on ju need, kelle veri hakkab voolama, "Ulguge rikkad, kisendage aristokraadid, halage auväärsed mehed viletsuste pärast, mis on tulemas Teie peale"[181], kõlab Coppe hoiatus. Vaatamat sellele, et Coppe näeb tuleva murrangu allikat taevastes jõududes, mis toi-

---

177 Laurence Clarkson, A Single Eye,in:N.Cohn,op. cit.,p.358.

178 Abiezer Coppe, A Fiery Flying Roll,in:N.Cohn, op.cit., p.374.

179 ibid.,p369.

180 ibid.,p365.

181 ibid.,p378.

mivad jumaliku õigluse nimel, pole see ometi automaatselt toimiv apokalüptiline deus ex machina. Ingli valge rüü taga võib aimata end jumalastanud inimese kunagisi kontuure, kes nüüd pidi kindlasti mõjusam välja nägema, s.o. ajastul, mil usuti veel ingleisse inimeste kujul, inimeste jumalikkusesse ei usutud aga veel mitte.

Inimese jumalustamine sel ajastul, mis vaimselt toitus religioonist, mitte ateismist, vaid religioosseist ekstsesidest, tähendas enese ideoloogilist blo. 182 Keerimist."

Kilialistlike motiivide tugevnemine peegeldab üldist "suure mässu" ideoloogia dünaamikat vastavalt revolutsiooni kulgemisele. Ka ranterite vaateis pidi kuidagi peegelduma muutunud reaalne olikord. Mõju avaldas ilmselt ka muutunud vaimne atmosfäär. Ranterlus ideoloogiana pidi paratamatult sattuma kriisi seisundisse. End jumalastanud inimene pidi kogema enda võimetust muuta midagi siin maailmas, tema usk nii endasse kui ka tema vaadete veenvus teiste jaoks pidi lööma kõikuma. Ranterid olid oma aja ajaloolised kaasaegsed, mitte aga filosoofilised kaasaegsed. Mitte nende religioosne, vaid filosoofiline iseloom tegi neist vaadete sektandid. Isegi Münzer rääkis loo aastat tagasi usuprohvetina rahvale, keda ta veenda soovis, tema oma partei aga, kes mõnelgi määral tema ideede tasemel seisis, jäi ülestõusnud rahvaga võrreldes tühiseks vähemikuks [183]. Samm kilialismi suunas oli samm oma filosoofilisteks kaasaegseiks saamise teel. Ajalooline sisu oli aga selles, et see tähendas mitte ainult ran-

---

182 G.Leff, Heresy and the decline of the Medieval Church, "Past and Present" XX, 1961.p.4o.

183 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.87.

terluse mandumise algust, vaid peegeldas ka revolutsiooni allakäivat joont, vastupidiselt kilialistlikule tabordiitlusele, mille ühe osa ideoloogiline areng just kulmineerus adamiitluses [184]. A.Coppe ise pidas ennast Jumala saadikuks, keda Jumal olevat käskinud minna Londonisse ja kirjutada meeleparandamise raamat rikkaile ja kuulutad Jumala-Võrdsustaja peatset tulekut. "Ma ütlen teile veel üks kord (sest nii ütleb Jumal) jagage, jagage kogu raha, mis teil on, vaeseile, viletsaile, hulkureile, varastele, hoorade..., kuna teie rikkus on rikutud ja väärtusetu jumala karistuse tõttu, mis ta sellele on pannud "[185]. Kuigi see pole abstraktne, moraliseeriv jutlus rikkaile, vaid on pigem ähvardus, hoiatus, kõlab selles juga resignatsioon.A.Coppe usub juba , nagu realiseeriks end maailmas mingi abstraktne õigluse printsiip, mille tööriistaks on vaesed. "Nii nagu piiskoppidel, Charles I ja Lordidel oli nende kord saada põrmu paisatud, nii on kord järgmistena teie kätte jõudnud."[186] Mitte ranterid üksi ei saa enam maailma ümberkorraldajaiks, vaid kõik vaesed, kes mitte ainult ei karda teha pattu, vaid ei karda haarata mõõga järele. Nii kõigubki A.Coppe oma usus kuskil kilialistlike lootuste, ajaloo käigus sisalduva õigluse automaatse realiseerumise ja selle teoks tegemise jõudude otsimise vahel inimestes. Tema võrdsustamise printsiip on aga endiselt panteistlik, mitte eetiline:"Jumal ütleb [rikkaile]:"Tunnistage vaesed enda sarnaseks, nad on liha teie lihast,teie endi vennad,teie endi õed... mõningal määral on nad

---

184 E.Werner, Nachrichten über spätmittelalterlichen Kezer aus tschechoslowakischen Archiven und Bibliotheken, Leipzig, 1963, S.90.

185 Abiezer Coppe,A Fiery Flying Roll,in:N.Cohn,op.cit., p.371

186 ibid.,p.366.

isegi paremad kui teie ise"[187]. Saabuvat korda ei iseloomusta Coppe millegagi kui jumalariiki maa peal. See on ranterite ja tõeliste levellerite egalitaarsete püüdluste elluviimine, omandi kaotamine, millega tegi a algust Gerrald Winstanley, kui ta kaevas üle ühismaad Saint George Hillil [188]. Peamine epiteet, mis Coppe jumalale omistab, on "Kõikvõimas Võrdsustaja". "Tõeline võrdsustamine on tulemas, võrdsustamine seisustes ja omandis ja see hirmutab teid (ja kes, kes on Teie sarnane , võiks teid päästa, sest ta hävitab teie Kuningriigi),nüüd, kus üleüldine võrdsustamine on tulemas"[189]. Jumala-Võrdsustaja Coppe otse vastandab piibli Jehoovale, kelles võib aimata metafüüsilist ranterite Jumalat. "Jahhe ainsa hetkega, kõikvõimas ja näiliselt kõige ausam omand, mis näib olevat kõige enam kaitstud privileegidega ja prerogatiividega nii pühakirja kui ka inimliku mõtlemise poolt, saab karistamise käigus laiali paisatud ja muudetud Ühiseks ja üldiseks (Common and universal)"[19o].

Kui ranterite varasemad tööd tegelikult piirduvad nende endi eluviisi apologeetikaga, selle paratamatuse õigustamisega, õilistades "pattu" - varastamist jne., siis teoses "The Fiery Flying Roll" räägib Coppe kilialistlike ennustuste taustal ühiskonnast, tulevikust tervikuna. Ranterite õpetus:"See, et keegi naine või mees peaks mingit asja ainult endale, on vastuolus Loomise tegeliku olemusega, vaid kõiki as-

---

187 Abiezer Coppe, A Fiery Flying Roll, in:N.Cohn, op.cit.,368.

188 Laurence Clarkson, The Lost Sheep found,in:N.Cohn, op.cit., p.353.

189 Abiezer Coppe, A Fiery Flying Roll,in:N.Cohn,op. cit.,368.

19o ibid.,p.368.

ju tuleb omada ühiselt,"[191]" saab kinnituse Coppe ennustustes:"Meie ise, nagu me kuuleme Apostleid õpetavat, hakkame samuti kõiki asju ühiselt valdama; mitte keegi meist ei hakka sööma leiba südame üksinduses, vaid me hakkame seda jagama kõigi vahel"[192]. "Ja see on selles kõige üllam kavatsus; võrdsus, ühetaolisus ja üleüldine armastus; jäle kõrkus, mõrvamine, silmakirjalikkus tuleb kiiresti kaotada!" 193. Koos omandi kaotamisega muutub mittevajalikuks ka kirik, kes ise oli omandi institutsiooni - patu allika ja kõigi hädade põhjuse - sanktsioneerija. "Teie kõik, kõik niinimetatud austatud jumalasulased (kelle eesmärk on saada kasumit, kümnist ning raha ja kes te teenite Kristust vaid endi hüve huvides), olete mittevajalikud. Et patt ja õiguserikkumine on lõppenud, on teile mõistatus, mida te kogu oma inimliku tarkusega ei suuda mõista."[194] Oma ideid Coppe aga utoopiaks ei arneda, Rünnakuid omandi vastu,mis on jõleda uhkuse, mõrvamise, kuritegevuse, türannia jne. kael[195], mis tuleb ühe hoobiga läbi raiuda, Coppe ei konkretiseeri. Ainus viide maaomandi ümberkorraldamisele tulevikus sisaldub Thomas Edwardsi antud ranterite programmi iseloomustuses:"Kogu maailmas elavad pühakud, kehtima peab asjade ühisomand ja

---

191 J.M. The Ranters last sermon,London,1654,tsit.: D.Petegorsky,op.cit.,p.243,

192 Abiezer Coppe, A.Fiery Flying Roll,in:N.Cohn, op.cit.,p.378.

193 ibid.,p377.

194 ibid.,p.369.

195 ibid., p.37o.

Pühakud jaotavad omavahel ära dženteImenide ning rikate mõisad ja maad" 196.

Kuigi ranterid elasid keset pulbitsevat revolutsiooni, jäid nad ideoloogiliselt revolutsiooni sõlmküsimuse, maaküsimuse lahendamisest isoleerituks. On küll teada, et Laurence Clarkson kohtas isiklikult G.Winstanley't Saint George Hillil käies:tema hinnang nende üritusele on aga järsult negatiivne. Oma memuaarteoses "TheLost Sheep found" teatab ta:"Mulle sai selgeks, et Winstanley oli enesearmastaja ja tühja sära tagaajaja, kes,sellest oma südames kihutatuna, tegi kõike seda, et saada kuulsaks rahva vaese osa hulgas"[197]."Hiljem avaldus tema juures kõige häbiväärsem taganemine Saint George Hilli printsiipidest, nimelt püüdluses üleüldisele võimule ja katses hakata koguma makse"[198]. Võibolla on siin tegemist isiklike vastuoludega G.Winstanley ja Laurence Clarksoni vahel, võibolla peab Clarkson silmas oma retrospektiivses hinnangus, et Winstanley'st sai hiljem küllalt jõukas farmer[199]. Igatahes Clarkson, kuigi selgepilguline poliitiline mõtleja, kes mõistis ka diggerite kavatsuste üldist suunda, ei suutnud mõista, et G.Winstanley ja Everardi ettevõtmised olid kõige realistlikumad utoopilistest projektidest ja peegel-

---

196 Thomas Edwards, op.cit., in:N.Cohn, op.cit., p.321.

197 The Lost Sheep found, p.27, tsit.:D.Petegorsky, op.cit., p.228.

198 ibid., p.23o.

199 D.Petegorsky, p.cit., p.23o. S.V.Kan väidab küll, et G.Winstanley suri 1652.a., vt.: С.В.Кан, История социалистических идей (до возникновения марксизма), Москва, 1968, стр.94.

dasid Inglismaa sotsiaal-majandusliku arenemise tõelisi probleeme, mille lahendamine selles suunas oleks päästnud vaesed viletsusest. Põhjust selle mitte mõistmisele võib otsida eelkõige diggerite ja ranterite liikumise erinevas sotsiaalses baasis.

Pöördes kilialismi suunas tegi tanterlus mõnes mõttes sammu edasi,mõistes selgemine ühiskonna klassiiseloomu ja vajadust uue ühiskonnakorra kehtestamiseks välja astuda jõuda. L.Clarkson'i teoses "A general charge" sisaldub vaevuaimatav kutse revolutsiooni lõpuleviimisele relvade abil.

"Sõjas on nad rikkaks saanud ja vaesed on vaeseks jäänud ... Nüüd algab rahu, mis on nende sõda ... sellest rahust saab jälle nende rikkuse allikas, millisest sõjast saaks meie rikkuse allikas".[200]

Nüüd võtab see küll religioosse vormi, ideoloogia sisulises arengus ón see samm tagasi, kuid ka Coppe kilialismis säilivad äratuntavalt jooned, mis olid omased ranterite panteismile. Individuaalne anarhism läheb üle tervet ühiskonda ümberkujundavaks kuulutavaks doktriiniks. Kui varem otsis ranter enesejumaldamises religioosse vormi kaudu enda olemusele fantastilist toetust, sest tema olemusel puudus tõeline tegelikkus, siis nüüd pöördub ta kilialismi, milles näeb lootust kõigi sotsiaalsete vastuolude lahendamisele. Tegelikult asendub siin üks selle maailma religioosne eitamise vorm teisega . Mõlemad osutuvad aga reaalselt tegelikkuse täiendsgks, mitte selle eituseks.

---

200 L.C. A general charge, p.11 tsit.:P.Zagorsky, op.cit., p.24.

Et ranterid ei suutnud mõista probleeme, mille lahendamise ette reaalsus nad tegelikult seadis, selle põhjusi tuleb otsida ranterite liikumise sotsiaalses baasis, kelle ühiskondliku seisundi peegelduseks said ranterite vaated. "Tööstustöölised suudavad end vabastada üksnes juhul, kui nad muudavad kodanluse kapitalilll ühiskonna omandiks...Täpselt samuti võivad ka põllutöölised oma hirmsat viletsusest vabaneda ainult sel juhtumil, kui maa, mis on nende töö peamiseks objektiks, võetakse ära ... eravaldusest ja muudetakse ühiskondlikuks omandiks, mida harivad põllutööliste ühingud kollektiivsel alusel [2o1]. Need lõplikult pauperiseerunud plebeid, tegelikult hulgused, ei tõusnud aga Münzeri programminigi, mida Engels iseloomustas "kui geniaalset antitsipatsiooni,milles aimati ette nende plebeide hulgas alles kujunema hakkavate proletaarsete elementide vabastuse tingimusi" [2o2]. Ranterite programmi edasine konkretiseerimine oleks tähendanud lähenemist plebeide teiste kihtidega ja nende konkreetsetele nõudmistele. Revolutsiooni iga tõeline progress on üha laiemate rahvahulkade kaasatõmbamine liikumisse, järelikult suurem teadlikkus klassihuvidest, järelikult- ... üldiste abstraktsete, oma abstraktsuses ebaselgete ja segaste poliitiliste ja majanduslike nõudmiste üha laiem asendamine erinevate klasside konkreetsete, täpselt kindlaks määratud erinevate nõuddmistega [2o3].

2o1 Karl Marx ja Friedrich Engels, Valitud teosed kahes köites, köide I, Tallinn, 1957, lk.519.

2o2 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk. 83.

2o3 V.I.Lenin, Teosed, tõlgitud neljanda väljaande järgi, köide 12,Tallinn, 1953,lk.369.

Antud üldistes ideoloogilistes tingimustes isegi üleminek jumalastatud abstraktse inimese tuleviku ühiskonda projekteerimiselt kilialismi oleks tähendanud asumist aktiivsele, ühiskonda ümberkujundavale positsioonile, kuid revolutsiooni allakäimise olukorras.tähendas see tegelikult eemaldumist veelgi suurematesse kõrgematesse abstraktsustesse, kaugenemist tegelikest probleemidest ja aktiivseist katseist neid lahendada.

III O S A

RANTERITE LIIKUMISE PLEBEILISE ANARHISMI PRAKTILINE JA TEOREETILINE OLEMUS

I p e a t ü k k .

RANTERITE LIIKUMISE ULATUS JA SOTSIAALNE BAAS

Kaasaegse inlise ühiskonna kritiseerimisel olid ranterid kompromissitud, nad eitasid seda tervikuna. Kõik sotsiaalsed, majanduslikud ja poliitilised institutsioonid kehastasid nende arvates vaid omandit, ülemvõimu inimese üle, kes ei omanud midagi. Ranterreil ei olnud midagi kaotada. Anarhism andis teoreetiliselt indiviidile, ranterile piiramatu tegutsemisvabaduse:petta, varastada, valetada, abielu rikkuda, vabaduse piiramatuks seksuaaleluks, isegi õiguse tappa jne. Nende doktriini sotsiaalne sisu saab mõistetavaks, kui vaatleme lähemalt , missuguseid vastuolusid nad peegeldasid, milliste külgede vastu sotsiaalses tegelikkuses nad olid suunatud. Ranterite endi liikumise iseloom saab selgemaks ainult siis, kui me teame, milliseid "vabadusi" nad reaalselt kasutasid, millised ranterite poolt välja kuulutatud abstraktsed, uued normid leidsid järgimist ja millisel määral. Neile küsimustele vastuse andmine näitab meile , millised olid ranterismi kui sotsiaalse protesti praktilised võimalused, tema ajaloolised piirid.

Ranterite sotsiaalse päritolu kohta on meil andmeid suhteliselt napilt. Peale Jacob Bottomley on kõigi teiste ranterite ideoloogide kohta teada, et nad olid enne rantereiks saamist alam-vaimulikud- sektant-

likud jutlustajad. J.Bottomley aga teenis oma töö "The Light and Dark Sides of God" kirjutamise ajal armees [2o4]. Rohkem teateid tema varasema elu kohta teada ei ole, kuid tema teose kõrge teoteetiline tase (sta on kõige parem ja süstemaatilisem mõtleja ranterite ideoloogide hulgas) näitab, et ta on saanud hea hariduse. Abiezer Coppe kohta on teada, et ta pärines üsna jõukast perekonnast ja pärast Warwicki grammatikakooli lõpetamist astus Oxfordi "All Souls" kolledzisse. Tema elu seal kirjeldatakse kui "äärmiselt moraalitut,"[2o5]. Kolledzist lahkus t a kodusõja tõttu ilma kraadi omandamata. Hiljem tal oli raskusi jutlustaja ameti pidamisel nii pooliku hariduse kui ka "rantleva" vaimu pärast. Vahetult onne ranterite hulka sattumist tabasid teda mitmed ebaõnnestumised, vanemad ütlesid temast lahti, naine läks ta juurest ära ja ta maja põles maha. N.Cohn arvab, et see oli põhjustatud tema "kasvavast religioossest ektsentrilisusest" ja et "need sündmused valmistasidki ette tema ranteriks muutumise"[2o6]. Igatahes sattus ta psühhiliselt traumeerituna raskesse majanduslikku olukorda.

Laurence Clarkson oli enne jutlustama hakkamist rätsep. Tema hariduse kohta teateid ei ole, kuid presbüterlik kõrgem vaimulik, kellele ta 1648.a. esitas oma paberid, pidas neid ebarahuldavaiks ning ta kaotas jutlustajakoha Kentis. "Vähe oli vaimulikke, kes olid võrdsed minuga ka dogmaatikas või jutlusepidamises, kuid kuna mul polnud ülikooliharidust, siis jäin

---

2o4 N.Cohn, op.cit., p.342.

2o5 Abiezer Coppe, DNB, vol.12, p.216.

2o6 N.Cohn, op.cit., p.36o.

ma tihti ilma tööta"[2o7], tunnistab ta ise. Seetõttu oli ta pidevalt majanduslikes raskustes. Joseph Salmoni kohta on meil esimesed teated alles G.Fox'i päevikust, kui ta kohtas teda 1649.a. Coventry vanglas süüdistatuna rantlemises[2o8]. Hiljem aga jutlustas ta Rochesteri katedraalis[2o9], mis annab põhjust arvata, et ka enne vangistamist oli ta seda ametit pidanud. Võib pidada faktiks, et alamvaimulikkond oli meelestatud revolutsiooniliselt, kuid vaevalt võib selle põhjust otsida"intellektuaalses võõrandatuses"(intellectual alienation) nagu teeb seda M.H. Curtis: umbes 2o% ülikooli lõpetajaist ei olevat leidnud endale ringkonna (parish) preestri kohta[21o]. Seevastu on teada, et revolutsiooni eel suurenes Inglismaa ülikoolides järsult alamatest ja keskmistest kihtidest pärinevate üliõpilaste protsent [211]. Pealegi nüüd, kus revolutsioon toimus religioossete loosungite all, polnud jutlustaja koha omamisel enam antud ühiskonda integreerivat tähendust.

J.Salmoni kohta pole teada, kuid kõik ülejäänud, L.Clarkson , A.Coppe, J.Bottomley, olid teeninud enne ranteriks saamist armees. L.Clarkson oli vahetult enne ranteriks saamist rügemendi preester [212] ja A.Coppe

---

2o7 Laurence Clarkson, The Lost Sheep found, tsit.N. Cohn, op.cit., p.35o.

2o8 G.Fox, Journal, vol.I, pp.47-48.

2o9 N.Cohn, op.cit., 346.

21o M.H.Curtis, The Alienated Intellectuals of Early Stuart England, in: Crisis in Europe 156o-166o, p.298, 316.

211 J.Simon, The Social Origin of Cambridge Students, →"Past and Present", XXVI,1963,p.116.

212 N.Cohn,op.cit., p.35o.

oli 1646.a. anabaptisina jutlustajaks garnisonis [213]. Need faktid on üsna sümptomaatilised. 1647.a. kevadeks sai armee võitluse tsentrumiks revolutsiooni kodanlik--demokraatliku sisu süvendamise eest. Siis veel langevad rahva, antud juhul sõdurite eesmärgid kodusõjas nagu põhiliselt ühte parlamendi eesmärkidega [214]. Sektantlik liikumine koondus suurel määral just armeesse ja on teateid, et seal oli ka rantereid. Ranteritest ohvitsere karistati avaliku piitsutamise ja rahatrahviga, sõdureid aga piitsutati karistuseks rantlemise eest (for ranting)[215] läbi Londoni City tänavate. L.Clarksoni antud kirjeldus tema kinnivõtmisest ühes tavernis Bishopsgate'is kinnitab, et tal oli kaasatundjaid armees. Kui ta arvas, et peab enda valvamise sõdureile kinni maksma, siis selgus, et "Mehed, kes pidasid lugu minu printsiipidest, teatasid, et nad võivad mind valvata ka tasuta ja nende Kapten andis mulle isegi raha"[216]. Richard Baxter, kes teenis armees vaimulikuna, oli üllatanud, kui palju leidis ta siin sektante, isegi Cromwelli lähemate kaaslaste hulgas, kirjutab:"Ranterid seadsid oma eesmärgiks taastada Looduse Valgus (the Light of Nature), ise nimetades seda Kristuse Kehastumiseks Inimestes (Christ in Men) ning teha autuks ja kiskuda maha Kirik, Piibel ja praegune usuõpetuse korraldus, meie kord ja seadused... Ma olen ise näinud Kirju, mis on tulnud Abbingtonist, kus nii sõdurite kui ka tsiviilisikute hulgas see jõledus levis. Need kirjad olid täis ko-

---

213 N.Cohn, op.cit.,p.359.

214 M.A Бар2, op.cit., 109.

215 N.Cohn, op.cit., p.323.

216 Laurence Clarkson, The Lost Sheep found, p.24, tsit.: N.Cohn, op.cit., p.353.

hutavat Sõimu, Vandumist ja Jumalateotamist."[217]

Kuivõrd ulatuslik oli ranterite liikumine, on raske hinnata. 165o.a. detsembris kui Londoni ligidal Southampton House's peeti "ranterite parlamenti", võttis sellest osa 3oo ranterit [218]. Selleks ajaks hakkas aga ranterite liikumine juba alla käima [219]. G.Fox'i päevikust ilmneb, et kveekeritel olid pidevad kontaktid ranteritega ja ta kohtas neid üle kogu Inglismaa: Clevelandis, Hull'is, Swannington'is, Charing Crossi ja Coventry vanglas ning ka Ameerika kolooniais. Ta leiab, et igal pool"olid nad väga jämedadad" (rude), ja kihutasid jämedaid (rude)inimesi üles kveekerite vastu"[22o]. Kirjeldades arvatava ranterite "heresiarhi" Londoni köiepunuja William Franklini tegevust, väidab Humphrey Ellis, et paljud nii linnas kui ka maal olid vapustatud ja paljud olid tema pettusest ära tehtud"[221]. Ranterite kaasaegne uurija N.Cohn arvab, et kuigi ranterite grupid olid laialt üle kogu maa ja armees, oli nende põhimass koondunud Londonisse. Ranterite üldarvuks loeb ta siin mitu tuhat [222]. Selles arvus ei ole põhjust eriti kahelda, kui Cohn'i arvestada, kes loeb ranterite hulka kõik need inimesed, kes mingilgi moel olid liikumisega seotud. Et ranterite liikumine osutus küllalt

---

217 Richard Baxter, Reliquiae Baxterianae, 1696, p.76.

218 The Arraignment and Tryall with a Declaration of Ranters, London,1651, p.6, tsit.:N.Cohn, op.cit., p.323.

219 The Ranters Declaration...published by M.Stubs, a late fellow Ranter,London,165o, in: N.Cohn,op.citl, p.339.

22o G.Fox, Journal, vol.I,p.199.

221 Humprey Ellis, Pseudochristus,tsit.:N.Cohn,op.cit., p.338.

222 N.Cohn, op. cit.,p.323.

ulatuslikuks, kuigi ta iialgi ei muutunud sotsiaalseks jõuks,näitab parlamedi akt 9.augustist 165o "An Against Atheistical Blasphemous and Excecrable Opinionions"[223], mis oli suunatud spetsiaalselt ranterite vastu,See on ainukene akt, mis on suunatud ühe konkreetse ketserluse vastu, ülejäänud sellelaadilised parlamendi otsused kannavad kõik üldist iseloomu.

Faktilised andmed kinnitavad, kuigi neid on meie kasutuses suhteliselt vähe, et ranterite liikumine oli levinud põhiliselt linnaplebeide hulgas. Meeste hulgas leidub ilmselt ka deklasseerunud elementi, hulguseid jne. Naiste kohta, kes võtsid osa ranterite liikumisest, on üldiselt vähem teada. Osa rantereist moodustas kindlasti püsiva elukohata ja tööta fluktueeriva kihi. Ranterluse enda iseloom, nagu võime hiljem näha, eeldab just sellise kihi osavõttu liikumisest. Ka juba nimetatud William Franklin, ametilt köiepunuja, käis aegajalt hulkumise ja jumalariigi tulemise kuulutamise vaheaegadel Londonis elatist teenimas[224]. Tema naine Mary Gadbury müütas rikkaile pudukaupa[225]. On teada veel mõnede ranterite nimed,kes arreteeriti Londonis 165o.a. novembris: John Collins, T.Shakespeare, Thomas Reeve, Thomas Wiberton, M.Waddleworth. Nad kohtusid omavahel tavernis "David and Harp", Moore Lane'is, Giles Cripplegate ringkonnas[226]. Neist

---

223 Acts and Ordinances of the Interregnum 1647-1660. Coll. and ed. by C.H.Firth and R.S.Raits,vol.II p. 416-418 vt. lisa!

224 N.Cohn, op.cit.,p.336.

225 ibid.,337.

226 The Arraigment and Tryall with a Declaration of the Ranters: in: N.Cohn, op.,cit., p.335.

T.Shakespeare kasvatas küülikuid ja M.Waddleworth oli kindategija[227], teised ilmselt kindlat elukutset ei omanud. Kinnippetute hulgas oli ka naisi, kellede kohta pole aga täpsemaid teateid. Taverni enda perenaiseks oli keegi Mrs.Mary Middleton, keda L.Clarkson oma konfessioonis nimetab oma abikaasaks[228]. On tähelepanuväärne, et see ranterite grupp võeti kinni Giles Cripplegate ringkonnas. Sealsamas teotses ka kuulus, üks püsivamaid ranterite grupeeringuid, tuntud nime all "My One Flesh", selle liige oli ajutiselt enne Copp. L.Clarkson'i enda pihtimustest ja ka G.Fox'i ja R.Baxteri teateist on põhjust jagada ranterite liikumisest osavõtjad eksoteeriliseks ja esoteeriliseks ringiks. Esimesed olid need, keda nimetati "Captain of the Rant", „high attiners"[230] või „high proffessors"[231]. Selleks, et anda sellele jaotusele sisu, peame vaatama lähemalt ranterite liikumise siseelu.

Ranterite liikumine üle Inglismaa jäigi suhteliselt kaootiliseks fluktueerimiseks, mille üksikute gruppide vahel puudus side. Ainult "heresiarhid", käisid grupist gruppi, Kontakte raskendas, nagu näitab seda L.Clarksoni sattumise protseduur gruppi "My One Flesh",[231a] ka konspireeritus. Vahetevahel arvatavasti toimusid ka suuremad ranterite foorumid, nagu seda oli "parlament" Southamptonis, ehkki rohkematest sellistest küll teada

---

227 The Arraigment and Tryall with a Declaration of the Ranters, in: N.Cohn, op.cit., p.335.

228 N.Cohn, op.cit.,p.338.

229 Laurence Clarkson, A Lost Sheep Found,in: N.Cohn,o. cit.,p.352.

230 R.Baxter, Plain Proof of Infants Church membership, third edition,1653,p.148,tsit.:N.Cohn, op.cit.,p.223.

231 G.Fox, Journal,vol. I,p.198.

231a Laurence Clarkson,The Lost Sheep found,in:N.Cohn,op. cit.,pp.35o-351.

ei ole. Southamtonis rantereist lahku löönud kahtek-
sa endise ranteri deklaratsioonist selgub ka ranter-
luse sisemine majanduslik organisatsiooniline alus.
Just siit tuleb otsida ranterite liikumise allikat.
Ranterite liikumine ei ole mitte ainult grupp end ju-
malastavaid inimesi võetuna kogusummas, vaid eelkõige
üksteise abistamise majanduslik organisatsioon, tea-
tav organisatsiooniline kvaliteet. Kuivõrd põhiline
oli selle funktsiooni täitmine, näitab deklaratisioon,
milles peegeldub ka juba ranterite liikumise allakäik.
"Palju küsimusi esitati seoses vaeste abistamise prob-
leemiga nende vennaskonnas; taheti teada saada, kui-
das hakatakse neid nüüd toetama, pärast seda, kui pal-
jud rikkamad on lahkunud[ranterite hulgast]. Selle-
le vastati järgmiselt, et Nad võivad võtta laenuks
raha ja seda mitte iialgi tagasi maksta; ja et nad
võtku kasutada mitte ainult teiste meeste Haisi,vaid
ka nende mõisu, kaupu ja samuti kariloomi, kuna kõik
asjad on ühised:Kuid oh häda! See süsteem ei saa
ef ektiivselt töötada, kuna paljud vaesed näevad, et
see kavatsus ei ole mingil moel teostatav, et nad sat-
tuvad edaspidi veelgi suurematesse raskustesse ja nea-
vad ära need, kes neid on petnud» ja hakkavad neid vih-
kama; Nii et kohal olnud 3oo-st mitte üle 15o ei pöör-
dunud tagasi Saatana rüppe, ülejäänud teinud läbi suu-
re pöörde Jumala igavese andeksandmise läbi...on nüüd
ümber pööratud... ja elavad nüüd vabalt oma elukohas
ja on heade kommetega"[232]. Nagu on näha, leidis ran-
terite hulgas ellurakendatud printsiip, et "kõik as-
jad peavad olema ühised"; kui kaugele see ulatus,on

---

232 The Ranters Declaration... published by M.Stubs, a latefellow - Ranter, in:N.Cohn, op.cit.,p.34o.

raske kindlaks määrata, igatahes toimus kindlasti ranterite gruppide raames elatusvahendite ümberjaotamine, lähtudes tarbeesemete ühisest omamisest. Mingit tootmisüksust, katset ühendada tootmisvahendeid, maad jne., ranterite grupid ilmselt ei teinud. Grupid tekkisid ideelise ühtekuuluvustunde alusel - kõik nad olid teineteise jaoks jumalapojad (A fellow Creature).

Võrdsustav ümberjaotamine toimus nii nagu see oli tavaks mitmete teiste tolleaegsete sektide juures, ilmselt vabatahtlikkuse alusel.Ranterite puhul võttis ühistamine arvatavasti ainult suurema ulatuse. Jäi veel kerjamine võimaliku elatusallikana, erandjuhtudeks jäid vargus ja petmine, kuigi printsipiaalselt lubatud, rääkimata vägivaldsest võõra omandi ühistamisest või omandamisest. Ühistamise piiratust ja vabatahtlikkust kinnitavad ka sõnad, mida üks kaasaegseist paneb ranterite suhu:"Jaotage oma raha meiega, las meil olla üks Rahakott"[233]. Antud iseloomustusest järeldub, et ranterlus "ei olnud mitte aktiivne agressiivne sotsiaalse protesti vorm, vaid et tema ideoloogilised printsiibid said eeldusteks üksnes sellisele praktilisele tegevusele, mis pidi aitama vaeseid kohaneda olemasolevate sotsiaalsete suhetega, vältida äärmist vietsust, lausa nälga suremist, organisatsioonilise vormi kaudu, mis tegelikult integreeris nad olemasolevasse ühiskonda, mitte ei saanud neile võitlusorganisatsiooniks või ei kujutanud endast uue ühiskonna algrakku. Et sellised organisatsioonid töötasid vahel küllaltki effektiivselt, näitab see, et kui A.Coppe istus võlgade pärast Coventry vanglas, siis lunas-

---

233 Richard Hickock, A Testimony against the People called Ranters and Their pleads, 1659, tsit.:N.Cohn, op.cit.,p.339.

tasid mõttekaaslased , kogunud vajalikud 5o naela, ta sealt välja[234].

Ranterite liikumine nagu liitis suhteliselt lühikeseks ajaks kaks erineva majandusliku jõukusega kihti Inglise kodanliku revolutsiooni tõusu perioodil. Ranterluse tuuma moodustasid kindlasti päris vaesed, hulgused, mobiilne element, keda ei sidunud omand ega tihti ka mitte perekond. Teise osa rantereist moodustasid teatavais ideoloogilistes tingimustes nendega liitunud jõukam element, kes tingimuste kadumisel,s.o. revolutsiooni edasise süvenemise seisma panemisel,ära langesid. Need olid omanikud, kes ideoloogiliselt intergreerituina annetuste jne.kaudu tundsid kaasa rantereile ja abistasid neid. Ranterlus oli üks neist vormidest, milles tegelikult realiseerus sotsiaalne vastukaja, mida Inglise kodanlik revolutsioon leidis rahva alamais kihtides. Revolutsiooni lõppedes egalitaarsed illusioonid asendusid üsna ruttu kodanlase egoismiga.

Teine probleem, mida Inglise kodanlik revolutsioon ei saanud jätta tõstatamata, oli abieluinstitutsiooni kahtluse alla paneminе. Engels märgib, et kõigile suurte vapustuste aegadele on omane, et koos kõikide teiste tõketega löövad kõikuma ka traditsioonilised sidemed sugupoolte vahel[235]. Abielu institutsioonis väljendusid tegelikult kõik need religioossed kui ka sotsiaalsed vastuolud, mis olid omased XVII sajandi inglise ühiskonnale. "Kristlik kirik kuulutab ofitsiaalselt lihaliku armastuse patusust, abielu on õigustatud vaid niivõrd, kui ta on paratamatu laste saamiseks, kõik üle-

---

234 Abiezer Coppe, DNB, vol. 12,p.216.

235 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.238.

jäänu on räpane ja madal. Siin formuleeritakse teoreetiliselt see dualism, mis juba võõrandunud ühiskonnas, omandisuhete ühiskonnas on lahutanud ja vastandanud armastuse ja seksuaalsuhted. Mehe seksuaalsuhted naisega on vaid omandisuhted, suhted omandiga, armastuselt võetakse üldse ära tema inimlik alge, sellisena on ta patt, võõrkeha, mis eitab selle ühiskonna suhteid, talle omistatakse jumalik alge, oreool. Allasurutud armastus sublimeerub neurootilises armastuses Jumala vastu, religioosses ekstaasis ja kirik võib jälle pühitseda ühte sotsiaalset pahet, anda talle pühitsetud vorm"[236]. Naiste aktiivset osavõttu neljakümnendate aastate sektantlikust liikumisest, et nad isegi indipendentlikes kongregatsioonides niivõrd suure osa moodustasid, et seda hakati kasutama argumendina sektantliku liikumise vastu, saab vaevalt seletada naiste suurema religioossusega [237]. Juba alates lollardite liikumisest andsid sektandid naisele võimaluse osaliseks emantsipatsiooniks[238]. Olukorras, kus naine ei olnud üldse õiguse subjektiks, sunniti juba 14-15-aastaselt abielluma ja tema meest keelas seadus oma naist peksta vaid pöidlast jämedama kepiga[239], muutsid sekti raames oluliselt mehe ja naise suhted. Sektantlus säilitas küll traditsioonilise abieluinstitutsiooni, osutus moraalinormide suhtes tihti sama

236 И.С Кон, Социология личности, стр. 64.

237 K.V.Thomas, Woman and the Civil War sects, - "Past and Present, XIII, 1958, pp.46-47.

238 W.Notestein, The English Woman 159o-165o, in:Studies in Social History. A Tribute to G.M. Trevelyan, London , 1958, p.68.

239 P.Smith, A History of Modern Culture, The Great Renewal 1543-1687, London, 193o, p.527.

rangeks kui puritaanlus, kuid muutis selle sisu. "Perekonna-suhetes religioosse tolerantsuse nõudmine viis paternaalsete õiguste ümberdefineerimisele"[24o]. Puritaanlus võrdsustas mõneti naise ja mehe omandisuhteid, suurendas naise iseseisvust, tugevdas aga omalaadselt veelgi mehe võimu, muutes perekonna n.ö.minikoguduseks.[241]. 1653.a. seadus tegi küll abielulahutuse kergemaks, kuid kogu selle institutsiooni ebardlikkus säilus[242]. Ja põhiline, mida võis teha sektantlus, oli naise religioosselt emantsipeerimine. Kõrgeima väljenduse saavutas see kveekerite juures, kes andsid naisele isegi õiguse pidada jutlust[243].

Ranterlus erines radikaalselt teistest sektidest ka siin: ta ei püüdnudki olemasolevat maailma ja moraali reformeerida. Omandisuhted ei piiranud radikaalseid järeldusi ka selles ja kui sektandid siiski säilitasid värdjaliku suhte mehe ja naise vahel, siis ranterid nõudsid täielikku seksuaalsuhete vabadust. Niipalju, kui sektantide Jumal seda keelas, niisama palju ranterite panteism otse eeldas seda. Nad väitsid, et "Kõik naised maailmas on kokku üks naine, abikaasa (in unity),(sic!); nii et üks mees võib magada kõigi maailma naistega, kuna nad on tervikuna tema abikaasad."[244]. Kui varem seksuaalne rahuldamatus jne. sublimeerus religioonis, siis ranterluses võttis seksuaalkontakt paljudel juhtudel ise religioosse vormi. Vaba seksuaalkontakt sümboliseeris teoreetiliselt pa-

---

24o K.V.Thomas, op.cit., p.57.

241 ibid., p.42.

242 P.Smith, op.cit., p. 539.

243 K.V.Thomas, op.cit., p.48.

244 Edward Hyde, op.cit., in:N.Cohn, op.cit., p.326.

tust vabanemist. Tema praktiline tähendus oli aga nii seksuaalsuhete problemaatika lahendamine, kui ka sublimeerus siin neurootiline religioossus. Nii leidis promiskuteet sealsamas kohe ka pühitsemise. Kuid seksuaalpartnerid ei olnud võrdsed. Nagu selgub, täitis L.Clrkson peaaegu maapealse jumala funktsioone ja jatkas selles mõttes tõelise "heresiarhina" keskaegse Vaba-Vaimu ketserluse traditsioone. "Ma kirjutasin raamatu "A Single Eye" ja pärast seda tulid paljud mehed ja naised üle maa minuga kohtuma ja minult seletust saama nende asjade kohta ning kui nad oli väsimatud, siis said nad vabaks, nagu me seda nimetasime... Nüüd ma olin, nagu öeldud, "Captain of the Rant", enamik naisi, kes järgis printsiipe, käis minu korteris, mida siis kutsuti "The Head-Quarters" valgustamist saamas"[245]. Nagu selgub Clarksoni enda tunnistusest, käitus ta ühelt poolt kui seksuaalmaniakk, teiselt poolt teenis ta sellega raha. "Sel päeval oli seal palju mehi ja naisi, nii noori ja vanu, nii et mul oli nii suur valik, millest ma varem ainult unistanud olin... kui ma olin saanud oma tasu, ma lahkusin ja asusin elama Rood-lane'i, kus mul oli nii palju kliente, et ma ei olnud võimeline rahuldama kõigi vajadusi; mitte keegi peale meie endi ei teadnud sellest midagi, sest ma valisin neid, kellega ma läbi käisin"[246]. Ka A.Coppe, keda juba ülikooli päevist iseloomustatakse kui äärmiselt amoraalset inimest, sai siin selle naudingu printsiibi (the lustful principle) kaudu rahuldada kõiki oma kirgi[247]. Nagu ilmneb, jäi

---

245 Laurence Clarkson, A Lost Sheep found, in:N.Cohn, op.cit., p.35o.

246 ibid., p.351.

247 Abiezer Coppe, AFiery Flying Roll, in:N.Cohn, op.cit., p.369.

seegi absoluutse vabaduse printsiip teatud piiridesse. Mitte kõigil ranteritest ei olnud "teadmisi", kuidas teha vabaks teisi inimesi. Kuna puudus sotsiaalne hierarhia grupi raames, siis sai sotsiaalsete suhete reguleerimisprintsiibi aluseks teatav "jumalikkuse hierarhia", mis avaldus seksuaalse suhtlemise priviligeerituses. "Mitte kõigi sekti liikmete vaheliste-le suhetele ei laienenud promiskuteet, vaid niipalju, kui seksuaalsuhted olid deifitseeritud ja omasid sümboolset tähendust, hakati neid piirama teises suunas. Promiskuteet ei esinenud vaba seksuaalse läbikaimisena sekti liikmete vahel, vaid võttis teatavad orgiastilised vormid, mida L.Clarkson nimetab rantlemise kõrgpunktiks (the high of the ranting)[248]. Ei kumbagi poole jaoks ei olnud see aga tõeliselt inimlik suhe. Ühelt poolt jäi see religioosseks aktiks, teiselt poolt "toores marru aetud metsloom,purustanud kõik barjäärid, osutus kõigesööjaks. Et seksuaalmoraali liberaliseerimine, loobumine oma loomult irratsionaalsetest tabudest, on vajalik, kuid mitte küllaldane tingimus inimlike tunnete täielikuks vabastamiseks "[249], leidis veel kord kinnitust. Ainult "heresiarhide" Coppe, Clarksoni jne. jaoks osutus seksuaaltabude purustamine olemuslikuks faktiks - see sai neile elatuse hankimise tingimuseks. Ülejäänud ranterite jaoks jäi seksuaalprobleemide lahendamine vähemalt sel kujul mitteolulisteks. Ei ole igatahes teada, et ranteréid oleks süüdistatud parlamendiakti "An Act for Suppressing the Detestable Sins of Incest, Adultery and For-

---

248 Laurence Clarkson, The Lost Sheep found, in:N.Cohn, op.cit., p.352.

249 N.Cohn, op.cit., lk.65.

nication"alusel, mis nägi ette surmanuhtluse abielurikkumise eest, muidu aga 3 kuud vanglakaristust, seksuaalkontakti eest väljaspool abielu[25o]. L.Clarksoni tunnistustest järeldub, et tema korterisskorraldas politsei aegajalt öisi läbiotsimisi, kuid alati õnnestus tal pääseda teolt tabamisest. Kui orgiastlik liikumine oleks võtnud massilisems iseloomu, siis oleks selle kohta ka teateid teistest allikatest, mis aga paraku puuduvad. Ka antud aktis ei ole ühtegi viidet rantereile, kuigi tema vastuvõtmise aeg, 21. mai 1649, langeb kokku ranterite liikumise kulminatsiooniga.

Kokkuvõttes võib öelda, et ka selle printsiibi rikkumine osutus kõigeks muuks, kui selle hävitamiseks, mille vastu ta oli suunatud. Isegi L.Clarkson, rikkudes abielu, pani raha, mida ta selle eest sai, kõrvale oma naise jaoks. Seksuaalsuhete olemusliku tähtsuse järgi kellelegi võib siingi jagada osalejad esoteeriliseks ja eksoteeriliseks ringiks. Esimestele osutus ta elatusvahendite hankimise allikaks. Esoteerilise ringi suhtes kandis selle printsiibi laiendamine neile vaid juhuslikku iseloomu.

Ranterite "absoluutse vabaduse printsiipidest", mis pidid vabastama indiviidi, osutusid rakendatuiks üksnes kaks. Needki aga moondusid tundmatuseni. Rakendatuna põhiliselt vaid ranterite heresiarhide (A.Coppe, L.Clarkson) poolt, omandasid need printsiibid tegelikult praktikas diametraalselt vastupidise sisu, teoreetiliste eeldustega võrreldes. Ühisomandi kaunis printsiibis ei leidnud kinnitust

---

25o Acts and Ordinances of the Interregnum, vol. II, pp.387-389.

mitte uue ühiskonna rajamise ideed, see ei tähendanud mitte kõigi ranterite jaoks võrdset osalemist ühisuse printsiibi rakendamisel, vaid võimaldas ühel osal neist, kes oli täielikult kaotanud elatusvahendid, elada teiste kulul. Pole enam tähtis, millise ideoloogia raamides seda tehti, vaid selle praktiline sisu. Ranterite "kommunismi" printsiip võiks kõlada umbes nii:"Kes ei tee tööd, sellel on samuti õigus võrdsetel alustel süüa saada koos nendega, kes tööd teevad. Seksuaalsuhete vabaduse kuulutamine realiseerus tegelikult hoopis teistlaadi kitsenduste loomises, uute privileegide tekkimises, kuni lõpuks mandus prostitutsiooniks. Vabaduse asemele asus tõeline orjus. Ranter osutus sõltuvaks oma enda elutingimuste idealiseerimisest; tehes prostitutsioonist ja almustest oma ainsad elatusvahendid.

Nagu selgub eelnevast, olid erinevate ranterite ideedest kaasa haaratud inimeste asendid selles liikumises, motiivid ja funktsioonid, mida nad täitsid, kardinaalselt erinevad. Sellest lähtudes võime jaotada ranterid esoteeriliseks ja eksoteeriliseks ringiks. Esimeste hulka loeksime me ainult neid, kes olid nii olemasolevaist sotsiaalseist suhteist kui ka moraalseist normidest lõplikult lahti kisutud ja kellele ühel või teisel viisil ranterite printsiipide rakendamise tulemused osutusid elatusvahendite hankimise allikaks. Eksoteeriline ring oli esoteerilise suhtes arvuliselt rõhuvas ülekaalus. Tinglikult võime me tõelisteks ranteriteks lugeda vaid esoteerilist ringi. Nende hulgas leidis ranterlus kui oma eksisteerimistingimuste idealiseerimine kinnitamist nii teoreetilisest kui ka praktilisest küljest.

II p e a t ü k k.

PARLAMENDI VÕITLUS RANTERLUSEGA JA KVEEKERITE LIIKUMISE ALGUS, RANTERLUSE HÄÄBUMISE PÕHJUSED

Sektantliku liikumise kasvule vastas parlament aktide ja ordonantsidega. Juba 1643.a. trükiseadus oli suunatud mitte niivõrd rojalistide propaganda kui sektantide publikatsioonide vastu[251]. 1645.a. 26.aprilli ordonantsiga keelati ordineerimata jutlustajatel esineda, et vaigistada vaeste lepitamatuid ja ässitavaid kõnemehi[252]. Kuigi veel mitte otseselt, siiski asub Parlament nüüd nende aktidega võitlusesse juba ka ranterlusega, mille kohta on teateid alates 1641.aastast. 1646.a. parlamendiakt näeb ette vanglakaristuse kõigile neile, kes eitavad surnuist ülestõusmist, räägivad , et kõik inimesed saavad lunastatud ning et ristimine ja armulaud pole Jumala poolt seatud[253]. 1648.aastal Pika parlamendi ordinants ähvardab kõiki vanglakaristusega, kes ei tunnista piiblit jumalasõnaks ja trükivad ketserlikke vaateid Jeesuse Kristu-
sekohta. Korduvalt selliste vaadete kuulutamist aga karistatakse juba surmanuhtlusega. Juba 1648.a. näib parlament olevat tegelnud ketserlusega, mille iseloomustus on üsna lähedane ranterlusele[254]. 1650.a.14.juulil moodustas Rump komitee, et "uurida Võimalusi sel-

---

D.Petegorsky, op.cit.,p.45.

251

252 Aets and Ordinances of the Interregnum, vol.I,p.533.

253 ibid.,p.913.

254 Journal of the House of Lords, 1647-1658,volX, p.240.

le obstsöönse, kõlvatu ja lubamatu ülalpidamisviisi Mahasurumiseks, mida harrastavad mõned Isikud koos pretensiooniga Religioossele Vabadusele jne." 255. Mõned nädalad hiljem kandis komitee ette "sekti, keda kutsutakse Rantereiks, mõningaist jõledaist tavadest"[256]. 24.juunil, 5.juulil, 12.juulil ja 19.juulil toimusid parlamendis debaadid ranterite vastu suunatud bilི üle[257]. 9.augustil 165o.aastal võttis parlament vastu akti "An Act Against several Atheistical, Blasphemous and Execrable Opinions degratory to the Honour of God and destructive to the human Socity"[258]. Selle aktiga kulmineerus parlamendi võitlus ranterluse vastu. Novembris kutsuti veel kord kokku komitee, et uurida teateid ranterite kohta Ely'st ja Doretshire'st[259], aga selle edasise tööga pole midagi teada. Ka ei võetud ranterite kohta vastu enam uusi akte. Viimast korda nimetatakse rantereid parlamendidokumentides 1654.a. 28.augusti ordinantsis "An ordinance for ejecting Scandalous Ignorant and Insufficent Ministers and Schoolmasters"[26o], aga sedagi mitte eriti esile tõstes.

Juba ühes 1647.a. ordinantsis rõhutatakse, et ketserluste levik on "asetanud riigi hukatuse äärele"[261].

---

255 Journal of the House of Commons, 1645-1654, vol.VI, p.423.

256 ibid., p.427.

257 ibid., pp.43o, 437, 443-444, 453-454.

258 Acts and Ordinances of the Interregnum, vol.II, p. (akt on tervikuna ära toolud töö lisas)

259 JHC, vol.VI, p.473.

26o Acts and ordinances of the Interregnum, vol.II, p.977.

261 ibid., vol.II, p.933.

Ka aktis ranterite vastu on rõhk astatud mitte niivõrd jumalateotamisele, kui ranterite õpetuse järeldustele, mis on lammutavad inimühiskonnale. Selliste vaadete publitseerimise või suulise avaldamise või suulise avaldamise eest esmakordselt tabamisel karistatakse 6 kuu vanglasistumisega, süü teistkordsel tuvastamisel ähvardab aga väljasaatmine maalt. Viimast karistusmäära ei teata olevat rakendatud[262].

Ranterite liikumise maha surumine algas ammu enne nimetatud parlamendiakti vastu võtmist. Joovate ja suitsetavate ranterite hulgas, keda G.Fox kohtas 1649.a. Coventry vanglas, oli ka Joseph Salmon, kes "mitte kaua pärast seda kirjutas rekantatsiooniraamatu, mille järel ta üsna ruttu lahti lasti"[263]. Nende ranterite juht, keda G.Fox kohtas Charing Crossi vanglas, oli 1649.a. Abiezer Coppe[264]. Teist korda võeti ta kinni raamatu "A Fiery Flying Roll" kirjutamise eest 165o.a. jaanuaris. Algul istus ta Coventry vanglas, hiljem Newgate's[265]. Parlament andis välja korralduse see teos kui täis "kohutavaid Jumalateotamisi ja keelatud ning hukkamõistetud seisukohti" korjata meeridel, šeriffidel ja rahukohtunikel kogu riigis kokku ja lasta põletada timuka poolt[266]. Lausa keskaegsete tavade kohaselt põletati see teos avalikult Westminster'is, Exchange'is ja Southwark'is. 9.augusti akti vastuvõt-

---

262 N.Cohn, op.331.

263 G.Fox, Journal, vol.I, p.2oo.

264 ibid., p.14o, vol.II.

265 N.Cohn, op.cit., p.361.

266 JHC, vol.VI, p.354.

mise oli suurel määral põhjustanud just Coppe töö[267]. Pooleaastase vanglas järelemõtlemise tulemusena kirjutas A.Coppe kaks raamatut, milles ta ütles lahti ranterite vaateist. Hiljem esitas ta palvekirja Parlamendile ja Riiginõukogule ja vabanes 1651.a. sügisel vanglast. Sama aasta septembris pidas ta lõpliku rekantatsioonijutluse Burfordis[268].

Parlamendi poolt moodustatud komitee oma aruandes ranterite kohta toetus suurel määral ka L.Clarksoni tööle "A Single Eye". 27.septembril 165o.a. mõisteti L.Clarksonile üks kuu vanglakaristust koos väljasaatmisega. Viimast otsust ei viidud kunagi täide. Tema jäle ja kõlvatu raamat põletati samuti Westminster'is ja Exchang'is timuka poolt[269]. Vabanenud vanglast jatkas L.Clarkson, nüüd küll enam mitte ranterina, oma hukurlikku eluviisi.

Jacob Bottomley'd, neljandat ranterite ideoloogi, karistati raamatu "The Light and Dark Sides ofGod" kirjutamise eest keele põletamisega (being burned through the tonque)[27o]. Kuid erinevalt teistest ei öelnud ta lahti ranterite vaateist ja veel viiekümnendate aastate keskel võis teda kohata ranterite ja kveekerite ühiskoosolekuil. Nagu näha, ei olnud karistused mitte väga rängad, võrreldes kas või vintsutustega , mida tuli taluda J.Lilburne'il. Et sundida ranterite liidreid oma vaateist loobuma, piisas suhteliselt lühikesest vangistusest. Vaba-Vaimu ket-

---

267 N.Cohn, op.cit., 36o.

268 ibid., p.362.

269 JHC,vol.VI,pp.427,444,474-475.

27o N.Cohn, op.cit.,p.342.

serid keskajal läksid enamikus nagu Böömi adamiididki naerdes tuleriidale, uskudes, et nad on surematud[271].

Teistegi rantlemises süüdistatute karistused olid samuti suhteliselt kerged. Juba nimetatud William Franklin, kui ta ei tahtnud oma vaateist loobuda, pandi vangi Winchesteris, tema naisele Mary Gadbury'-le mõisteti mõne nädala jooksul vitsu Bridewell'is, ülejäänud grupi liikmed aga lasti vabaks, kui nad olid oma vaateist lahti öelnud ja lubanud end hästi ülal pidada[272]. Kaheksast Londonis arreteeritud ranterist viidi ainult kaks- J.Collins ja Th.Reeve Old Bayle'is kohtu ette ja neid karistati vastavalt 9. 9.augusti parlamendiaktile kuue kuu vanglaga[273].Eelnevalt teame ka, et ohvitsere ja sõdureid, keda süüdistati ranterluses karistati rahtrahvi ja piitsutamisega.

Kõik teadaolevad ranterite karistamisjuhud langevad aastaile 1649-1651: see on ranterite liikumise kulminatsioon. Samal ajal algab ka nende allakäik.Vaevalt tuleb selle peamist põhjust otsida repressioonides või tsensuuriseadustes, mis ei võimaldanud ranterei1 oma teoseid enam trükkida. Pigem tuleb seda otsida nende ideoloogiliste tingimuste kadumises, mis Inglise kodanliku revolutsiooni kõrgpunktil olid võimaldanud ranterite vaadete tekkimise ja levimise teatud sotsiaalses keskkonnas. Ranterite grupid küll

---

271 E.N.Werner, Die Nachrichten über die böhmischen "Adamiten" in religionhistoricher Sicht, S.116.

272 N.Cohn, op.cit., p.339.

273 ibid.,335.

purustati, nad jäeti ilma ideoloogidest, teosed põletati jne., aga nende liikumise hääbumise palju sügavamad põhjused saavad meile selgeks, kui me vaatleme kveekerite liikumise tõusu ja selle põhjusi.

"Sisemisest valgustatusest" hakkas tulevane kveekerite liider jutlustama juba 1647.a., tal oli ka mõnisada poolehoidjat, kuid tõeliseks liikumiseks muutus kveekerlus alles 1652-1654, kui Kirde-Inglismaal läks suur grupp siikereid üle kveekeriteks[274]. Alles 1654 jõudis kveekerlus Londonisse[275]. On arvamusi, et kveekerite vaated levisidki põhiliselt maaelanikkonna hulgas[276]. Cromwell'i suhtumine kveekereisse oli vahelduv (G.Fox käis kord isegi O.Cromwell'i juures vastuvõtul). Vaatamata üsna rangele jälitamisele (ka G.Fox istus korduvalt vanglas:üldse vangistati protektoraadi ajal üle 2ooo kveekeri, neist 21 suri seal[277]), tõusis kveekerite arv 166o.a. 4o-tuhandeni[278]. Kuigi nad seadsid ennast väljaspoole poliitikat ja püüdsid protektoraadiga hästi läbi saada[279], käsitleti neid ometi kui "ohtlikke radikaale ja anarhiste"[28o]. Põhjust selleks võib näha üldises suhtumises sektantidesse.

Mis siis põhjustas ranterluse kiire tõusu? Kõige-

---

274 H.Briton, op.cit., p.VII.

275 ibid.,p.163.

276 A.Cole, The Quakers and the English Revolution,in: Crisis in Europe 156o-166o, ed.by T.Aston,London, 1965, p.341

277 ibid., p.348.

278 ibid.,p.354

279 H.N.Brailsford, op.cit., p.64o.

28o ibid. op.cit., p.19.

pealt olid nad sügavalt religioossed, nagu nende aegki. Nagu algkristlusegi levikule aitas ka siin kaasa väline religioosne lihtsus, igasuguste rituaalide ja eripärade puudumine. Nagu kõigile sektantidele, oli ka neile "jumala lastele" või "valguse inimestele" esmane "sisemine valgustus", mitte piibel, kirik, usu välised kehastused[281]. Revolutsiooni allakäigu olukorras, üldises resignatsioonis nende loosung "oodata Jumala ilmutust", vastas üldistele meeleoludele. Kuid vaevalt oli "sisemine kristlikkus see ainus ühendav jõud... Kogu varajase kveekerite liikumise saladus"[282]. Kveekerluse saladus seisneb selles, et ta on samuti teatud sotsiaalse grupi jaoks väga õnnestunud kohanemisvorm kujunenud ideoloogiliste ja majanduslike tingimustega. H.Brinton leiab, et "üsna ruttu leidsid kveekerid, et lisaks vaimsele ühendusele on vaja mingit organisatsiooni, mis tegeleks praktiliste asjadega, aitaks vaeseid, neid, kes olid kannatanud tulekahjude läbi, mataks, ristiks, laulataks jne..."[283]. See majanduslik organisatsioon saigi kveekerite liikumise aluseks. Oma põhiprintsiibilt sarnanes ta väga ranterite omale, kuid nad ei esitanud [illegible] mingit omandi ühistamise programmi. "Võrdsuse doktriin ei tähendanud võrdsustamist sotsiaalses seisundis ja majanduslikes resursides. See tähendas võrdsust suhtlemises ning ignoreeris käitumises ja sõnades klassi, rassi ja sotsiaalse päritolu erinevusi"[284]."Samuti,

---

281 H.Brinton, op.cit., p.15.

282 ibid., p.19.

283 ibid., p.99.

284 ibid., p.131.

kuigi mõned kveekerid pooldasid kiriku ja rojalistide maade ühistamist, et kaotada üldist vaesust ja pidasid silmas ka üldist asjade ühisust, mida nad arvasid olevat praktiseeritud varasemate kristlaste juures, tõrjusid nad tagasi süüdistused, et nad nagu tahaksid...võrdseks teha kõigi inimeste omandit[285]. Kveekerid ei olnud huvitatud kehtiva sotsiaalse korra radikaalsest muutmisest[286], nad nõudsid vaid sallivust endi religioossete vaadete suhtes. Kuigi siiski said kveekerid poliitiliste levellerite programmi jätkajaiks[287] (nii John Lilburne'st kui ka G. G.Winstanley'st said hiljem kveekerid),ühendasid esialgu nad, tänu oma organisatsiooni religioossele vormile peaaegu kõiki alamate kihtide esindajaid, "Kristuse sees" olid kõik võrdsed. Organisatsioonis valitses väga demokraatlik kord. Tänu laiale sotsiaalsele baasile osutus nende majanduslik "ühisabi" efektiivseks, vaesed kaasusklikud leidsid siin tõesti toetamist. Sellega hakkasid tegelema spetsiaalsed "business meetings", millest religioosne elu muidugi ei olnud lahutatud. "Kveekerite koosolekud oma kahekordses funktsioonis, nii jumalasõna kui ka praktilise küljega, moodustasidki kogukonna"[288]. Kveekerite apoliitilisus, religioossus, antiegalitaarism loob nenle liikumisele laia baasi. Alles kuskil 7o-ndate aastate algul selgus nende poliitiline platform - nad moodustasid nagu mingi "uue maa partei"[289].

---

285 A.Cole, op.cit., 347.

286 H.Brinton, op.cit., 134.

287 A.Cole, op.,cit., p.347.

288 H.Brinton, op.cit.,p.119.

289 A.Cole, op.cit., p.341.

Kui me võrdlema neid jooni, mid said kveekerite liikumise tõusu eelduseks, vaatamata palju rängemale tagakiusamisele, siis me näeme, et ranteritel need olulised tunnused olid vastasmärgilised, nad olid: ateistid, egalitaristid ja anarhistid. Nende sotsiaalne baas oli võrratult kitsam, nende majandusliku organisatsiooni "töökindlus" oli väike ja selle teke oli olnud võimalik ainult ajutiselt, erilistes tingimustes toimunud erinevate sotsiaalsete kihtide egalitaarsete loosungite alla liitumise tulemusena. Vaateis moraalile olid kveekerid silmapaistvalt patriarhaalsed" [29o]. Üheks põhiliseks aga ranteritele esitatud süüdistuseks, mida kasutati avaliku arvamuse kihutamiseks nende vastu, oli just ranterite libertiinlik praktika.

Kveekerite liikumise tõus tähendas üldse sektidevaheliste proportsioonide alulist muutumist. Osa sekte kadus kindlasti lihtsalt üldises sekulariseerumisprotsessis, teine osa aga sulas ära kveekerite hulka. Nii siis, see, mis juhtus rantereiga, ei olnud erandlik nähtus. Poliitilised parteid ei võinud enam esineda religioossete sektide kujul. 167o.aastaiks olid familistide siikerite ja millenariaanlaste sektid faktiliselt likvideerunud[291], puht religioosse sektantluse domineerimise aeg oli möödas. Pärast revolutsiooni muutus adaptsiooniprotsessi suund. Religioosne sektantlus, kandes endas veel maailma muutmise endeid ja ideid, adapteeris sektandi ideoloogiliselt. Vastuolude ületamine toimus ideaalses sfääris, viies praktilised lootused tulevikku. Kveekerlus oli aga katse

---

29o K.V.Thomas, op.cit.,p.346.

291 N.H.Brailsford, op.cit., p.632.

ühendada religioosne ja sotsiaalne adaptsioon. Kveekerlus jäi ideede sfääris nagu iga religioon "selle maailma moraalseks sanktsiooniks, tema pidulikuks täienduseks, tema üldise trööstimise ja õigustamise aluseks"[292]. Praktiliselt loodi aga organisatsioon, kelle põhiliseks ja kandvaks tegevuseks jäi mitte küll kaotada, likvideerida, vaid leevendada sotsiaalset viletsust. Kveekerite eripäraks sai seejuures kitsa sektantlikkuse puudumine. Erinevalt teistest sektidest olid nende koosolekud avalikud ja kõigile avatud[293].

Ranterite jaoks olid kontaktid kveekeritega ainsaks praktiliseks võimaluseks pärast nende endi organisatsioonilist allakäiku saada mingil moel materijaalset abi. Me teame, et ranterite ka kveekerite suhted olid mõlemate sektide tekkimisest peale tihedad. Revolutsiooni kulmineerudes radikaliseerusid mõned kveekerid, võtsid omaks ranterite vaated ja lahkusid sektist[294]. On võimalik, et ka siis juba toimus vastupidine protsess, kuid alates 5o-ndaist aastaist muutus see valdavaks. Nagu selgub G.Fox'i päevikust, pidasid kveekerid tihti teiste sektidega ühiskoosolekuid (the joint meetings), nende hulgas ka ranteritega. Täpsemalt kirjeldab G.Fox ühte niisugust koosolekut Swanningtonis, millest võttis osa palju rantereid.[295]

Kui kerkis üles kveekerite nimetamise küsimus, siis just selleks, et end rangelt eraldada rantereist, loo-

---

292 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.31.

293 A.Cole, op.cit., p.354.

294 H.Brinton, op.cit.,p.113.

295 G.Fox, Journal, vol.I, pp.199-2oo.

buti nimetusest"Armastuse Liit"(Society of Love), kuigi apostel Paulus kasutab armastuse tähistamiseks sõna „αγάπε" , aga mitte „ἔρως" ning otsustati nimetada end "Sõprade Liit"[296]. Ometi olid nad nii tihedasti seotud, et ka sellised asjatundjad nagu Ephraim Pagit ja Richard Baxter neid samastasid[297]. Jacob Bottomley osavõtt ranterite liidrina 1654-1655 aastail kveekerite ühiskoosolekuist näitab, et sel ajal eksisteeris veel ranterlus iseseisva sotsiaalse mõttesuunana ja võimalik, et oli säilitanud ka mõningase majandusliku iseseisvuse. Ometi oli praktiliselt ranterite allajäämine otsustatud. Jätkus veel vaid ideoloogiline võitlus nii Inglismaal kui ka Ameerika kolooniais. Peagi muutus see aga võitluseks nn. ranterismi avaldustega juba sekti enda raames, mille tulemuseks oli isegi radikaalsemate elementide eraldumine. Veel 1663.a. kahetseb G.Fox, et rantereil on õnnestunud kaks kveekerit ümber pöörata, kelledest üks "läks üsna kaugele ja jäigi "Sõpradele" kadunuks", kuna teine "kahetses ja muutus jälle alandlikuks"[298]. Kui presbüterlased jt. vaatlesid ranterid ja kveekereid kui peaaegu identseid liikumisi, eitasid ju mõlemad religiooni väliseid vorme ja asetasid rõhu inimese sisetundele, siis kveekerite jaoks olid ranterid "eksinud hinged", kedda nad küll jälestasid, aga ka innuga ümber pöörasid. Ja juba 1652.a. võisid kveekerid märkida edu, peaaegu, et pühitseda võitu. Keegi Justice Hotham olevat sel aastal ütelnud G.Fox'ile, et "kui Jumal poleks seda

---

296 H.Brinton, op.cit., p.111.

297 N.Cohn, op.cit.,p.433.

298 G.Fox, Journal, vol.II, p.7.

elu ja valguse printsiipi esile tõstnud, siis oleks rahvas olnud varsti Ranterismist vallutatud ja kogu riigi seadlusandlus poleks suutnud seda peatada, vaatamata kõigile seadustele; kuna nad oleksid võinud täpselt samuti rääkida nagu meie ja teha nagu meie tegime ja seejuures jääda oma printsiipide juurde. Kuid meie tõeprintsiip käis nende printsiibist üle ja oli sellega üle ka kõigi aluspõhjast ja juurest"[299]. Igatahes oli paljud kaasaegsed veendunud, et ainult Sõbrad suutsid hakkama saada sellega, mida Winstanley ise nimetas "Rantlevaks jõuks...märatsevasks loomaks"[300]. Nähtumuslikust küljest toimus see tõepoolest niiviisi: mida võimsamaks muutus kveekerite liikumine, seda enam hääbus ranterlus, kuni protektoraadi lõpuks olid nad kaotanud igasuguse tähtsuse[301].Tegelikult oli see võitlus kahe sotsiaalse adaptsiooni vormi vahel, mis toimusid erinevate ideoloogiate loosungite all. Selektsiooni otsustas ideoloogiline adaptsioon, see pidi arvestama nii ideoloogilisi kui ka muutunud sotsiaalset situatsiooni. Kui"materialism on Suurbritannia pärispoeg"[302], siis ranterlus selle edasiarendus ja väljendus sotsiaalse teooriana oli religioossete loosungite all toimunud Inglise kodanliku revolutsiooni ideoloogiline võõraspoeg, kes revolutsiooni lõppedes osutus vallaslapseks.

---

299 G.Fox, Journal, vol.I, p.95.

300 N.Cohn, op.cit., p.324.

301 ibid., p.324.

302 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.210.

III p e a t ü k k.

RANTERLUS - PLEBEILINE HUMANISM INGLISE KODANLIKUS REVOLUTSIOONIS

Inimese kujutlus iseendast, enda olemusest põhines keskajal piiblile, piibli mütoloogiale. Kristliku antropotsentrilise maailmapildi aluseks oli inimese olemuse ja olemise mõtte transendentaliseerimine. Usk jumalasse, Jeesusesse Kristusesse leidis indiviidi teadvuses kinnitust tema patuteadvuse kaudu, andes sellega selge väljenduse üldiselt levinud tundele, et inimene on ise oma rikutuses süüdi. "Et igaüks ona omajagu süüdi üldises õnnetuses, selle äratundmine... sai ühtlasi ristiusu poolt kuulutatud vaimse lunastuse eeltingimuseks" [303]. Suur osa keskaegseid ketserlusi ja müstilisi õpetusi oli suunatud just selle Augustinuse poolt absolutiseeritud inimese patususe doktriini vastu. Alades XIII-ndast sajandist saab uue tõusuhoo Aadama kultus, kus Aadam saab täiesti patuta ja täiusliku inimese sümboliks [304]. Saada Aadama sarnaseks - see tähendas olla vaba nii sotsiaalseist hädadest, "mis on patu palgaks", kui ka lõplikku absoluutset religioosset emantsipatsiooni. Nii admiitlus kui ka Vaba-Vaimu ketserlus eitavad religioosset maailmapilti. Sotsiaalne protest aga, mis Vaba-Vaimu

---

303 K.Marx, F.Engels, Religioonist, lk.146.

304 M.Erbstosser- E.Werner, Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums, S.89.

ketserluses on alles eos, olles ühendatud oma sotsiaalse seisundi idealiseerimisega enesejumalustamise kaudu. illusioonidesse põgenemisega, muutub ranterite vaadetes kandvaks. Sotsiaalsete järelduste tegemiseni jõuavad Vaba Vaimu ketserluses vaid selle eksoteerilised ringid, ranterite liikumise ideoloogide töödes on formuleeritud kogu ranterite liikumise programm, mis lähtub enesejumalastamise printsiibist.

Juba Joachim Fiorest vaadetest, mis olid Inglismaal väga levinud, järeldus piibli kui jumalasõna kehtivuse mööduv iseloom. Vaba-Vaimu ketserlus eitas piiblit pühakirja tähenduses. Ranterluses jõudis piibli kriitika nii piibli kui ka nende ühiskondlike suhete, mida ta sanktsioneeris, eitamises lõpule. See oli plebeiliku humanismi kulminatsioon, see on ateism, mis jumalaeitamises just selle eitamise kaudu jaatab inimest. "Religiooni kriitika lõpeb õpetusega, et inimesele on kõige kõrgemaks olevuseks inimene, seega kategoorilise imperatiiviga, mis käsib maha kiskuda kõik sellised suhted, milledes inimene on alandatud, orjastatud, hüljatud ja põlatud olend"[305]

Nagu igasugune religiooni kriitika, alustavad ka ranterid piibli kriitikast. Piiblit nimetavad nad"jutuks, pärimuseks, kirjutiseks, lihaks saanud saagaks ja vastuolude puntraks. Piibel on põhjuseks kõigile hädadele nii usulises kui ka eraelus"[306]. Clarkson, viidates vastuoludele piibli mütoloogias, eitab üldse, et Aadam ja Eeva olid esimesed inimesed. See tähendab aga sisuliselt kogu kristliku antropoloogia eitamist.

---

305 K.Marx ja F.Engels, Religioonist, lk.38.

306 R.Barelay, op.cit., p.291.

Filosoofiliselt toetub ranterlus antropopanteismile, järjärelikult inimese hinge eitamisele. Mingi substants, mis on pärit jumalast ja lokaliseerub inimeses, pole enam see hing, keda ootas viimse päeva kohus. "Kõik asjad on pärit Jumalast ja niisamuti annavad nad oma õnne, elu ja Olemise Jumalale tagasi.., kuna väliskest laguneb (clothing) ja muutub ei millekski, kuigi sisemine inimene (inward man) elab veel edasi. Kuigi ihu (shadow) sureb, elab hing või substants, mis on Jumal, igavesti. Järgnevalt on meile selge, et ei ole midagi, mis osaleks jumalikus loomuses või oleks Jumalast, vaid ta on Jumal"[307] (minu sõrendus R.R.) Inimese hinge lokalisatsioon pole emanatsiooniline protsess, vaid inimese hing on Jumal ise, mis pärast surma läheb tagasi Jumaluse ürgsubstantsi. "Inimese hing, sel ajal kui ta on kehas, on erinev Jumalast, kuid kui saabub surm, siis pöördub ta tagasi Jumalasse ja saab nii Jumalaga üheks."[308]

Mingid piibli seadused ranterite kohta enam ei kehti pärast seda, kui nad on uuesti sündinud. Nad väidavad, et kõik Jumala käsud Uues ja Vanas Testamendis on needmise tulemus ja kõik inimesed, kui nad on vabad needmisest, siis on nad vabad ka käskudest... ja nad ütlevad, et nad elavad Jumalas ja Jumal on neis, ja sellepärast oleme meie kõik kõrgemal ükskõik millistest käskudest, ja edasi väidavad, et Jumala tahe on meie tahe ja meie tahe on Jumala tahe ja nad ütlevad, et Jumala tahe on tema seadus".[309] Kristus

---

307 Jacob Bottomley, op.cit., in: N.Cohn, op.cit., p.343.

308 Laurence Clarkson, TheLost Sheep found, in: N.Cohn, op.cit., 353.

309 John Holland, op.cit., in N.Cohn, op.cit., p. 344.

310 Jacob Bottomley, op.cit., in: R.Barelay. Op.cit., p. 354.

ei olnud ranterite arvate jumala poeg, lunastaja. Lunastusõpetusele, piiblile "sellisel kujul, nagu see on Apostlite ja prohvetite poolt kirja pandud", vastandavad nad "spirituaalse piibli" iseendas, mille nad võiksid, kui tahaksid, samuti kirja panna. "Ma arvan, et spirituaalne piibel on tõeline pühakiri ja nii on see seadus, mis on kirjutatud minu südamesse".[310] Teha pattu, see tähendab ranterite arvates mitte piibli, vaid iseendas oleva Jumala käske mitte täita. "Ma ei lähe Piibli juurde, et teada saada Jumala arvamust, vaid mul on Jumala arvamus minus endas".[311] "Kui ma olen kuulnud omaenese vaimu käsku ja ei täida sed, siis teen ma pattu".[312]

Just "patu" mõiste ümbermõtestamise tõttu muutub seeranterite moraalsete ja eetiliste vaadete võtmemõisteks. Kui kristiusk igas inimeses just patuteadvuse läbi endale pinna leidis, siis ranteriks saamine, uuestisünd on selle patuteadvuse ületamine. "Pole tähtis, mida ütlevad Piibel, Pühakud või Kirik: kui sa ise ennast hukka ei mõista, siis ei saa sa ka hukka mõistetud. Seetõttu pea meeles, et kui sa ei mõista ise enda üle kohut, siis sinu üle kohut ei mõisteta;"[313] See patuteadvuse ületamine iga indiviidi teadvuses ei tähenda mitte ainult tema vabastamist hirmust Jumala karistuse ees nagu Abiezer Coppelgi patuhirm arenes neurootiliste fantaasiateni ja sundis teda palvetama

---

311 Jacob Bottomley, op.cit., in:R.Barelay, op.cit.p. 421.

312 ibid., p.423.

313 Jacob Bottomley, op.cit., in: N.Cohn, op.cit., p. 339.

igal vabal hetke. Ta olevat koguni pidanud päevikut, kuhu kirjutas üles kõik oma eksimused.[314] Selle sotsiaalne sisu saab selgeks, kui peame silmas, et keskajal "Kirikudogmad olid ühtlasi poliitilised aksioomid, piiblitekstidel oli aga igas kohtukojas seaduse jõud"[315] . "Patule" anti sellega sotsiaalne sisu ja võeti usklikult võimalus rünnata olemasolevaid ühiskondlikke suhteid, ümbritsedes need pühaduse aupaistega. Ranterite religioonikriitika oli ka ühiskonakriitika. Inimese enesejumalustamise kaudu kuulutati inimese jaoks kõige kõrgemaks olevuseks inimene. "Patuseks" said hoopis need sotsiaalsed suhted, kus jumalik ettemääratus õigustab sotsiaalset viletsust "patu" karistusena, inimese lihalik, maine, inimlik olemus jääb tunnustamata kujuteldava transendentse olemuse nimel. Ühiskonna raskuskese viiakse jälle tagasi inimesse. "...nagu eelpool juba öeldud, nii kordan ma jälle, et juba nimi "patt" on ilma substantsita nimi, tal pole olemist Jumalas, mitte ka loodud Olemises (Creature),vaid üksnes ettekujutuses (imagination)"[316] . Inimene ja tema tahe muutuvad substantsiaalseks. Uus ühiskond algab selle alge olemise tunnustamisest inimese enda poolt temas. Kui sektandid asetasid raskuskeskme tuleviku ühiskonnas teokraatliku riigi ideesse ja levellerid omandi idesse, otsides nendes inimese olemuse tunnustamist, siis ranterid asetasid selle absoluutse abstraktse vabaduse ideesse,

---

314 N.Cohn, op.cit., p.367.

315 K.Marx ja F.Engels, Religioonist ,lk.76.

316 Jacob Bottomley, op.cit., in: N.Cohn,op.cit. p. 367.

vabadusse tarbida. Vabadus, see on vabadus puudusest. Eelduseks oli nende usk inimese substantsionaalsesse headusse, mida moonutavad olemasolevad ühiskondlikud suhted. "Milliseid suuri ja kuulsusrikkaid tegusid on Jumal teinud, tuues meid välja vanglast, tõstes meid Jumala poegade absoluutse vabaduseni; ja kuna minu südame soov oli kõigil võimalikel viisidel varastada, petta, kahju või ülekohut teha, mida igaüks üksinda saab teha; olgugi, et ma sõnades rääkisin vastupidist, seda mitte arvestades rikkusin ma seadust igas selle punktis (välja arvatud mõrv); ja ma jõudsin otsusele, et pole sellist asja nagu varastamine, petmine või valetamine, vaid et inimene ise on teinud selle nii,"[317] "Jumal on hea, ta on loonud kõik asjad heades... kõigi nende olemine ja allikas onJumal...Joomine, vandumine, Abielurikkumine ja Varastamine jne...Need teod kui lihtsalt teod on Jumaliku Jõu poolt korda saadetud,nad on isegi tehtud Täiuslikuks Jumaliku Tarkuse poolt."[318] On iseloomuli, et tanterite "absoluutne vabadus" ei sisalda endas mingit vaba töö vormi ideaali. Selle põhjust võib otsida vaid ranterite sotsiaalses seisundis. Pauperite ja hulkurite kokkupuude tööga võis teoks saada vaid "Poor Law" alusel töömajades, mis eriti ei arvestanud indiviidi vabaduse printsiipi"[319]. Abielurikkumises, seksuaalse läbikäimise piiramatuses jne. sisaldub muidugi protest eksisteeriva ühiskonna filisterluse ja abielu institutsiooni vastu, kuid omas tegelikus praktikas leidsid ranterid just ainult seksuaalsuhete vabaduses, joomises, suitsetamises jne. ainsa

---

317 Laurence Clarkson, The Lost Sheep found, in: N.Cohn, op.cit.,p.353.

318 Laurence Clarkson, A Single Eye, London,165o, in: N.Cohn, op.cit., p. 356.

319 M.G.Trevelyan, Illustrated Englich Social History, p.21.

kinnituse oma uuestisünnile. Religioosse võõrandumise ületamine lahutas nad lõplikult sellest ühiskonnast, mis , lahutades nad nende eksisteerimistingimustest, oli võõrandanud ka nende inimliku olemuse määrani, mida iseloomustab Marx:"Resultaadina kujuneb selline olukord, et inimene (tööline) tunneb end vabana teotsevat vaid täites oma loomalikke funktsioone, süües, juues, seksuaalaktis - paremal juhul ka siis, kui ta on kodus end kaunistades jne., aga oma inimlikes funktsioonides tunneb ta enda üksnes loomana."[320] Plebeiline humanism ammendab ennast ateismis. Ateismi filantroopia ei kasva üle, tingitud just plebeide spetsiifilisest seisundist ühiskonnas, praktiliseks vahetuks elluviidavaks kommunistlikuks filantroopiaks (isegi mitte tuleviku ühiskonna loomise projektina). Isegi seksuaalsuhteid, milles ranterid otsivad kinnitust inimese uuestisünnile, eitatakse inimliku aktina, andes neile religioosse sisu või alandatakse prostitutsiooniks. Tekib paradoks: sotsiaalne kiht, kes oma esindajates ületab religioosse võõrandatuse, on just kõige vähem võimeline näitama teed enda ja ühiskonna sotsiaalse võõrandumise ületamiseks. Nenede abstraktne (era)omandit eitav doktriin, esitamata tõelist ühise omandi valdamise objekti, esineb tegelikult kui üleüldise eraomanduse projekt. Eesmärgiks saab ainult individuaalne tarbimine: söögi, joogi, vastassugupoole jne. näol. Seega kõik füüsilised ja vaimsed tarbed on asendatud nende tunnete lihtsa võõrandatusega - omamise sooviga. Ranterid ei täpsusta oma vaateid omandi valdamise või jaotamise kohta. Küllalt on need aga selged naiste kohta, nii et ranteri-

---

320 K.Marx, Friedrich Engels, Ausgewählte Werke in sechs Banden, Berlin, 197o, Band I, S.87.

te suhtes oleksid rakendatavad Marxi sõnad: "Võib öelda, et see naiste ühisuse idee reedab selle robustse ja läbimõtlematakommunismi saladuse"[321]. Sarnaselt sellele, kuidas naine saab abielunaisest kõikide lõbunaiseks, nii ka kogu rikkuse maailm, s.o. inimese esemeline olemus, saab eraomanduslikust valdusest üleüldise prostitutsiooni objektiks terve ühiskonna jaoks. See kommunism, mis eitab igalpool indiviid, on vaid eraomanduse järjekindel väljendus, olles selle eituseks" .

Nii ranterite soov emantsipeerida iseennast ja vabastada ühiskond kõigist neist sotsiaalsetest pahedest, mis tulenevad eraomandist, ei tõuse selle positiivses osas üle nende endi seisundi idealiseerimise ja absolutiseerimise. Plebeid ei suuda end vabastada muutmata tervet ühiskonda endasarnaseks. Kuigi ranterite ideaalid, lahtimõtestatuna reaalse ajaloolise tähenduse seisukohalt, ei näita väljapääsu ei neile endile ega ühiskonnale tervikuna, nende kujutlus ühiskondlike vastuolude lahendamisest jääb äärmiselt primitiivseks, hindame me ranterluse ideoloogiat revolutsioonilise mõtte arenemise seisukohalt. Selle järgi, milliseid ideaale nad endas kandsid ja kuidas ranterite sotsiaalse programmi algelisuses peegeldub kihi enda arenematus. Kuid ranterite vaadete plebeiline humanism viib sellega, et kuulutab inimese inimesele kõrgeimaks olevuseks, lõpule religiooni kriitika ja katsub leida sotsiaalset ideaali, kus see printsiip võiks leida teostamist. Tõusta ateismi filantroopiast sotsialismi positiivse programmini, "mis pole enam vahendatud religiooni eitami-

---

[321] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, стр. 486.

sega selleks, et kinnitada inimese eneseteadvust, niisamuti, kui tegelik elu on inimese positiivne tegelikkus, mitte enam eraomandi eitamisega vahendatud,"[322] võis tõusta ainult klass, kelle eelkäijateks olid XVII sajandi inglise plebeid.

---

[322] K. Marks ja F. Engels, Iz ranних proizvedenii, str. 598.

IV O S A

ENESEJUMALIKUSTAMISE PRINTSIIBI LEVIK LÄÄNE-EUROOPA KETSERLUSES XII-XVII SAJANDINI

(VABA-VAIMU KETSERLUS)

Rantereile iseloomulik enesejumalikustamise printsiip levis antropopanteistlike õpetustena Lääne--Euroopas XI-XVI saj. väga laial territooriumil, ulatudes XV saj. isegi Ida-Euroopasse- Böömimaale ja Ungarisse. Erinevail perioodidel ja erinevais kohtades kandis ta küll erinevaid nimetusi, kuid me võime kindlasti väita, et meil on tegemist ühe ja sama põhiprintsiibi tüpoloogiliselt sarnaste variantidega. Printsiibi enda levikut ja arengut on võimalik jälgida pidevalt enam kui kolme sajandi jooksul põhiliselt Vaba-Vaimu ketserlusena tuntud ideede kompleksi kujunemise ja modifitseerumiste kaudu.

Juba XII sajandi algul väitis Tanhelm Antverpenist, keda N.Cohn peabki Vaba-Vaimu ketserluse "isaks"[323], naistele, kes moodustasid tema peamise kuulajaskonna, et abielurikkumine on spirituaalne akt[324]. 1163.a. saadeti Cologne's tuleriidale keegi rändjutlustaja Arnold selle eest, et ta väitis end täidetud olevat PühaVaimuga ja seetõttu patuta. Tema õpetuse järgijad olid põhiliselt kangrud, "kerjuslikult vaesed

---

323 N.Cohn, op.cit., p.152.

324 ibid., p.152.

mehed, kes hulkusid paigast paika[325]. Eriliselt olevat ta rõhutanud seksuaalsuhete absoluutset reglementeerimatust, seda isegi kuni verepilastuse lubamiseni[326]. XII sajandist võib tuua veel rea näiteid, kus spiritualiseeritus hakkab omandama atropopanteistlikke jooni. N.Cohn peab Korinthose kirja 3, 17 "Seal, kus on Jumala vaim, seal on ka vabadus," Vaba-Vaimu ketserluse n.ö. võtmelauseks[327]. Sellele kohale piiblis Vaba-Vaimu ketserid küll viitasid, aga pole põhjust pidada piiblit ainsaks ketserlike õpetuste ideeliseks allikaks, üksnes mille üksikute osade või ideede üksteisele vastandamine võis saada katoliku kiriku vastu võitlemise relvaks. Selles mõttes Vaba-Vaimu ketserlus ei mahu üldse selle ketserluse määratluse alla, mille annab E.Werner.[328]. Freigeisterid eitavad ülse piiblit ning kogu dogmaatikat ja jäävad üldse nii palju üksnes religioosse ideoloogia raamidesse, kuivõrd neil säilib jumala idee supranaturaalse reaalsuse tähistusena.

Sel perioodil avaldus ketserlik protest feodaalkorra vastu põhiliselt müstitsismi ja kilialistlike ootuste kujul. Kolmest, juba Uues-Testamendis väljenduse leidnud tegelikkusesse suhtumise liinist: 1. eshatoloogilisest maailmalõpu ootusest, 2.inimese lunastamise ja ülendamise lootmisest teises maailmas, siinses maailmas kannatuste lepliku talumise eest ja

---

325 N.Cohn, op.cit., p.155.

326 ibid.,p.153.

327 ibid., p.154.

328 M.Erbstösser/E.Werner, Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums, S.12.

3. tuhandeaastase jumalariigi ootusest[329], omandas eilise vastukaja sel perioodil kolmas liin ja leidis teoreetilise lahtimõtestatuse maailma ajaloo kolme etapilisuse kontseptsiooni näol Fiore Joachimi õpetuses. Selles peegeldus ajastu eriline vaimne atmosfäär, see et "suure pöörde" ootus oli saanud tuhandeile inimestele eluliseks probleemiks. Fiore Joachimi kontseptsioon kindlustas kilialistlike ootuste populaarsuse, nagu me nägime, veel paljudeks sajanditeks. See, mis Inglismaal ja Prantsusmaal langes põhiliselt sektantluse osaks, sai XII sajandi Itaalias masside meeleoludes teoks palju fantastilisemas vormis[330]. Fiore Joachimi õpetuse järgi umbes aastail 1200-1260 algab maapeal uus ajajärk - Vaimu valitsemise ajajärk. Põhiline on aga selles kontseptsioonis see, et ta põhjendab kogu olemasoleva kehtiva kirikliku ja ilmaliku maailmakorra ajutisust, selle mõõfuvuse paratamatust, spirituaalse ajstu tulekut, mil kõigis inimestes on Jumala Vaim ja "patu" valitsemine on lõppenud[331].

Just sellest õpetusest tuleb otsida Vaba-Vaimu ketserluse teoreetilisi allikaid, kui nõustuda E.Werneri väitega, et just kilialistlike ja spiritualistlike tendentside õnnelikuspõimumises, ühtesulamises, tuleb otsida selle ketserluse, mis sai uutest ketserlustest Lääne-Euroopa ja Saksamaa jaoks kõige tähtsamaks[332], staabiilsuse allikat plebeiliste kihtide ideoloogiana

---

329 А.А. Хевага, op.cit., 114.

330 H.Reuter, Geschichte der religiösen Aufklärung im Mittelalter, Bd.II, Berlin, 1877, S.191-192.

331 С.М.Стам Учение Иоахима Калабрийского - Вопросы истории религии и атеизма вып.7, 1959, стр.79.

332 M.Erbstösser, Historiche' Forchungen in der DDR, Zeitschrift für Gechichtwissenschaft", Sonderheft, VIII Jahrgang, 1960, Berlin, S.111.

püsimises[333]. XIII sajandi algul toimus amalrikaanlaste filosoofilistes vaadetes ilmselt gnostilise päritoluga, antieshatoloogilise eneselunastamise printsiibi, mis pole seotud mingi ajalookontseptsiooniga[334], lähenemine ja põimumine Fiore Joachimi vaadetega. Neognostilised voolud võisid üldse olla eeskujuks massilisele enesejumalustamisele, mis sel ajal hakkas levima[335]. Ilmselt spiritualistlike sallikate kaudu tutvusid amalrikaanlased Fiore Joachimi õpetusega ja ühendasid selle oma enesejumalikustamise printsiibiga. Seda spiritualiseerimise (Vergeisterung) ja enesejumalikustamise (Vergottung) printsiibi kokkusumamist võib jälgida spiritualistlike sektide juures[336]. Pariisi ülikoolis Amaury Benast filosoofias, mis oli olmselt averroistlikust mõttesuunast mõjustatud, omandas XIII sajandi algul enesejumalikustamise joahimiitlik spiritualiseeritus panteistliku värvingu[337]. Augustiinliku hea ja halva, vaimse ja lihaliku absoluutsele vastandatusele tegi lõpu juba Fiore Joachimi teoloogiline spekulatsioon. Amaury Benast neoplatonistlik panteism muutis eksisteeriva maailma ainsaks ja tõeliseks reaalsuseks, inimese aga osaks Jumalast, jumalikuks, see eest aga jumalastas mateeris, muutis selle Jumala atribuudiks ja sel alusel eitasid nad patu võimalikkust. "Kõik, mis eksisteerib, on ju-

---

333 E.Werner, „Adamiten", S. 1o4.

334 E.Werner, Messianiche Bewegungen im Mittelalter, "Zeitschrift für Geschichtwissenschaft" 1962, H.2, S.38o.

335 ibid., S.381.

336 E.Werner, „Adamiten", S.95.

337 В.В. Соколов, op. cit., стр. 43.

malik (omnia unum quia quisquid est, est Deus)[338]. Nii ühendasid amalrikaanlased panteismi absoluutse subjektivismiga. Ja siit saab ka selgeks selle, muidu tõsifilosoofilise, arutluse sotsiaalne tähendus: see, millised järeldused siit tulenevad. Nimelt eitasid nad põrgu, ja taeva olemasolu, viimsepäeva kohtu ja surnute ülestõusmise teoks saamist. Lunastus saab toimuda vaid selles maailmas ja selleks on vajalik tunnetada üksnes enda jumalikku loomust ja oma tõelist olemust. Selle läbi saavad nad puhtaks ja paradiis saab olema neis endis[339]. Fiore Joachimi skeemi kohaselt pidi piibli asendama mingi uus evangeelium. Amalrikaanlased, st. Amaury Benast õpilased nägidki tema töös, "tema evangeeliumis seda viimsepäeva kohut, mingit muud kohutavat kohtupidamist enam ei tulegi. Kohtupäeva ise aga tuleb nende arvates lahti mõtestada mitte selles primitiivses vormis, nagu seda on tehtud siiamaani, vaid nagu moraalset katakliismi, kui üleminekut õnnistatuse seisundisse, mis on saavutatav vaid uue õpetuse järgijatele[340]. M.M.Smirinil on muidugi õigus, et amalrikaanlaste jaoks nende sekti moodustamine ei saanud mingi maailmaajaloolise protsessi koostisosaks, vaid üksnes fikseeris individuaalsele täiuslikkusele jõudmise fakti sektantlikult kitsalt[341]. Kuid E.Werneri järeldust siit, et amalrikaanlased, vaatamata nende seisukohtade radikaalsusele, ei teinud üldse juttu maailma radikaalsest ümberkorraldamisest ja vabaduse riigi loomisest,[342] võib seletada vaid sellega, et ta ei hinda küllaldaselt seda kvalitatiivset hüpet, mille tegid amlrikaanlased

---

338 M.M Смирин, Народная реформация Томаса Мюнцера, и Великая Крестьянская Война, Москва, 1955, стр. 247.
339 Ibid., стр. 246.
340 Б.Я Рамм, Элементы народного свободомыслия в Англии (Амальрикане), Средние века, вып. 25, 1963, стр. 109.
341 M.M.Смирин, op. cit., стр. 248.
342 E.Werner, „Adamiten", S.94,

Fiore Joachimi vaadete edasi arendamisel subjektiviseerides fatalistliku objektiivse protsessi, mille kaudu abstraktne spirituaalne protsess saab konkreetse sotsiaalse sisu- "Spiritus Sanctis" muutub "Spiritus Libertatiseks".

Amalrikaanlaste vaadetes säilib see vastuolu, mis on hiljem iseloomulik Vaba-Vaimu ketserlusele üldise panteistlikku jumalikkuse ja individuaalse lunastuse vahelise vastuoluna, ka individuaalse akti ja eshatoloogilise protsessi vahelise kontradiktsiooni näol. "Viie aasta pärast" saavad kõik inimesed Vaimseiks, nii et igaüks võib ütleda:"Ma olen Püha Vaim," ja "enne kui oli Aabram, olin mina; just nagu Kristus võis ütelda: Ma olen Jumala Poeg," ja "Ma olin enne, kui oli Aabram"[343]. Nad ootasid ka nelja apokalütilist katastroofi, milles pidi hävima enamik maailma elanikest, paavst kui Antikristus pidi alla paisatama oma troonilt, Prantsuse kuningas aga ühendama kõik ülejäänud kuningriigid. Amaury Benast sõbra, prantsuse dofääni, kes siis muutub surematuks, valitsemise algusega pidi algama Püha Vaimu valitsemise ajastu maa peal. Kuid just see eshatoloogia subjektiviseerimine individuaalse lunastuse kaudu, kõrgemale tõusmise võimalus reaalsest tegelikkusest, mis ühtlasi on ka selle eitamine, teeb Amaury Bena'st kontseptsiooni populaarseks rahva alamkihtides, kes otsivad selles endale ideoloogilist tuge. Sellisel kujul levib joahimistlik ajalookontseptsioon ka familisteide, siikerite ja raiterite hulgas neli sajandit hiljem.

Amalirikaanlaste kilialismi subjektiviseeritud tendets sai alglähtekohaks hilisemale Vaba-Vaimu ket-

---

343 N.Cohn, op.cit., p.16o.

serlusele. Juba 12lo.a., kui Pariisis toimunud kohtuprotsessil Amaury Bena'st 14 õpilast, põhiliselt Pariisi ülikooli õppejõud, saadeti tuleriidale[344], anti kuninga pooltarmu "suurele grupile ketsereile lihtrahva hulgast"[345] armu. Seda, et enamik ketserluse pooldajaid olevat olnud naised, seletab B.J.Ramm sellega, et abikaasa puudumine asetas alamatesse kihtidesse kuuluvad naised väga raskesse majanduslikku olukorda ja sundis neid, eritilleski, "astuma ebapüsivaisse suhteisse, mis andis võimaluse tõmmata abiks meesjõudu, mitte küll keerulisse, kuid rammu mõudvasse majapidamisse"[346]. Ilmselt leidis amalrikaanlaste absoluutne subjektivism just siin seksuaalsuhete sfääris lihtrahva jaoks rakendamist, sobis see a propos põhjendama ükskõik milliseid tegusid, mida võidi kasutada sotsiaalsete vastuolude lahendamiseks. Naiste suur osa amalrikaanlaste hulgas on aga palju parema põhjenduse leidnud H.Grundmanni töödes, kes tõestas, et Amaury Bena'st ja beghiinide liikumise vahel valitseb seos[347].

Beghiinide ja beghardide hulgas leidis amalrikaanlaste õpetus, mis,me nagu teame, levis ulatuslikult Poitiers',Lorris', Tryes'ja Cologne's[348] endale soodsa sotsiaalse pinna. E.Werner on tõestanud, et just flukteerivate beghiinide ja beghardide , tegelikult ühiskonnast välja tõugatud inimeste hulgas,omandas erilise populaarsuse enesejualikustamise printsiip. Naiste suur freigeisteritega kaasaminek ei ole erandlik näh-

---

344 N.Cohn, op.cit., p.158.

345 Б.Я. Рамм, op. cit., стр. 102.

346 ibid., ор. 106.

347 H.Grundman, Religiöse Bewegungen im Mittelalter, Berlin, 1935, S.375, ff.

348 N.Cohn, op.cit., p.155.

tus, üldse olid beghiinide konvendid naiste raske sotsiaalse seisundi tõttu väga vastuvõtlikud ketserlusele üldse[349].

Vaba-Vaimu ketserlus aga peegeldab nende kihtide olukorda, kes XII-XIII sajandil toimunud majandusliku tõusu tingimustes Rheini aladel, Põhja-Prantsusmaal ja Madalmaadel kaotasid elatusvahendite hankimise võimaluse ja olid sunnitud kerjama ning almuseid paluma[350]. Enesejumalikustamise teel püüdis ketseriks saanud kerjus tõusta üle eksisteerivate ühiskondlike suhete.Kõige selgema süstemaatilise väljenduse leidsid küla- ja linnaplebeid oma seisundile amalrikaanlaste õpetuses. Saades jumalikuks võis ta eitada kõiki eksisteerivaid institutsioone ja väärtusi. Katoliku kirik muutus neile mittevajalikuks, neil polnud seda enam tarvis. Omandi kuulutasid nad kõigi jaoks ühiseks. Kuid eraomandi eitamist freigeisterite poolt ei tule mitte mingil juhul mõista nagu oleks see mingi utoopilise klasside ühiskonna projekti element[351]. Pigem õigustas see teed, millega Vaba-Vaimu ketserid hankisid endale elatist: pisivargusi ja kerjamist. Enesejumalikustamisest sai eksisteerivat ühiskonda tegelikult pidulikult täiendav õpetus. See ideoloogia ei orienteerinud neid enam pärast seda, kuikilialistlikud elemendid amalrikaanlaste õpetuses olid üha enam asendunud müstiliste elementidega, mitte aktiivsele sekkumisele klassivõitlusesse, vaid põgenemisele illusioonide maailma, omaenda seisundi idealiseerimisele selle absolutiseerimise kau-

---

349 G.Koch, Frauenfrage und Kezerthum im Mittelalter. Die Frauenbewegung in Rhmen des Katharismus und des Waldenstums und ihre sozialen Wurzeln,Berlin, 1962,S.11.

350 M.Erbstösser/E.Werner, Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums, S.1o6 ff.

du ja libertiinlikule praktikale. Nendes vormides leidiski väljenduse olemasoleva ühiskonna eitamine ja nende endi "teisitiolemine" kinnitust [352]. Sellega see ketserlus vastas ideoloogiana nende kihtide sotsiaal-majandusliku arenemise tasemele, kes äsja alles tekkisid märgatava grupina ja polnud veel võimelised aktiivselt sekkuma klassivõitlusesse või koondama neid lahkulöömisele olemasolevaist sotsiaalseist suhteist. Tegelikult võib seda isegi vaadelda nn. "vaesusega lunastamise" omamoodi antropopanteistliku variandina. Vahe on vaid ideoloogilise vormi muutumises. Just selles osas tegid freigeisterid ja amalrikaanlased sammu edasi, kuid ei neid ega adamiite ei või pidada ateistideks[353].

Ka kõige maisemad ideed omandasid neil religioosse vormi. Seksuaalaktil oli rangelt rituaalne religioosne tähendus ja nende sotsiaalne ideaal seisnes igatsuses tagasipöörduda "paradiisliku seisundi" juurde. Religioosne teadvus jäi jagamatult valitsevaks inimese ettekujutuses nii iseendast kui ka ühiskonnast tervikuna. "Sektandid jõudsid osaliselt omandivõrdsuse ideeni, mille nad tuletasid varakristlaste, jumalalaste võrdsuse printsiibist. Nagu näeme... on talupoeglik-plebeiliku liikumise ideeline sisu XIV-XV sajandil äärmiselt piiratud keskaegse ideoloogia poolt.

---

351 E.Werner, Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums, S.53.

352 H.Ley väidab, et Vaba-Vaimu ketserite süüdistamine libertiinlikus praktikas on laim, vt.H.Ley, Studie zur Gechichte des Materialismus im Mittelalter, Berlin, 1957, S.425.

353 E.Werner, Nachrichten über spätmittelalterlichen Kezerei aus tschechoslowakischen Archiven und Bibliotheken, S.46.

Võrgsuse ideelt, mis on omane rahvamassidele uuel ajal, erineb see idee peamiselt sellega, et ta ei kerkinud esile kui reaalse ühiskondliku grupi nõue ja üldse mitte kui ühiskondliku korra positiivne printsiip, vaid kui negatiivne printsiip kõigi inimeste võrdsusena jumala ees"[354].

Ketserluse tihe side müstikaga, mis väga suures osas oli pinnaseks "Vaba-Vaimu" vaadete levikul ja XIII ning XIV sajandil ja Madalmail levinud armastusmüstikaga (Minnenmystik), mille jaoks samuti seksuaalaktil oli lunastav tähtsus (Erlösungsfrommigkeit als Eroskonzeptsion) ja mis tihti lähenes vulgaarsele erotismile, ei anna põhjust neid samastada freigeisteritega[355]. Sotsiaalsete järelduste tegemises enesejumalikustamisprintsiibist, nagu kriipsutab alla M.Erbstösser, tuleb näha "Vaba-Vaimu" olemuslikku erinevust müstikast. Viimaste hulgas tegid seda põhiliselt eksoteerilised ringid, kellele sotsiaalsed järeldused olid tähtsamad kui enesejumalikustamine[356]. Siin näeme me diametraalselt vastupidist olukorda, võrreldes ranteritega, kelle juures sotsiaalsed järeldused olid peamised just esoteeriliste kihtide jaoks. Põhjust sellele tuleb otsida selles, et ranterite juures on enesejumalikustamise idee peaaegu sekulariseerunud. Ideoloogilise vormi ja sotsiaalse sisu vahel pole enam sellist kardinaalset vastuolu. Enesejumalikustamine tekkis siin algusest peale kui maine idee, sotsiaalne idee, väljendamaks küll religioosses drapeeringus, mitte niivõrd püüdu religioossele, kuivõrd sotsiaalsele emantsipatsiooni-

---

354 E.Werner, „Adamiten", S. 94.

355 E.Werner, Adamiten, S.9o.

356 M.Erbstösser/E.Werner, Ideologische Probleme de mittelalterlichen Plebejertums.

le. Freigeisterite kohta pole meil aga üldse teadagi midagi nende osavõtust sotsiaalsetest liikumistest. Siiski ei seisnud Vaba-Vaimu ketserlus täielikult väljaspool klassikonflikte, suutmata olla revolutsioonilise ideoloogia osas, omas Vaba-Vaimu ketserlus rõhutute eneseteadvustamisel tähtsat osa. Kuigi ta religioosse ideoloogiana oli lõppkokkuvõttes reaktsiooniline, evis ta katalüütilist iseloomu ja selles ongi tema progressiivne tähendus[357]. Saamata iialgi selgelt väljendatud poliitiliste ideede kandjaks, oli Vaba-Vaimu ketserluse tähtsus sotsiaalses mõttes just ühiskondliku teadvuse katalüüsimisel.

---

357 E.Werner, Nachrichten über spätmittelalterlichen Kezern aus tschechoslowakischen Archiven und Bibliotheken, S.46.

L Õ P P S Õ N A

Nagu eelnevast käsitlusest selgus, ei muutunud oluliselt need enesejumalikustamisprintsiibi karakteristikad, mis iseloomustavad kõik tüpoloogiliselt sarnaseid ketserlusi kui plebeiliste kihtide reaalse sotsiaalse seisundi peegeldusi;kuigi plebeide,kui ajaloolise kihi saatus, otsustatakse lähema sajandi jooksul. Kõik ülejäänud muutused on seotud ühi skondliku teadvuse terviku muutustega ja filosoofilise mõtte arenguga, mis ilmnevad muutuhud ajaloolises situatsioonis - Inglise kodanlikus revolutsioonis.

Inglise revolutsioon fikseeris poliitilise revolutsiooni - radikaalse murrangu ühiskondliku olemise ja ühiskondliku teadvuse sekulariseerimise suunas, selle lõpulejõudmise. Poliitiline revolutsioon ei sekulariseeri ühiskonda tervikuna, kuid ta muudab radikaalselt religiooni asendit ühiskondlikus teadvuses tervikuna. Ta ei vabasta ühiskonda usust, vaid annab usuvabaduse, sellega muudab ta religiooni igaühele tema eraasjaks. Nüüd muutub enesejumalastamine puhtreligioosse printsiibina vaid indiviidi enda eraasjaks ja vaid üksnes usu küsimuseks[338].See võis omada sotsiaalset tähendust vaid siis, kui religioon oli ühiskonna üldine sotsiaalne teooria. Enesejumalastamiprintsiip lakkab nüüd olemast selle maailma"pidulik täiendus" ja plebeide sotsiaalse seisundi idealiseerimise sanktsioon.Seda üles-

---

338 Karl Marx ja Friedrich Engels,Werke, Band 1,S.386.

annet võivad täita nüüd veel vaid poliitilised teooriad.

Niipidi XVII sajandil enesejumalikustamise printsiip algusest peale esinema sisuliselt sotsiaalse doktriinina, mis on võtnud religioosse vormi, mitte vastupidi, nagu juhtus Vaba-Vaimu ketserlusega XIII sajandil, mil religioossed - müstilised printsiibid said reaalse sisu neist sotsiaalsete järelduste tegemise kaudu. Sellele viitab, et filosoofilises mõttes läheneb enesejumalikustamise printsiip ranterite panteismis enda eitamisele. XIII-XVI sajandil, mil religioosne ideoloogia valitses jagamatult ühiskondlikus teadvuses, tähendas enesejumalikustamise printsiip enam religioosset kui sotsiaalset emantsipatsiooni, see tähendas enda tõelist jumalikustamist. Ranterei-le kujutab enesejumalikustamine endast tegelikult jumala eitamist - üksnes negatiivset protsessi. Kui Vaba-Vaimu ketserlus jaatab eelkõige religioosset inimest kui religioosset inimest, siis ranterlus vabastab inimese religioonist ja jaatab tautoloogiliselt inimest ennast (inimene on inimene). Sellega muutub aga ka reaalsete vastuolude ületamise iseloom. Vaba--Vaimu ketsereile on see religioonile spetsiifiline operatsioon ideoloogia sfääris; maine esineb mittemaisena. Ranterite vaateis aga avaldub selle ketserluse tüpoloogiline piiratus ilma erilise religioossuseta. Oma seisundi idealiseerimine avaldub mitte niivõrd enesejumalikustamise, kuivõrd plebeilise ideoloogia piiratuses üldse: ranterid idealiseerivad oma seisundit selle tiraŽeerimise kaudu oma vaateis, nägemata mingit muud väljapääsu

Teisest küljest hakkab avalduma samuti tüpoloogilistest eripäradest tulenev vastuolu ketserluse tüübi

ja revolutsiooni ideoloogiliste vajaduste vahel. Revolutsioonilise kilialismi osaks muutus Vaba-Vaimu ketserlus adamiitlusena XV sajandi algul Taboris, kuid ka siin, ületades idee-ajalooliselt sekti piirid, jäi ta sotsioloogiliselt endiselt neisse. Kuid on oluline erinevus Vaba-Vaimu ketserluse ja XVII sajandi Inglise revolutsiooni sektantlike ideoloogiate vahel: siin apelleerimine religiooseile õigustele üksnes vahendab apelleerimist sotsiaalseile õigustele, mitte ei asendanud neid. Kui Vaba-Vaimu ketserlus levis olukorras, kus puudus reaalne väljavaade koheseks muutuseks plebeiliste kihtide seisundis, siis ranterlus saavutas oma maksima alse leviku Inglise kodanliku revolutsiooni kulmineerumise ajal. Revolutsiooniliseks ideoloogiaks takistas teda saamast enesejumalikustamise printsiibi ateistlik sisu . Kui XVI sajandil oli põhiliseks Vaba-Vaimu ketserluse konformi mistlikkuse põhjuseks sotsiaalsete vastuolude ületamise fantastiline vorm, siis nüüd, revolutsioonilises situatsioonis see, et abstraktne humanism ei leidnud endale sisu reaalsetele probleemidele lahenduse otsimisel.

Abstraktsus, nii religioosne kui filantroopiline, peegeldavad mõlemad plebeide abstraktset asendit ühiskonna terviku suhtes.

Hinnates ranterlust, tuleb rangelt eraldada idee-ajaloolist - võrdlevat filosoofilist, ideoloogilist ja ajaloolist aspekti.

Idee-ajaloo seisukohalt jõudis ranterluses üsna loogilises arengus enese-eitamise kaudu lõpule enesejumalikustamise printsiip. Filosoofilisest seisukohast ateistlike sugemetega antropopanteism evolutsioneerus üldise panteistliku filosoofia tõusu najal

naturaalsesse panteismi: sellega ammendas religioosse algupäraga printsiip end ateismis. Teatud kihi ideoloogia arengu aspektist tähendab see religioosse ideoloogia asendamist abstraktse plebeiliku humanismiga, mille sotsiaalsed vaated, erandlikult Inglise kodanliku revolutsiooni teistest egalitaarseist ideedest, toetuvad panteismile. Ajaloolisest aspektist on meil tegemist keskaja sotsiaalsete-ketserlike liikumiste ajaloos katalüsaatori osa etendanud ketserite vaadete avaldumisega oma suuruselt mitte väga olulise sekti vaateis.

Ranterluse kui konkreetse ajaloolise nähtuse uurimisel Inglise kodanliku revolutsiooni perioodil asetasime me, kuigi uurisime liikumist tervikuna, rõhu eelköige selle kui ideoloogia, pealisehitusliku nähtuse uurimisele. Ei ole ju ranterite liikumine eriti ulatuslik ja rikas faktilise materjali poolest. Tema sotsiaalse olemuse lahtimötestamine sunnib aga selles möttes abi otsima isegi vördluse kaudu ideeliselt sisult ja tüpoloogiliselt sarnaste liikumistega keskajal. Ranterluse kui ideoloogia uurimisel(mitte elimineeritult selle sotsiaalsest sisust) andsime aga vähemalt osalise vastuse küsimusele "suure mässu" ideoloogia spetsiifikast. Toimus ju see revolutsioon toetudes ideedele, mis olid ammutatud keskajast. Selgitanud välja ranterluse ideelis-geneetilised allikad, konkretiseerisime me seda üldist töde. Analüüsides aga ranterite vaadete teoreetilist sisu tolleaegse sotsiaalse, poliitilise, teoloogilise, filosoofilise mötlemise saavutuste panoraamis, näeme me, millised olid need ideoloogilised üldtingimused ranterite vaadete ja Inglise kodanliku revolutsiooni ideoloogia kujunemisel. Sellega aitab ühe väikese, kvantitatiivsete näitajate poolest üsnagi tagasihoidliku liikumise, mis oli üks kümnetest rahvareformatsioonilistest sektidest, uurimine meil täpsustada Inglise kodanliku revolutsiooni ideoloogilisi piire ja ideelisi allikaid. See on aga vaid osa problemaatikast, mille on M. A. Bargi kinnitust mööda ajalooteadus seadnud aktuaalsena nöukogude uurijate ette.

РЕЗЮМЕ

В двенадцатом веке, в связи с хилиалистическими ожиданиями в Заподном Европе появляется новая ересь,идеология "Свободного Духа", которая находит свое теоретическое обоснование в учений Амальрика Бенского. Ересь имеет главным образом плебейскии характер. Исходным пунктом идеологий является пантеистическая обожествление самого себя. Посредством обожествления самого себя еретик хотел возвыситься над существующими общественными отношениями, потому он отвергал не только клир и важные состовные части католистической доктрины но и светскую власть, частную собственность и т.д. Это было формой требования социального равноправия, но они прибегали к помощи идеологии которая ориентировалась не на активную вмешательство в классовую борьбу, а на бегство мир иллюзий, на идеализацию личной жизни и либертинскую деятельность. Эти были формы в которых наши выражение радикальные представления об инобытии. Этим ересь соответствовала степени социально-экономического развития тех слоев, которые только что возникли в качестве более значительной группой и были еще неспособные активно вступить в борьбу классов и сосредоточить свои силы для разрыва существующим общественным строем.

Эту социальную основу мы находим в учений об Адаме которое с XIII века пережило в Заподной Европе новый подъем с тесной связи с ересью "Свободного Духа". Адам становится символом совершенного и безгрешного человека, с которого еретики берут пример, которому они подражают. Самое яркое выражение получает это учение у Адамитов революционного Табора, где они составляют часть килиалистического движе-

ния. Как адамитам так и другим последователем ересьи "Свободног Духа" в Швейцарий и рантерам а Англии присущи самые основные социальные и идеологические характеристики что и фрейгейстерам. За развитием этого принципа - принципа обожествования самого себя можно проследеть в течение пяти веков.

К своему логическому концу придёт эта идеология в учений рантеров в Англии во время буржуазной революции. В общественном сознании меняется место религии как общей теории мира. Килиалистические ожидания получают свое конкретное выражение и осмысление реальном революционном процессе. Антропопантеизм переходит в натуралистический пантеизм, что по существу уже атеизм. Слой плебеев уже стоит на рубеже становления предпролетариата. Социальная доктрина рантеров основанием мистического пантеизма отличается существенно от сектанской мистики и религиозного сектанства вообще. Но как идеология самой деклассированной части плебеев, потеряв отношение реальной действительности их абстрактная атеистичеекая филантропия как форма плебейского гуманизма, секта не может поднятся до понимания существенных проблем революции. Их экономическая организация как основа их группировок становится ни моделю будущего общества ни боевой организацией, а только является формой не отрицания, а дополнения существующего общества. Их идеология не социальная утопия а идеализация своего низменного состояния и служит идеологической адаптацией плебеев существующими общественными отношениями.

Схватыва только несколько тысяч людей, это движение не представляла реальной силы. Но как идеология ересь "Свободного Духа" адамитство и рантеризм радикализировали еретических, сектанских движении и служили катализаторами появления самосознаний эксплуатируемых масс.

An Act Against several Atheistical Blasphemous and Execrable Opinions derogatory to the Honor of God and destructive to the human Society

(9 August, 165o.)

The Parliament holding it to be their duty by all good ways and means to propagate the Gospel in this Commonwealth, to Have made several Ordinances and Laws for the good and furtherance of Reformation in Doctrine and Maners, and in order to the suppressing of Prophaneness. Wickedness Superstition and Formality, that God may be truely glorified and all might in well-doing be enconraged. But not withstanding this their care finding to their great grief and astonishment, that there are divers men and women who have lately discovered loose in all wicked and abominable Practices hereafter mentioned, not only to the notorious corrupting and disordering but even to the dissolution of all Human Society, who rejecting the use of any Gospel Ordinances, do deny the necessity of Civil and Moral Righteousness among men. The Parliament therefore according to their published declaration of the Twenty seventh of September, One thousand six hundred fourthy nine (to be the most ready to testifie their displeasure and abhorrency of such offenders, by a strict and effectual proceeding against them, who should abuse and turn into Licentionsness, the liberty given in Matters of Concience). Do

therefore and Enact and Ordain, and to be it Enacted andOrdained by the Authority of this present Parliament. That all and every person and persons (not distemtered with sickess, or distracted in brain) who shall presume avowedly in words to profess, or shall by writings proceed to affirm and maintain him or herself or any other men Crature to be very God or to be Infinite or Almighty, or in Honour, Excellency, Majesty and Power to be equal and the same with the true God, or that the True God, or the Eternal Majesty dwells in the Crature and no whese else; or who soever shall deny the Holiness and Righteousness of God, or shall presume as a foresaid to profess, That Unrighteousness in persons or the acts of Uncleanness, Prophane Swearing, Drunkenuess and the like Filthiness and Brutishness are not unholy and forbidden in the Word of God, or that these acts in any person or the person (so) commitingthem, are approved of by God, or that such acts or such persons in those things are like unto God: Or whosoever shall presume as aforesaid to profess, that these acts of Denying and Blaspheming God, or the Holiness or Rightcousness of God; or these acts of cursing God, or of Swearing prophanely or falsely by the name of God, or these acts of Lying, Stealing Cousening and Defrauding others; or the acts of Murther, Adultery, Incest, Formication, Uncleanness, Sodomy, Drunkenness, filthy and lascivious speaking, are not things in themselves shameful, wicked, sinful, impious, abominable and detestable in any person, or to be practiced or done by any person, or persons; Or shall as aforesaid profess, that the acts of Adultery Drunkenness, Swearing and the like open wickedness are in their own nature as Holy and Righteous as the Duties

of Prayer, Preaching or giving thanks to God: or Whosoever shall avowedly as aforsaid profess, that whatsoever is acted by them (whether Whoredom, Adultery, Drunkenness, or like open Wickedness) may be committed without sin; or that such acts are acted by the true God, or by the Majesty of God, or the Eternity that is in them; That Heaven and, all happiness consists in acting of those things which are Sin and Wickedness; or that such man or women are most perfect, or like to God or Eternity, which do commit the greatest Sins with least remorse of sense; or that there is no such thing really and truly as Unrighteousness, Unholiness or sin, but as a man or woman judgeth thereof; or that, there is neither Heaven nor Hell neither Salvation nor Damnation, or that these are one and the same thing and that there is not any distinction or difference truly between them; All and every person or persons so avowedly professing maintaining or publishing as aforesaid Atheistical, Blasphemous or Execrable Opinions, or any of them upon complaint and proof made of the same in any the cases aforesaid, before any one or more Justice or Justices of Peace, Major or other Head-Officer of any city or town Cooperate by the Oath of the Two or more whitnesses (which Oath the said Justice or Justices and Head-Offieers have thereby power to administer in all cases aforesaid) or Confession of the said persons, the party so convicted or confessing, shall by the said Justices or other Head-offices commited to Prison or to the House of Correction, for the space of six moneths, Without Bail or Mainprize and until he or she shall have put in sufficient Sureties to be of good behavour for the space of one Whole year.

And if any person or persons so convicted as aforesaid, shall any time afterwards avowedly profess maintain or publish as aforesaid any of the aforesaid Atheistical, Blasphemous or Execrable opinions upon complaint and proof made the same before any one more Justice or Justicy of Peace Major or other Head-Officer of Any City or Town Corparate by the Oath of two or more Witnesses (which Oath the said Justice or Justices, or Head-Officer have hereby power to(administer) or confession of the said person, the partly so confessing, or against whom proof shall be made as aforesaid, shall be by such Justice or Head-Officer sent to the CommonGoal of such County, there to remain without Bail or Mainprize, until the next Assizes or Goal-Dlivery to be held for the said County: And any such Person shall to be convicted by confession or otherwise, for such avowedly professing maintaining or publishing as aforesaid any of the Atheistical, Blasphemons or Execrable Opinions aforesaid, That then the Judge or Judges before whom such Conviction shall be had as aforesaid, shall have power and is hereby requiered to pronounce Sentence of Banishment upon such persons so convicted as aforesaid out of the Commonweath of England, and all the Dominions thereof. And thereupon avery such person and persons so co convicted and adjudged as aforesaid, shall depart out of this Comminwealth of such Haven or Port, and within such time as shall be in that behalf assigned and appointed by the said Judge or Justices, unless the same offender be letted or stayed by such reasonable means of causes, as by the Common-Laws of this Nation are allowed and permitted in cases of Abjuration for Felony; And in case of such let or stay then

to depart within such reasonable and convenient time as the Common-Law requieth, as in cases of Abjuation for Felony as aforesaid; And if any such Offender so convicted and adjudged as aforesaid, shall not go to such Haven and within such time as is before appointed and from thence depart out of this Commonwealth, or any the Dominions thereof, without special Licence of the Parliament in that behalf first had and obtained , that then avery such case the person so offending, shall be adjudged as Felony and shall suffer as in case of Felony, without benefit of Clergy

And to the end of this Law may be the more effectually put in execution, and the groth of the aforesaid, and the like abominable and corrupt Opinions and Practises tending to the Dishonour of God, the Scandal of Cristian Religion and the Professors Thereof, and destructive to Human Society, may be prevented and suppressed, Be it Enacted by the authority aforesaid, That all and every Justice and Justices of Assize, Justices of Over and Terminer Justices of the Peace and Goal-Delivery, be requiered and enjoyed at their Assizes and Sessions of the Peave in every County, City and Town Corporate respectively, which shall be held next after the publishing of this act to cause the same to be openly, read and published and do from time to time give in Charge to the Grand Jury to enquire of, and present the Offences and Neglects aforesaid; which the said Justices of Assize Justices of Oyer and Terminer, Justices of the Peace and Goal-Delivery, have like wise by vertue of this Act, power and authority to Hear and Determine.

And be it lastly Enacted by authority aforesaid, that the Sheriffs of avery County the Majors, Bayliffs or

other Head-Officers of every City, Borough, Town Corporate, be enjoyned and required within one week after this act shall be sent unto them or any of them, to Read, or to cause the same to be Read and Proclaimed in every City Borough or Town Corporate upon Market--day, and to cause the same to be offixed and set up on the publique places of such City, Borough or Town, as is usual and accustomed.

Provided always That no person or persons shall be punished impeached, molested or troubled for any offence mentioned in this Act, unless he or she befor the same offence accused presented, indicted or convicted within six moneths after such offence committed.

publitseeritud: Acts and Ordonances of the Interregnum 1642-1660, Collected and edited by C.H. Firth and R.S.Rait, vol.II, p.416-418. London, 1911.

K A S U T A T U D K I R J A N D U S

I MARKSISMI LENINISMI KLASSIKUD:

Karl Marx/ Friedrich Engels, Werke, Berlin, 197o, Band 1.

Karl Marx/Friedrich Engels, Ausgewählte Werke in sechs Banden, Berlin, 197o, Band 1.

K.Marx ja F.Engels, Religioonist, Tallinn, 1963.

Karl Marx ja Friedrich Engels, Valitud teosed kahes köites, Tallinn, 1952, köide I.

V.I.Lenin, Teosed, tõlgitud neljanda väljaande järgi, Tallinn, 1955, köide 12.

К.Маркс и Ф Энгельс, Из ранних произведений, Москва, 1955.

II RANTERITE ENDI TEOSED:

Bottomly, J. The Light and Dark side of God or a plain and brief Discourse of the Light side (God, Heaven and Earth) The dark side (Devill, Sin and Hell) Also of the Resurrection and Scripture, London, 165o
- The Light and Dark Sides of God.
A General charge or Impreachment of High-Treason, in the name of Justice, Equality, against the Communality of England, ed.in: N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.
- A general charge.

Clarkson L. A Single Eye. All Light and no Darkness: or Light and Darkness one. This revealed

in L.C. one of the UNIVERSALITY, Imprinted at London, in the Yeer that the POWERS of Heaven and Earth Was, Is, and Shall be Shaken rea Damned till they be no more EVER, printed by Giles Calvert, London, 165o.
- A Single Eye, ed.in:N.Cohn, Pursuit of Millenium,New-York, 1957.

Clarkson, L. The Lost shepp found: or The Pordigal returned to his fathers house after many sad and weary Journey through many Religious Countryes. Written by Laur. Clarkson, the only true converted Messenger of the Christus Jesus Creator of the Earth and Heaven, London, 166o.ed.in: N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.
- The Lost sheep found.

Clarkson, L. ThePilgimage of the Saints, by the Church cast out, in Christ found, seeking Truth, ed.in: N.Cohn, Pursuit of Millenium , New-York, 1957.
- The Pilgrimage of the Saints.

Coppe, A. A Fiery Flying Roll: A Word from the Lord to the all Great Ones of the Earth, whom this may concerne: Being the WARNING PIECE at the dreadful day of JUDGEMENT. For the Lord is come 1)Informe, 2)Advise and warne 3)Charge 4) Judge and sentence the Great Ones. As also most compassio-

nately informing, and most lovingly and pathetically advising and warning London. With a terrible Word, and fatall Blow from the Lord upon the Gathered CHURCHES. And all by his Most Excellent MAJESTY, dwelling in, and shining through AUXILIUM PATRIS, alias Coppe. With Another FLYING ROLL ensuing (to all the inhabitants of the Earth). Imprinted in London, in the beginning of that notable day, wherein all the secrets of all hearts are laid open; and wherein the worst and foulest of villanies are discovered under the best and fairest outsides, London, 1649, ed.in: N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.
- A Fiery Flying Roll.

Coppe A. Copps Return to the ways of Truth and the Wings of Fiery Flying Roll clipt, London, 1649, ed. in: N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.
- Copps Return.

Salmon J. Heights and Depths and Depths in Heighs, or Truth no less seeretly than Sweetly Sparking ont of its Glory under a Cloud of Obloquie. Together with a sincere abdictation of certain Tenets either formely vented by him or now charged noon him, London, 1651, ed.in: N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.
- Height and Depths.

III KASUTATUD DOKUMENTAALSED MATERIALID:

Acts and Ordinances of the Interregnum 1647-1660. Coll.and ed. by C.H.Firth and R.S.Raith, vol.1-3. London, 1911.
- Acts and Ordinances of the Interregnum.

Journal of the House of Commons, 1645-1654, vol.VI.
- J H C

Journal of the House of Lords, 1647-1658, vol.X.
- J H L

IV KASUTATUD ALLIKAD RANTERITE KOHTA:

Baxter R. Plain Scripture of Infants church Membership, third edition, London, 1653.

Baxter R. Reliquiae Baxterianae, London, 1696.

Edwards Th. Gangraena, or a Catalogue and Discovery of Many of the Errors, Heresies, Blasphenies and pernicious Practices of the Sectaries of this time vented and acted in England in these four last years, London, 1646, ed.in: N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.
- Gangraena

Ellis H. Pseudochristus; Or True and Faithful Relation of the Grand Impostures, Horrid Blasphemies, Abominable Practices, Gross Deceits, Lately spread abroad and acted in the County of Southampton, London; 1650, ed.in: N.Cohn, Pursuit

of Millenium, New-York, 1957.
- Pseudochristus.

Fox G. Journal, vol.I-II, London, 1912.

Holland, J. Smoke of the Bottmless Pit, or A Mare true and fuller Discovery of the Doctrine of those man,who call themselves Ranters: or a Mad Crew , London, 1651, ed.in:N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.
- Smoke of the Bottomless Pit.

Hyde E. A Wonder and yet no Wonder a great red Dragon in Heaven, London, 1651, ed.in:N.Cohn, Pursuit of Milleium, New-York, 1957.
- A Wonder and Yet no Wonder.

M.J. The Ranters last Sermon.(a desclosed brother lately escaped of their suare), London, 1654.
- The Ranters last Sermon.
The Arrignment and Try all with a Declaration of the Ranters, published according to the order, ed.in:N.Cohn,Pursuit of Millenium, New-York, 1957.

The Ranters Declaration, published by M.Stubs, a late fellow-Ranter,London, 165o, ed.in:N.Cohn, Pursuit of Millenium, New-York, 1957.

Анисимов С.Ф. Ценности реальные и мнимые, Москва, 1970

Барг М.А. Народные низы в Английской буржуазной революции XVII века, Москва, 1967.

Кон,И.С. Социология личности, Москва, 1968.

Левада Ю.А. Социальная природа религии. Москва, 1965.

Рамм Б.Я. Элементы народного свободомыслия в движений амальрикан, - "Средные века", вып.25, 1963.

Смирин М.М. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестянская война, Москва, 1955.

Соколов В.В. Философия Спинозы и современность, Москва, 1964.

Стам С.М. Учение Иохима Калабрийского.- "Вопросы истории религии и атеизма", вып. 7, 1959.

IV Muu kasutatud kirjandus:

A Discovery of 29 sects here in London,1641.
(mikrofilm).

Adams J.C. Antinomianism in the Colony of Massachusets Bay 1636-1638, New-York,1891.

Barclay R. The Inner Life of Religions Societies of the Commonwealth.3.ed.London,1879.

Brailsford H.N. The Levellers and the English Revolution. London, 1961.

Brinton H. Friends for 300 Years. The History and Beliefs of the Society of Friends Since George Fox Started the Ouakers Movement. London, 1961.

Calvin J. The Institutes of Chritian Religion. Philadelphia, 1936.

Carter R. Schismatick Stigmatised. London,1641 (mikro-film)

Cohn N. Pursuit of Millenium, New York, 1957.

Cole A. The Quakers and the English Revolution, in: Crisis in Europe 1560 - 1660.Ed. by T.Aston.London, 1965.

Collins R.W. Calwin and the Libertines of Geneva. Toronto,1968.

Grundman H. Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Berlin, 1935.

Curtis M.A. The Alienated Intellectuals of Early Stuart England, in: Crisis in Europe 1560-1660.Ed. by T.Aston. London, 1965.

Dictionary of National Biography, vol. 12. Oxford, 1891. = DNB

Dunn R.S. Puritans and Yankees. The Whintrop Dynasty of New-England 1630-1717, New-Yersey, 1961.

Erbstösser M. Werner E. Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums. Die freigeistige Heräisie und ihre Sozialen Wurzeln, Berlin, 1960.

Jones R.M. Mysticism and Democracy in the English Commonwealth, Cambridge-Massachusetts, 1932.

Jones R.M. Spiritual Reformers of the 16-th and 17-th Centuries, New York, 1914.

Jones R.M. The Quakers in the American Colonies, New York, 1962.

Haller W. Liberty and Reformation in the Puritan Revolution, New York, 1955.

Koch G. Frauenfrage und Kezertum im Mittelalter. Die Frauenbewegung in Rahmen des Katharismus und des Waldenstums und ihre sozialen Wurzeln, Berlin, 1962.

Leff G. Heresy and the Decline of the Medieval Church, - "Past and Present " XX, 1961.

Ley H. Studie zur Geschichte des Materialismus im Mittelalter, Berlin, 1957.

Marsden J. The History of the Later Puritans, London, 1872.

Morgan S.M. The Puritan Dialemma. The Story of John Whitrop, Toronto, 1958.

Notestein W. The English Woman 1560-1650, in: Studies on Social History. A Tribute to G.M.Trevelyan. London, 1958.

Reuter H. Geschichte der Religiösen Aufklärung im Mittelalter, Band II.Berlin, 1951.

Robertson D.B. The Religious Fundations of Leveller Democracy.New York,1951.

Simon J. The Social Origin of Cambridge Students,- "Past and Present" XXVI,1963.

Smith P.A History of Modern Culture, The Great Renewal 1543 - 1687, London, 1930.

Solt L.F. Saints in Arms.- " Standford Studies in History, economics and political sciencies". Nr.28, Standford, 1959.

Stone L. The Educational Revolution in England 1560 - 1640.- "Past and Present" XXVII, 1964.

Spirituality through the Centuries. Asectics and Mystics of the Western Church, New York, 1964.

Thomas K.V. Woman and the Civil the War Sects,- "Past and Present" XIII, 1958.

Tracts of Liberty in Puritan Revolution 1638 - 1647 v. 1 - 3. New York, 1934.
= Tracts of Liberty.

Trevelyan G.M. Illustrated English Social History. vol.2. Harmonds worth, 1964.

Tyranopocrit. Discovered with all his wiles, where with he Vanquishes. Amsterdam 1646. (mikrofilm) = Tyranopocrit.

Werner E. Messianische Bewegungen im Mittelalter.- "Zeitschrift für Geschichtwissenschaft", Heft 2, 1962.

Werner E. Nachrichten über die böhmischen "Adamiten" in religion-historischer Sicht, in: Büttner/ Werner, Circumellionen und Adamiten, zwei Formen der mittelalterlichen Heräsie. Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, Band 2, Berlin, 1959. =„Adamiten".

Werner E. Nachrichten über spät-mittelalterlichen Ketzer aus tscheshoslovakischen Archiven und Bibliotheken. Leipzig, 1963.

Wing D. Short-title catalogue of books printed in England 1641-1700, vol. 1, New York, 1945-51.

Walwyn, W. Power of Love, in: Tracts of Liberty, vol. 2, New-York, 1934.

Zagorin P. A. History of Political Thought in the English Revolution. New York 1966.

S I S U K O R D

SISSEJUHATUS

I OSA: Rahva alamkihid Inglise kodanlikus revolutsioonis ja ranterlus. 7

1. peatükk: Mõningaid mettdilisi lähtekohti ranterite liikumise uurimisel. 14

2. peatükk: Ranterlus ja egalitaarsed ideed Inglise revolutsiooni 4o-ndail aastail. 23

3. peatükk: Ranterid ja rahvareformatskooni arenemine.

II OSA: Ranterite filosoofilised ja sotsiaal-poliitilised vaated.

1. peatükk: Ranterite panteism. 37

2. peatükk: Ranterid ja müstiline sektantlus. 46

3. peatükk: Kilialistlikud ja primitiiv-egalitaarsed ideed ranterite vaateis. 56.

III OSA: Ranterite liikumise plebeilise anarhismi praktiline ja teoreetiline olemus.

1. peatükk: Ranterite liikumise ulatus ja sotsiaalne baas. 72

2. peatükk: Parlamendi võitlus ranterlusega ja kveekerite liikumise algus. Ranterluse hääbumise põhjused. 88

3. peatükk: Ranterlus - plebeiline humanism Inglise kodanlikus revolutsioonis. 100

IV O S A: Enesejumalikustamise printsiibi levik Lääne--Euroopa ketserluses XII-XVII sajandini. 109

LÕPPSÕNA 120

RESÜMEE 124

LISA 127

KASUTATUD KIRJANDUS 132